

KÖZOKTATÁSI KUTATÁSOK

EGY ISMERETLEN MAGYARORSZÁG

– Mezőgazdaság és szakképzés –

AKADÉMIAI KIADÓ

EGY ISMERETLEN MAGYARORSZÁG

EGY ISMERETLEN MAGYARORSZÁG

EGY ISMERETLEN MAGYARORSZÁG

– Mezőgazdaság és szakképzés –

Szerkesztették: Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán

MTAK

0 00000 27300 8

Akadémiai Kiadó, Budapest

1992

503533

Megjelenik az Akadémiai Kiadó és a Közoktatási Kutatások Titkárságának gondozásában.

Sorozatszerkesztők: Gellériné Lázár Márta és Rét Rózsa

E kiadvány a Művelődési és Közoktatási Minisztérium tárcakutatási alapjának támogatásával készült.

Bírálták: Borda István
Kovács Katalin

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Szerkesztették: Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán

A kötet szerzői:

Fecske Mihály, a közgazdaságtudomány kandidátusa, c. egyetemi tanár, Gazdaságkutató Intézet; **Forray R. Katalin**, a neveléstudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, Oktatóskutató Intézet; **Györgyi Zoltán**, tudományos munkatárs, Oktatóskutató Intézet; **Jakobsen, Petra**, egyetemi hallgató, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; **Nagy Péter Tibor**, a neveléstudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, Oktatóskutató Intézet; **Répássy Helga**, tudományos főmunkatárs, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; **Szántó Gyula**, tanár; **Vámos Dóra**, a közgazdaságtudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.

© Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

A szedés a Közoktatási Kutatások Titkárságán készült

Nyomták az Alfaprint Nyomdában

Felelős kiadó: Akadémiai Kiadó

Felelős szerkesztő: Bojtár Anna

Terjedelem: 12 A/5 ív

ISSN szám 0238 6577

ISBN szám 963 056 386 X

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár/19 SZ.

Tartalom

Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán: Bevezetés	7
I. Gazdaság, képzettség, intézményrendszer	11
Forray R. Katalin: Társadalom, oktatás, szakképzés	13
Fecske Mihály: Agrárgazdaságunk helyzete és fejlődésének kilátásai	26
Vámos Dóra: A mezőgazdasági szakemberek területi elhelyezkedése	49
Györgyi Zoltán: Irányítás és intézményrendszer a mezőgazdasági szakképzésben	58
I. Politikai küzdelmek az agrárképzésért, 1900 – 1990	79
Györgyi Zoltán: Szakképzés és közoktatás a század első felében	81
Nagy Péter Tibor: Paraszterdek, birtokosérdek, agrároktatás a XX. század első felében	100
Szántó Gyula: A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari képzés átalakulása 1945 után	109
II. Nemzetközi tapasztalatok	123
Répássy Helga – Vámos Dóra: Mezőgazdasági szakképzés a Német Szövetségi Köztársaságban	125
Jakobsen, Petra: A mezőgazdasági szakképzés szerkezete néhány nyugat-európai országban	141

Bevezetés

A mezőgazdasági szakképzés kérdését méltán sorolhatjuk az oktatásügy „globális problémái” közé. Nem föltétlenül a képzés terjedelme, a képzésben részt vevők száma miatt – különösen nem a kívánatosnak tekinthető aránya alapján – tehetjük ezt, hanem a mezőgazdaságnak a közelebbi és távolabbi múltban betöltött szerepe, jelenlegi válsága és a – nemzetközi példák tanúsága szerint – jövőbeni fontossága és stratégiai jellege folytán.

Méltán állíthatjuk, a mezőgazdaság helyzete kényes, ha ezt a szakképzés jelenlegi szerkezete nem is tükrözi megfelelően. Magunk is megéreztük ezt vizsgálódásaink, szakértőkkel folytatott eszmecsereink során, szakértők egymás közötti heves vitáit hallva. Kötetünkben is ütköznek nézetek, álláspontok, jóllehet nem törekedtünk a konfrontálásra. De arra sem törekedtünk, hogy a nézetek különbségeit elsimítsuk, netán negligáljuk.

Kutatásunk hipotéziseinek megfogalmazása során abból indultunk ki, hogy a mezőgazdaságnak a társadalomban és a gazdaságban betöltött speciális szerepe folytán az e területen folyó szakképzés nemcsak speciális kérdéseket vet fel, hanem a válaszok bizonyos értelemben modell értékűek lesznek. Természetesen kutatásunkban nem a mezőgazdaság sajátos igényeit tartottuk szem előtt, hanem azt vizsgáltuk, hogyan illeszkednek majd az ezeket az igényeket kielégítő szerkezetek az oktatásügy egészébe, s milyen modelleket tudnak adni az oktatás más területeinek fejlesztéséhez.

A mezőgazdasági szakképzésnek az oktatásban, illetve a gazdaságban betöltött szerepét sok tényező együttesen határozza meg. Alapját tartalmilag a gazdaság, mindenekelőtt a mezőgazdaság igényei határozzák meg, amelyek közvetlenül vagy közvetve kijelölik a szakképzés feladatait. Ezenkívül számolni kell azzal, hogy a szakképzés általában milyen helyet foglal el az oktatás intézményi rendszerének egészében, a sok szempontból speciálisnak tekinthető szakképzési szükségletet, amelyet a gazdaság megfogalmaz, szervesen be kell illeszteni a képzési rendszer egészébe. Az oktatásban és szakképzésben részt vevők számát, életkorát, a képzésre irányuló aspirációit föltétlenül olyan feltételnek kell tekintenünk, amely irányokat jelöl ki a fejlesztés számára. Az oktatási és a szakképzési irányítási rendszerek egésze, az egyes intézményeknek e rendszerekben elfoglalt helye, az irányítás módja, eszközei mind befolyásolják a mezőgazdasági szakképzés fejlődését. A feltételek és befolyásoló tényezők sorát hosszan lehetne folytatni. *Forray R. Katalin* tanulmányában az oktatásügyi és társadalmi tényezők szerepét vizsgálja, és ennek alapján a fejlesztés számára társadalmilag releváns ajánlásokat fogalmaz meg.

Fecske Mihály tanulmánya széles körű áttekintést nyújt mezőgazdaságunk problémáiról és fejlődésének kilátásairól. A történelmi tanulságokat és a nemzetközi tapasztalatokat is figyelembe véve elemzi, milyen irányban kellene fejlődnie a jövőben a magyar mezőgazdaságnak ahhoz, hogy megőrizze szerepét az ország

gazdaságában. Súlyának megőrzésére részben gazdasági, részben társadalmi okok is kényszerítik még abban az esetben is, ha bizonyos élelmiszerek importálása olcsóbb megoldásnak tűnik. A tanulmány bizonyítja, hogy a mezőgazdaság — szélesen értelmezve és beleértve a klasszikus ágazatokon kívül az élelmiszer-ipari feldolgozást és forgalmazást is — több, mint az egyik nemzetgazdasági ágazat. Településpolitikai és társadalmpolitikai összefüggései miatt minden fejlett ország kiemelten kezeli, és megőrzi akkor is, ha a piaci szempontok ezt kevésbé indokolják. A szerző gondolatait érdemes összevetni a „nem hivatalos” kormányzati agrárprogrammal, amely részben más fejlődési utat javasol a mezőgazdaság számára. A tanulmány több helyen is utal azokra a bizonytalanságokra, törvényi és koncepcionális hiányokra, amelyek folytán szükségszerűen csak hiányos támpontot kaphatnak az érdekelt gazdálkodó szervek, oktatási intézmények és magánszemélyek, s — részben emiatt is — hátrányosan érintik a mezőgazdaság jövőjét. Mindez együttesen vezet a még szakmai körökben is élő illúzióhoz, hogy közös piaci csatlakozásunk minden gondunkat megoldja majd.

Vámos Dóra a népszámlálási statisztikák adatainak másodelemzése alapján azt boncolja, milyen képzettségű szakemberekre támaszkodhat a mezőgazdaság, s a képzett szakemberek területi elhelyezkedésének milyen jellegzetességei és következményei vannak. A szakképzés természetesen nem képes rövid idő alatt átalakítani a képzettségi struktúrát, így a mezőgazdaságnak még hosszú ideig arra a szakemberállományra kell támaszkodnia, amelyet örökölt. Bár a kötet fő célja a középfokú képzés vizsgálata, a szakemberek jelenlegi képzettségi és területi szerkezetének áttekintése során nem lehet eltekinteni a felső fokú végzettségűektől, s különösen a szakmunkások és a diplomások szerkezeti és területi aránytalansága készítheti gondolkodásra az olvasót. A tanulmány éppen a területi szempontok miatt támpontul szolgálhat a szakképző iskolahálózat jövőbeni átalakításához.

Egy ilyen szerkezeti átalakítás sorsa és kimenetele rendkívül bizonytalan. Az iskolák döntő többsége a helyi önkormányzatok fenntartásában működik, amelyek nem igazán érdekelték a mezőgazdasági szakoktatás támogatásában. Az iskolák offenzív taktikával igyekeznek csökkenteni kiszolgáltatottságukat, olyan oktatási formák bevezetésére törekedve, amelyek segítségével anyagilag függetlenebbé válhatnak, ugyanakkor az önkormányzatok jóindulatát is maguk mögött tudhatják. Bizonytalan és esetleges a minisztériumi irányítás és pénzügyi szerep, bizonytalan a megyék szerepe a szakképző hálózat fenntartásában, de bizonytalanok az önkormányzatok is. Az egyes intézmények, s így összességében a mezőgazdasági szakoktatás jövője soktényezős küzdelemben dől el, amelynek kimenetelét ma még nagyon nehéz lenne megjósolni. Ezzel a kérdéssel Györgyi Zoltán foglalkozik tanulmányában.

A történelmi előzmények mintául nem, de tanulságul szolgálhatnak a jövőre nézve. Kötetünk II. részében ezért követtük nyomon a századfordulótól kezdve azokat a folyamatokat, küzdelmeket, amelyek eredményeként kialakult mai szakképzésünk. Szerzőink érdeklődési körüknek megfelelően vizsgálják a múlt egy-egy szeletét, melyek ráirányítják figyelmünket a változások legfontosabb csomópontjaira, azok okaira.

Örökségünk egy része attól a Magyarországtól származik, amely korának megfelelő szinten és a helyi adottságokhoz alkalmazkodva fejlesztette ki a mező-

gazdasági szakképzés legkülönbözőbb formáit. Nem azt a kérdést akarjuk feltenni, mennyivel lenne jobb az az ország, amely organikusan építette fel mezőgazdaságához a szakképzést is. Nem lehet ma már változtatlan formában feleleveníteni egykori formációkat. Örökségünkől azonban lehet kiemelni jó megoldásokat, megtanulhatjuk hogyan kerüljük el a veszélyeket, amikor az új viszonyokhoz alkalmazkodó szervezeti formákat és tartalmakat keresünk. Vannak „örök harcok” — *Györgyi Zoltán* tanulmánya érzékletesen jeleníti meg a század első felének vitáit —, újra és újra válaszra váró kérdések. De vannak szerencsésen megtalált feleletek is, amelyek napjainkban is hasznosíthatók.

Nagy Péter Tibor a háború előtti korszak koncepcionális küzdelmeinek politikai hátterét elemzi. Egy-egy ágazatnak, így a mezőgazdaság szakmai szervezeteinek keményen meg kell küzdeniük érdekeik érvényesítéséért a képzést kézben tartó szakapparátussal. Az apparátus saját érdekekkel, koncepciókkal rendelkezik, de ezek egy totalitárius berendezkedés felé haladó államszervezetben egyre inkább kiszolgáltatottak az uralkodó politikai elvárásoknak. A mezőgazdasági szakképzés politikai és ideológiai kötöttségét mutatja be az elemzés, mely kötöttség a harmincas évek végi Magyarországon különösen erős volt.

Ez a politikához kötöttség a közelebbi múltban is bizonyítható. *Szántó Gyula* tanulmánya a harmincas évek végétől egészen a kilencvenes évekig követi nyomon a szakoktatás fejlődését, kitekintve a felsőoktatásra is. Bemutatja az iskola-rendszerű középfokú szakoktatás kialakítását, azt a folyamatot, amely egyfelől a nem kevés diszfunkcionalitással működő mezőgazdasági szakmunkásképzésnek az oktatási rendszerbe való betagozódásáig, másfelől a mezőgazdasági és élelmiszeripari szakközépiskolák kialakításáig vezetett. A mezőgazdasághoz fűződő politikai küzdelmek mellett végigkíséri az oktatásügy és a szakmai ágazati irányítás harcát is. Az írást érdekessé teszi, hogy a szerző személyesen is végigkísérhette ezeket a folyamatokat. Éppen e személyes élmény következtében a tanulmány nem szigorúan vett tudományos igényű frászmű. Sok szubjektív megállapítást is tartalmaz, melyek egy részét a szerkesztők is fenntartással fogadják. Mindezek ellenére úgy véljük, hogy hiánypótló szerepe miatt nem maradhat ki a kötetből.

A kötet III. része nemzetközi kitekintést nyújt. A bemutatott szakképzési rendszerek olyan fejlett országokéi, amelyek különböző módokon és sikeresen alakították át mezőgazdaságukat a posztindusztriális társadalom igényei szerint, szakképzésük pedig rugalmasan alkalmazkodott a lakosság emelkedő iskolázási igényeihez és a gazdasági szükségletekhez egyaránt.

Répássy Helga és *Vámos Dóra* tanulmánya Németország — az NSZK — mezőgazdasági szakképzési rendszerének leírását tartalmazza. A német tapasztalatok arra szolgáltatnak példát, hogyan reagál a szakképzés a gazdasági és az oktatási rendszer kihívásaira, hogyan változtatja stratégiáját, hogyan alkalmazkodik a képzés szerkezetében az újabb igényekhez.

Jakobsen Petra négy, sikeres mezőgazdasággal rendelkező ország, Dánia, Belgium, Hollandia és Nagy-Britannia középfokú mezőgazdasági szakképzését tekinti át. Ezen országok elsősorban azt példázzák, milyen módokon építhető be a szakoktatás az oktatási rendszer egészébe, figyelembe véve annak általános felépítését.

Kötetünket elsősorban oktatási, nem pedig mezőgazdasági szakembereknek szánjuk, bár hisszük, hogy számukra is tartalmaz információkat. Azt reméljük, hogy különösen a társadalom és gazdaság, társadalompolitika és oktatáspolitikai kérdései iránt érdeklődők találhatnak az itt közölt írásokban megfontolásra érdemes szempontokat, tanulságokat. Bevalljuk, azt is reméljük, hogy – bár konkrét megrendelésünk nem volt az ágazat irányítóitól e munka elvégzésre – a mezőgazdasági szakoktatásról hozott döntések megalapozását is szolgálja majd kötetünk. Tudjuk, hogy munkánknak vannak hiányai, amelyeket jövőbeli kutatásaink során kellene pótolnunk. Reménykedünk, hogy lesz erre módunk, arról pedig meg vagyunk győződve, hogy szükség lenne rá.

A szerkesztők

I. Gazdaság, képzettség, intézményrendszer

FORRAY R. KATALIN

Társadalom, oktatás, szakképzés

Előzetes megjegyzések

1989-ben, amikor megfogalmazódott a kutatás terve, nemcsak a békés, hanem a gyors forradalom eufóriájában élt az ország. Úgy gondoltuk valamennyien – polgá

rok, kutatók –, hogy akár néhány hónap alatt ki fognak rajzolódni a jövő fejlődésének legalább a körvonalai, s kutatásunkban olyan tendenciákat ragadhatunk meg, amelyekre – legalábbis a társadalomtudományokban elvárható mértékben – építeni lehet egy-egy szűkebb terület fejlődésének prognosztizálását. A mezőgazdaságot olyan terepnek tekintettük, amely a jövő fejlődésének egyik különösen érzékeny területe és mutatója lesz.

Természetesen nem egy ágazati oktatáspolitikai koncepció kidolgozásának igényével kezdtünk vizsgálódásainkhoz, hiszen erre sem kompetenciánk, sem szakértelmünk nem terjed ki. Azt kívántuk kitapogatni, hogyan változnak a képzés iránti igények az új társadalmi-gazdasági rendszerben, és ezek alapján elgondolkodni arról, milyen fő irányokban folytatódhat a gazdasághoz és a közoktatáshoz is jól illeszkedő középfokú szakképzés építése. Azt gondoltuk, hogy a magyar mezőgazdasági szakképzés hagyományainak, adottságainak és néhány fejlettebb ország tapasztalatainak alapján pontosabb képünk lesz a társadalmi alrendszer, a mezőgazdaság igényelte szakképzés lehetőségeiről. Feltételeztük továbbá, hogy a mezőgazdasági képzés irányaival kapcsolatos munkánk alapján olyan eredményekhez jutunk, melyekkel sikerül mintegy modellezni a társadalom és a gazdaság, illetve a szakképzési rendszer viszonyát az új körülmények közepette. Úgy véltük, hogy a gyorsan átalakuló társadalomban égető szükség mutatkozik majd adekvát képzési formákra.

Reményeinkben sok szempontból csatlakoznunk kellett, s ezt nem indokolhatjuk mással, mint egykori eufóriánkkal. Ma már világos, hogy a társadalmi-gazdasági átalakulás gyötrelmes, akadozó és persze lassú folyamat. Nem ismerjük eléggé pontosan sem az átalakulás tendenciáit, sem pedig ütemét. Azt is látnunk kell, hogy az oktatás, jóllehet egyike a fontos kérdéseknek, korántsem tartozik a legégetőbbek közé. Ennek talán egyik legfontosabb oka az, hogy – a tanulmány tárgyánál maradva, bár valószínűleg más területről szólva is ezt kellene megállapítanunk – a mezőgazdasági szakképzés rendszere minden hibájával és hiányosságával együtt mégis csak működik, talán jobban működik, mint amennyire jelen pillanatban a mezőgazdaság igényli tőle.

Mindezek következtében nem tudjuk teljesen valóra váltani céljainkat, nem tudunk átadni egy olyan fejlesztési elképzelést, amely szakértők koncepcióira támaszkodva, azok társadalmi vonatkozásait kibontva tartalmazna reális jövőképet. Inkább kérdéseket, hipotéziseket tudunk megfogalmazni, amelyek a közelebbi és a távolabbi múlt tapasztalatai alapján születtek, a jelenleg érvényesülő erőfeszítésekkel következnek, illetve amelyeket más országok tapasztalataiból tanulhatunk.

A társadalmi-gazdasági háttér

A tulajdonviszonyok és a mezőgazdasági szakképzés

Az elmúlt években és évtizedekben a szakképzéssel foglalkozó kutatás és szakirodalom túlnyomó része inkább az ipari szakképzést tartotta szem előtt. Kétségtelen, hogy ennek vannak nagyobb nemzetközi tapasztalatai, de itthon is ezzel foglalkozott többen az a politika, amely a szakképző intézményeket a „munkásosztály” iskoláinak tekintette. A figyelem egyoldalúságát indokolta továbbá az a körülmény, hogy a gazdaságilag fejlett országokban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya eltörpül az iparban foglalkoztatottakéhoz viszonyítva.

Történetileg – különösen a két háború közötti jobbra tolódó politikába ágyazottan – kiemelkedő szerepe volt a mezőgazdasági szakképzésnek. A hálózat szélesítése, a képzés tartalmának modernizálása, a képző intézmények emancipálása értelemszerűen politikai kérdés. Annak kérdése, hogy kié a föld, összekapcsolódott azzal, hogy kié a szakértelem. Egy olyan agrártársadalomban, mint amilyen a magyar volt (és talán beidegződéseiben, attitűdjeiben még sok maradt ebből), a föld birtoklása, a mezőgazdaság szerepe könnyedén összekapcsolódott a nemzeti lét vagy nemlét alapkérdéseivel. Az urbánus („nemzetvesztő”) és a népies („nemzeti”) néha öröközödni kezdett a szakmai kérdéseket politikai-ideológiai mezbe öltöztette.

A háború utáni Magyarországon a politika ugyancsak ideologikus okokból hosszú ideig nem kívánta elismerni és legitimálni a paraszti foglalkozásokat. Az önálló paraszti tulajdon felszámolásán túl nemkívánatos vonásokká váltak a paraszti munkamódszer és életforma önállósága, árutermelése, tervezni és termelni tudása. (Még a hetvenes évek második felében is gyakran hallott érv volt a tanyai kisiskolák megszüntetése mellett, hogy ezek az iskolák a tanyákat és a bennük élők individualista, szocializmusellenes életformáját és értékeit konzerválják.) Az ötvenes évektől kialakult szakképzés mellett fokozatosan elszorvadtak az iskolarendszeren kívüli formák. Az agrárszakképzés a nagyüzemi mezőgazdaságot szolgálta ki a technikumok, a szakközépiskolák és a szakmunkásképzők változékony intézményrendszerével, ideológiájában azt a célt hordozva, hogy a parasztság és a munkásság közötti különbség – az életformát, a tulajdonhoz való viszonyt, az értékeket, attitűdöket stb. tekintve – megszűnik, a parasztság mezőgazdasági üzemi munkássággá alakul át. Nemcsak a helyi adottságokhoz, szükségletekhez és létszámokhoz rugalmasan alkalmazkodó iskolarendszeren kívüli formák szűntek meg, hanem a kialakuló szakmai iskolahálózat is a teljes közép- és felsőfokú isko-

laszint elemévé vált. Ugyanazok a diszfunkciók lettek rá jellemzők, mint a szakoktatási rendszer más szegmenseire (a szakképzés általános képzésként való működése, az iskolai és az üzemi képzés elszakadása stb.).

Az elmúlt negyven évben kialakult mezőgazdasági szakképzés nagyüzemi specializációra készült fel, ráadásul a képzettségek formálisan és tartalmilag tovább specializálódnak a szakképző iskolák szervezeti, működési törvényszerűségeinek hatására. Tehát nem a képzés belső differenciálódásáról van szó, hanem olyan folyamatról, amely a szervezeti viszonyokat kényszeríti a képzésre, és ezek következtében szabdalja szét annak irányait.

A mezőgazdasági szakmunkára való felkészítés lényegében nagyüzemi szakalkalmazottá neveli tanulóit. Hiányoznak mindazok az ismeretek, jártasságok, készségek, amelyek önálló gazdálkodásra tennének képessé. Hiányoznak az egyénilag vállalkozó földműves, mezőgazda magatartási mintái. Hiányoznak az ismeretek a földértékről, ami pedig alapvetően megváltoztatja a termelő szervezetek viszonyát a földhöz, nem is szólva a sikerekről, sikertelenségekről. Hiányzik a történelmi múlt és a modern európai összefüggések ismerete. Hiányzanak az olyan képzési formák, amelyek az adott térségben, régióban egykor honos vagy a jövőben kialakítható, dinamizáló hatású termelési tevékenységekre készítenének fel – az élelmiszer-ipari, faipari, építőipari kisipari vagy kézműves foglalkozásokra gondolunk egyfelől, de másfelől akár elektronikai kisüzemek működtetésére is. Ez azonban már más területre vezet át: a regionális politikai koncepciók, regionális fejlesztési stratégiák égető hiányához.

A kialakult agrárszakképzés olyan hatalmi viszonyokra készült fel és olyanokat örökölt át, amelyek jellemzővé váltak a magyar falun (Kozma, 1985). Ebben a hatalmi szerkezetben igen nagy konzerváló erő rejlik, amely nemcsak a gazdasági modernizálás akadálya lehet, hanem a politikai demokratizálás folyamatait is megzavarhatja.

A kutatás abból a vitahelyzetből indult ki, amely 1989-cel kezdődően a nagyüzemi mezőgazdaság körül kialakult, s amely 1992 közepéig sem zárult le megnyugtatóan. Egyik célunk, hogy rámutassunk a regionális fejlesztési stratégiák kimunkálásának szükségességére. Ezek birtokában nemcsak a mezőgazdaság – illetve általában a falusi térségek gazdasága – aktuális képzési igényeinek, szükségleteinek kielégítését lehetne célul tűzni, hanem a képzés olyan megújítást, amely az egyes térségek jövőjét is szolgálja.

Hiányok

A hetvenes évektől napjainkig terjedő időszak szakirodalmát áttekintve a középfokú mezőgazdasági szakképzésre vonatkozó elemzést gyakorlatilag nem találunk. A Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban már a hetvenes évektől folyt összehasonlító vizsgálat, amely a felsőfokú mezőgazdasági szakképzést is felölelte, a Ts-4/2/4 kódszámú téma keretei között pedig kifejezetten hangsúlyt kapott ez a terület. Ugyanakkor az Országos Pedagógiai Intézetnek sem a középfokú szakképzéssel foglalkozó részlege, sem pedig utódja, a Nemzeti Szakképzési Intézet nem foglalkozik célzottan a mezőgazdasági szakképzéssel, kutatásait, kísérleteit az ipari és a szolgáltató szférán belül végezte és végzi. Az intézet szakképzés-

sel foglalkozó folyóiratának (Szakképzési Szemle) a nyolcvanas években megjelent számait áttekintve nem találtunk e terület általános kérdéseivel foglalkozó publikációt. Jellemző az is, hogy az agrár-felsőoktatást, annak felvételi eljárását, mérítési bázisát elemző tanulmányokban, például A mezőgazdasági szakoktatás felvételi tapasztalataiból címűben (*Oktatáskutató Intézet*, 1988) még konkrét utalás sincs a mezőgazdasági szakközépiskolákra, illetve az onnan érkezőkre. Ezek a tanulmányok általában csak annyiban térnek ki a szakközépiskolában érettségizettekre, hogy arányuk viszonylag alacsony, tudásuk bizonyos területeken jobb, más területeken gyengébb a gimnáziumban érettségizettekéénél, a falusi gyerekektől pedig nagyobb biztonsággal várható, hogy egyáltalán képük legyen a mezőgazdasági munkák természetéről (*Dériné*, 1980; *Tanulmányok a felsőoktatásba történő bejutás tapasztalataiból*, 1988). Igaz, a szakközépiskolásoknak (akik a felsőoktatásba jelentkezőknek huzamosabb idő óta mintegy harmadát teszik ki) csak 5-6%-a jár mezőgazdasági jellegűbe, de éppen ezen a speciális területen feltűnik, hogy róluk semmilyen említés nem tétetik. (Egy más célú kutatás világít rá arra, hogy a mezőgazdasági szakközépiskolák érettségizettjei elsősorban a mezőgazdasági irányú főiskolákon esélyesek továbbtanulni, *Gérecz*, 1986.)

Lehet persze a kutatók érdeklődésének szubjektivitására gyanakodni. De azt már nem lehet kizárólag a véletlennek tulajdonítani, hogy 1989 óta összesen két (egymásra nagymértékben építő) ágazati szakképzési koncepciót találtunk, amelyek tárgyalják a középfokú agrárszakképzés kérdéseit is. A kormánynak, a koalíciós pártoknak (a hangsúlyosan az agrárszférát képviselő Független Kisgazdapártnak) éppúgy nincsen speciális programjuk ezen a területen, mint ahogyan az ellenzéki pártoknak sincs.

Úgy tűnik, a középfokú agrárképzés ügye kívül esik a jelenlegi érdeklődésen, illetve nem artikulálódik nyíltan, az alku nem a nyilvánosság előtt folyik. Ez azért meglepő, mert a korábbi hazai parlamenti és kormányzati harcokban erős politikai-ideológiai töltettel szinte folyamatosan jelen volt ez a kérdéskör. Azért is, mert – a verbalitás szintjén legalábbis – bizonyos múltbeli nosztalgiák igen virulensek, s joggal feltételezhettük, hogy a múltnak ezen vonulata is továbbél. Az ágazati vezetés azonban láthatóan bizonytalan a perspektívák megítélésében (nincsen elfogadott oktatási törvény, nincsen általános szakképzési törvény, nem látható előre, milyen tulajdonosi és gazdálkodási formák számára kell majd képezni tanulókat, természetesen kevés a pénz stb.), és ami legalább ilyen fontos: nincsen jelentős lakossági vagy termelői-termeltetői nyomás újfajta képzési formák szervezésére.

Az iskolázási tendenciák és a szakképzés

A demográfiai helyzet és a képzés iránti igények

Az elmúlt két-három évet, és még az előttünk álló egy-két évet is az jellemzi, hogy a hetvenes évek közepén született nagy létszámú korcsoportok lépnek ki az általános iskolából. A 14 évesek létszáma viszont a számítások szerint az ezred-

fordulóra a demográfiai csúcson mért létszámnak mintegy kétharmadára csökken. Ma még a tanulók versenyeznek a középfokú képzési férőhelyekért, de már a közeli években megfordul a tendencia: a középfokú iskoláknak, illetve a 12 éveseknél idősebbeket beiskolázó intézményeknek kell majd küzdeniük az elegendő tanulóért.

Milyen eséllyel indulnak ebben a versenyben a különböző képzési ágak?

Óvakodni kell attól, hogy a legközelebbi években a tanulók, illetve a gyermekek továbbtanulásában érdekelt szülők igényeinek gyors változását jósoljuk. Hazai és nemzetközi tapasztalatok birtokában bizvást állíthatjuk, hogy olyan összetett magatartásformák, mint amilyen a továbbtanulás szintjének és irányának eldöntése, rendkívül lassan változnak. Az emberek, amikor gyermekeik jövőjét tervezik, bizonyára nem egyforma öntudattal és magabiztossággal, gyakran talán öntudatlanul is, saját társadalmi tapasztalataikat vetítik előre, s ezek alapján próbálják a lehető legjobb döntést meghozni.

Egy olyan oktatási rendszerben, amely túlságosan kevés szabad játékeret biztosít, a döntések megváltoztathatlanok, csak igen kevés esély marad arra, hogy egy esetleg elhibázott választást később korrigálni lehessen. Ha az oktatási rendszer színes választékot kínál, sok átjárási lehetőséggel az iskolatípusok között, kisebb az egyedi döntés felelőssége. A magyar társadalom szociális tanulása során azt sajátíthatta el, hogy a 14 éves gyermek továbbtanulásáról hozott elhatározás nagyjából végleges, módosítására csak kevés lehetőség van, s ezekkel a lehetőségekkel nagyon kevesen tudnak valóban élni. A gyermeki-szülői döntés – a nagy pedagógiai öntudattal rendelkező magasan iskolázott rétegektől eltekintve – arról szólt elsősorban, hogy gimnáziumba, szakközépiskolába vagy szakmunkásképzőbe íratkozzék-e a gyermek, ez pedig a (közismerten társadalmilag rétegspecifikus) tanulmányi eredmények, (közismerten területspecifikus) intézményhálózat és a nemi hovatartozás alapján volt eldönthető. Saját kutatási eredményeink és másokéi is azt bizonyították, hogy a szakmaválasztás (szociológiai értelemben legalábbis) kevésbé volt lényegi mozzanat a továbbtanulásról való döntésben. Az évekig gyakran ostromozott „pályaelhagyás”, „szakmaváltoztatás” nemcsak a mindenkit befogadó munkaerőpiac következménye volt, hanem abból is következett, hogy túlságosan korai életkorban kellett döntenie a szakmai specializációról. Ha már valaki elindult a kínálkozó három út valamelyikén (a szakiskolák a negyediket jelentették, de részesedésük egy-egy évfáratból néhány százaléknyi csupán), és sikerült eljutnia a záróbizonyítványig, bizonyos utak bezárultak ugyan előtte, a szakképesítését viszont nem volt „köteles” felhasználni. Sem belső indítékok, sem a munkaerőpiac nem kényszerítették erre, nem kellett képzettségének megfelelően elhelyezkednie (Forray, 1988).

A merev szerkezetű iskolarendszert viszonylag tágas, általában nem túlzottan igényes gazdaság vette körül, amely mindenkit befogadott. Ezt tudtuk, ahogy ez sok szempontból pazarláshoz vezetett, hiszen éppen elég sokan és sokszor értektek a legköltségigényesebb képzés, a szakképzés általános képzésként való működéséről, azaz diszfunkcionalitásáról, a pazarlás azonban szegényes hétköznapiaink megszokott, apró luxusává vált.

Létrejött és rögzült egy olyan továbbtanulási aspirációs szerkezet, amelyben nagyjából 20%-nyi fiatal gimnáziumot választott, 30%-nyi szakközépiskolát, a

maradék mintegy 50% pedig valamilyen szakmunkásképzőt. Nagyjából a hatvanas évek második felétől kialakult, sőt erősödött egy olyan tendencia, hogy országosan mindig több volt a szakközépiskolai pályázó, mint a férőhely, a gimnázium és a szakmunkásképzés az országos arányokat szemlélve pedig beiskolázási gondokkal küzdött. Ezt másképpen úgy is megfogalmazhatnánk, hogy szélesedett az a társadalmi réteg, amely gyermekeit kétszeresen is biztosítani akarta: valamilyen szakmát adni a kezébe és emellett érettségihez juttatni; a felsőoktatásba küldeni, ha jól fog tanulni, vagy kenyeret adni a kezébe, ha nem megy jól a tanulás. A demográfiai csúcs idején ez az alapvető tendencia nem módosult, s nehezen elképzelhető, hogy a demográfiai apály rövid idő alatt döntő változást hoz majd.

Ha ezt a magatartást tartjuk szem előtt, akkor értelmezni tudjuk a mezőgazdasági szakképzés különböző típusaiba jelentkezők létszámát és arányait. A mezőgazdasági szakközépiskolák — arányuk a szakképzésen belül nem túlságosan magas, de a gazdaság feltételezhető igényeinél bizonyítva magasabb — éppúgy a keresett iskolatípusok közé tartoztak (tartoznak), mint szinte valamennyi szakközépiskola (kivételt talán azok képeznek, amelyek túlságosan specializált képzést nyújtanak). A mezőgazdasági szakmunkásképzés éppoly kevésbé volt vonzó, mint azok a szakképzési formák, amelyek sem a jövőre nagy kereset, sem a viszonylag könnyű fizikai munka előnyével nem kecsegtettek. Ezzel magyarázható, hogy a hetvenes-nyolcvanas években elterjedt iskolaépítési stratégiává vált a szakmunkásképzést szakközépiskolai szintűvé emelni, s így gondoskodni új tanulókról. Másfelől ugyanígy a társadalmi nyomás hatására terjedtek el és omlottak össze azok a próbálkozások, amelyek a gimnáziumba akartak volna valamilyen szakképzést telepíteni.

Az elmúlt évtizedekben — amikor kialakultak ezek a tendenciák — sokáig főleg a falusi lakosság gyermekei adták azt a „tartálékot”, amelynek továbbtanulási igényei növekedésükkel mintegy elfedték a demográfiai hullámvölgyeket és a szakképzés esetleges diszfunkcionalitását. Ma, a demográfiai csúcson — mondhatni — mindenféle szakképzés vonzó, keresett, csak le tudjon ülni a gyerek, és valami értelmeset tanulni. Olyan helyzet alakult ki, amikor a „gazdaasszonyképzés”, a „háziasszonyképzés” — hogy témánkhoz közel álló területekről hozzak példát — is elfogadható a valódi képzés hiányában azon rétegek, társadalmi csoportok számára, amelyek egyébként szakmunkásképzőbe küldték volna a gyermekeiket.

Néhány átmeneti évről van szó azonban, ami nem elegendő a továbbtanulási magatartások módosulásához. Ha alapvető változás nem következik be, akkor valószínűleg ugyanaz történik, mint a „Ratkó-gyerekek” iskolázása után: egy kiszélesedett, de strukturálisan nem változott iskolahálózatban a serdülők nagyobb arányban tudnak bejutni a középiskolákba.

Általánosságban tehát azt állapítjuk meg, hogy az iskolázást egyre többen olyan általánosan elérhető vagyonnak tekintik, amelyet bárki igényelhet. Fejlettebb és gazdagabb országokban már a nyolcvanas évek fordulóján jutottak arra a következtetésre, hogy a műveltség a fogyasztási javakhoz hasonló szerepet játszik (Recum, 1980). Mindenekelőtt az a józan mérlegelés játszik szerepet, hogy a képzettségnek szerepe van a szakmai előrelépésben. Ch. Jencks 1979-ben publikált adatai szerint (Recum, 1980) az USA-ban az egyéni jövedelmeket csak mintegy 20%-ban határozza meg az iskolázottsági szint, de a foglalkozási szintek közötti

különbségben már 55% az iskolázottság szerepe. Az oktatási expanzió és a munkahelyekért folytatott verseny paradox helyzet kialakulásához vezetett: az iskolai bizonyítványok egyszerre lettek fontosabbak és értéktelenebbek. Egy magasabb iskolázottsági szintről hozott bizonyítvány nem garantálja föltétlenül a szakmai előrelépést, de a bizonyítvány hiánya esetleg megakadályozhatja azt. Egy meghatározott végbizonyítvány tárgyilagosan szemlélve egyáltalán nem bizonyosan föltétele annak, hogy valaki sikeresen végezze munkáját egy-egy adott munkakörben, de bizonyosan föltétele annak, hogy megkapja és meg is tarthassa azt a munkakört. Ez már nemcsak a nyugati ipari országok mindennapi tapasztalata, hanem a mi élettapasztalatainkba is beépült.

Nagy valószínűséggel tehát a jövőben is magas, illetve növekvő mértékű iskolázási igényekkel kell számolnunk. Így bár indokolt a feltételezés, hogy a csökkenő létszámú korosztályok lehetővé teszik az iskolarendszer strukturális átalakítását, hiba lenne alábecsülni a kialakult iskolázási magatartások jelentőségét.

Mindezek következtében egy olyan mezőgazdasági szakképzés, amely offenzív akar maradni, vagy magasabb szintű általános képzésre építkezve közvetíthet speciális ismereteket, vagy továbbra is úgy kell alakítania az iskolák rendszerét, hogy a mezőgazdasági irányú szakképzés mellett jelentős mértékű általános képzés is folyjék, miáltal továbbra is sokoldalúan konvertálható bizonyítványt kapnak a tanulók. Másképpen fogalmazva, a dilemma úgy ragadható meg: vagy hosszabb idejű (pl. 16 éves korig tartó) általános iskolázásra épül rá a szakképzés, vagy meg kell tartani az elmúlt negyven év alatt kialakult iskolarendszert. Érdemes hangsúlyozni azt, hogy a társadalom (szülők és gyermekeik) az elismert szakképzettséget biztosító képzési utakat fogják majd a jövőben is előnyben részesíteni. Ennek különösen a demográfiai apály idején lehet jelentősége az iskolai intézmények szempontjából.

Az iskolahálózat és a struktúra

Amíg a „reális szocializmus” látszólag megingathatatlanul őrizte ideológiai bástyáit, az oktatáspolitikai eminens kérdése volt, hogy minél korábbi életkorban, iskolai szakaszban kezdődjék a szakképzés, és pedig elsősorban a fizikai munka segítségével, a termelési szféra számára. Az elbizonytalanodás a hetvenes évek végén következett be, amikor felvetődött a kérdés: nem kellene-e minden szakképzést leválasztani a közoktatásról. Vitatott kérdés volt ez, és nemcsak nálunk. A válasz — ismét nemcsak Magyarországon — úgy szólt, hogy a lakosság jelentős hányada határozottan igényli a különböző szakképzési irányok jelenlétét a közoktatásban; az erre irányuló társadalmi igény (nyomás) olyan nagy, hogy az általános képzést és a szakképzést lehetetlen teljesen szétválasztani az iskolarendszerben.

A nyolcvanas években tovább erősödtek azok a vélekedések — ezek többnyire a gazdaság részéről fogalmazódtak meg —, hogy a szakképzést valamiképpen le kellene választani a közoktatásról. Egy, a nyolcvanas évek végén keletkezett ágazati szakképzési koncepció egyenesen így fogalmaz: szét kell választani az általános képzést és a szakképzést, a társadalom előbb-utóbb majd természetesnek veszi, hogy a középiskola csak műveltséget ad (Szabó Gyula, 1989).

A nyolcvanas években az adaptív szakképzés (a mindenkori munkaadó igényeihez adaptálódó szakképzés) érdekében ígéretes kísérletek folytak (Benedek, 1989). Ezek a kísérletek elsősorban a német duális rendszer előnyeit szándékoztak bevinni a szakképző iskolákba oly módon, hogy az intézményeket a közoktatás keretei közül nem vonták ki. Mindaddig azonban nem derült fény arra, hogy nem kísérleti körülmények között hogyan működnének ezek az iskolák. Időközben viszont jól érzékelhetővé vált, hogy a szakképzésből mind több munkáltató akar, vagy anyagi okokból kényszerül kivonulni, így valószínűnek látszik, hogy a már kialakult iskolák – ha fenn tudnak maradni – egy modern és hatékony termelési- esetleg szolgáltatási ágazat számára fognak szakembereket képezni.

Jelenleg mintegy 150 olyan iskola működik az országban, amely agrár jellegű képzést folytat. A középfokú mezőgazdasági szakképzés és az élelmiszeripar intézményei – a szakközépiskolák és a szakmunkásképzők – javarészt mezőgazdasági térségekben települtek. A képzés (csakúgy, mint az ipari ágazatokban) rendkívül szerteágazó, a hagyományosnak mondható mezőgazdasági tevékenységektől – például állattartás – a modern, eszközigenyes képzésig terjed (például élelmiszer-analitikai). Az iskolarendszerű képzés jellegzetes vonása, hogy napjainkig osztálykeretekben szerveződik, hasonlóan az általános iskolázáshoz. További jellegzetessége, hogy egy-egy település és környékének tanulóit iskolázza be. A nyolcvanas évek elején alkalmunk volt egy nagyméretű élelmiszer-ipari szakközépiskola és szakmunkásképző iskola munkáján tanulmányozni, hogyan működtették a gazdasági és települési kényszerek az iskolát (Forray, 1988). Eredetileg a helyi konzervgyár számára képezett az iskola munkaerőt, és a városból, a városközeli falvakból vette fel tanulóinak többségét. Amikor a végzetteknek már nem jutott kvalifikált munka a helyi üzemben, csökkent a jelentkezők száma. Ennek kivédésére egyszerre többféle taktikát alkalmazott az iskola: teljesen új képzési irányt vezetett be, középiskolai szintre emelt néhány addig csak szakmunkásképzőben oktatott szakmát, továbbá mindent megtett annak érdekében, hogy területileg bővítse a beiskolázottak körét. Az utóbbit, a területi expanziót kivéve, az iskola törekvései arra irányultak, hogy a székhelyről vagy a közeli településekről toborozza tanulóit, mert így kevesebb diákot kellett elhelyeznie kollégiumban. S természetesen a város számára is az volt a kedvező, hogy az általános iskolát végzeteket minél nagyobb számban helyben tudja felvenni.

Bár a példa egy különösen innovatív és adaptív iskoláról szól, így is megmutatkozik a szakképzés néhány gyenge pontja: az évente 30-35 diák, akiket egyazon szakmára képezve bocsát ki, rövid idő alatt telíti a helyi munkaerőpiacot, még akkor is, ha jelentős részük nem tanult szakmájában helyezkedik el. (Bereiné, 1989, egy felmérésre hivatkozva azt állapítja meg, hogy még a szerződéses szakmunkástanulóknak is harmada, az érettségizetteknek pedig a fele nem a szakmájában helyezkedik el, továbbá, hogy az annak megfelelően elhelyezkedőknek csak egyharmada hasznosítja szakképzettségét.)

Átfogóbb adatokkal ugyan nem rendelkezünk, de tudjuk, hogy minden olyan esetben, amikor bármilyen okból csökken egy adott iskola, szakmai képzés iránti tanulói érdeklődés, nem egyszerűen a létszámok csökkennek. Az iskola – hogy fennmaradását biztosítsa – kénytelen minőségi engedményeket tenni. Amikor túljelentkezés van, az iskola válogathat a jelentkezők között, kialakíthat szelekciós

kritériumokat. Ha nincsen elegendő számú jelentkező, akkor kénytelen mindenkit befogadni azért, hogy egyáltalán fennmaradjon. A középfokú mezőgazdasági szakképzés sehol Európában nem elég attraktív, nem elég vonzó ahhoz, hogy a legjobb iskolai teljesítményű, a legerősebben motivált tanulók közül válogasson. A mezőgazdasági szakképző iskolák valószínűleg a jövőben is meg kell elégedjenek a gyengébb iskolai teljesítményű tanulókkal. Ez a helyzet akkor sem változik meg, ha a mezőgazdasági tulajdonviszonyok így vagy úgy rendeződnek. A kisebb mértékű elméleti orientáció azonban – feltételezve a mainál lényegesen hatékonyabb alapiskolai oktatást – indokolt és nem jelent hátrányt, ha a specializált szakképzés nem törekszik például a gimnáziumival egyenértékű végbizonyítványra.

A fejlesztés lehetőségei

A mezőgazdasági szakképzés hálózata és a képzési kínálat a jelenlegi iskolarendszer szervezeti keretei között akár túlfejlettnek is mondható. Ugyanakkor komoly belső hiányosságai is vannak, ha a középfokon képzettekkel szemben új szakmai igények fogalmazódnak meg. A mezőgazdasági képzés fejlesztése természetesen nem mehet végbe önállóan, hanem csak a köz- és a szakoktatás átalakulásának folyamatába beépülve történhet. Ennek nem is elsősorban a kormányzati oldalát érdemes hangsúlyozni, hanem azt a vonatkozását, hogy a mezőgazdaság és a többi gazdasági ág ugyanannak a társadalomnak a tagjait képezi ki, ugyanannak a társadalomnak nyújtja a kiképzés szolgáltatását. A mezőgazdasági szakképzés fejlesztésének lehetőségeit behatárolja és szabályozza a közoktatás fejlődése.

Az általános és a szakképzés

Amennyiben törvény is előírja az általános iskolázás tartamának megnövekedését, a mezőgazdasági szakképzésbe nagyjából a 16 év feletti fiatalok léphetnek be. Előképzettségük szerint lehetnek közöttük elméletileg jobban és kevésbé jól felkészültek. Ha általánossá válik a közoktatás valamely formája 16 éves korig, akkor a mezőgazdasági szakképzés megszabadul attól a feladattól, hogy általánosan művelő funkciót is ellásson.

Ebben az esetben érdemes arra törekednie, hogy a szakmai specializáció fokozásával és az iskolarendszertől való elkülönülés igényével alakítsa ki szervezeti formáit. Ha így tenne, az érdeklődés vártnál nagyobb mértékű csökkenésével kellene számolnia.

Ehelyett olyan kereteket kell kialakítani, amelyekben a mezőgazdasági szakképzés különböző szintjei egymásra épülnek és biztosítják a továbblépést a felsőbb szakiskolai szintekre, végső soron az egyetemekre is. A továbbhaladás, az átlépés biztosítása azonban nem történhet úgy, hogy a szakképzésbe egyre nagyobb mennyiségű elméleti ismeretanyag épül – ennek során ugyanoda jutnánk, ahol ma vagyunk, és adminisztratív módszerekre kellene vágyódnunk az esélyegyenlőség megvalósítása érdekében. A váltáshoz mindenképpen egyéni többleteljesítményre van szükség, és ezt tanulónak, oktató intézménynek egyaránt tuda-

tosítania kell. Tartalmilag nem az iskolatípusok szerinti merev szervezeti széttagolás – általános képzés-szakképzés –, hanem a különböző iskolarendszereken belüli és azokon kívüli képzési panelek összerakása lehet a cél. (Nem újdonság ez, mert találunk rá példát az egykori Magyarországon csakúgy, mint a mai Európában.)

A mezőgazdasági ágazati vezetésnek törekednie kell arra, hogy a beindult, az általa is (többé-kevésbé) támogatott képzés olyan irányokban történjen, amelyeket elismert szakmaként lehet érvényesíteni. Ellenkező esetben ugyanis, mielőtt megszűnik a demográfiai okokból kialakult kényelmes helyzet, a tanulók elfordulnak az iskolától.

A mezőgazdasági képzés összetettsége

A mezőgazdasági termelés korábbi fejlődése során kibontakozott az a trend, amely abba az irányba mutatott, hogy a mezőgazdaság klasszikus formái ipari tevékenységekkel kapcsolódjanak össze. A hetvenes években a sokak által gyanakodva szemlélt termelőszövetkezeti ipari tevékenységre gondolunk. Horizontális integrációk alakultak ki. (Vö. mezőgazdasági rendszerek, amelyeknek rendszergazdái olyan mezőgazdasági nagyüzemek voltak, mint Bábolna, Nádudvar, Bóly), mellettük azonban megjelentek az ún. vertikális integrációk is; az utóbbit korabeli terminológiával „agrár-ipari integrációnak” mondták (Barta–Enyedi, 1981). Az integrált mezőgazdaságnak természetesen nagyobb a munkaerő-megtartó képessége, így hozzájárulhat a falvak, az agrártérségek népességmegtartó erejének fokozásához is.

A mezőgazdasági tulajdonviszonyok változására reagáló jelenlegi szakképzési innovációk legjelentősebbje azt a kérdést érinti, lehet-e a „gazdaasszony” vagy a „gazda” elismert szakma. A válasz igen, és valószínűleg nem is kell hozzá egy-keresős családmódellet feltételezni. A mezőgazdaság tipikusan olyan foglalkozási kört jelenthet – amennyiben nem nagyüzemi módon szerveződik –, amely több családtag együttműködését igényli. Egy ilyen önálló kis szervezetben (a kicsi itt nem a megtermelt érték vagy a birtok nagyságát minősítő jelző) az egyik családtagnak szervezési, könyvelési, szociális ellátási feladatokat kell vállalnia éppen úgy, ahogyan ma már elég gyakran találkozhatunk a termelő vagy szolgáltató szférában ilyen jellegű családi vállalkozásokkal. Nem csodálkozunk azon, ha például az építőipari kisvállalkozás főnöke a feleség, aki a személyzeti és a lebonyolítással kapcsolatos szervezési munkákat végzi, helyettese a férj, aki a kivitelezést szervezi és ellenőrzi. Ha és amennyiben lesz (van) a farmgazdaságoknak jövője Magyarországon, akkor a hasonló munkamegosztás nagyon jól illeszkedik más szférák már kialakulóban lévő sajátosságaihoz.

Évtizedeken át a mezőgazdaság nemcsak abban az értelemben volt egyike a „húzóágazatoknak”, hogy sokat termelt külföldi piacokra. Abban az értelemben is, hogy az egyéni kezdeményezésben, az egyéni szellemi tőkében rejlő lehetőségekkel jobban tudott élni, mint a szorosabb felügyelet mellett – és persze nagyobb fokú létbiztonságban – működő ágazatok. Úgy tűnhetett hogy (néhány példaként emlegetett mintaszerű nagygazdaság mellett) a lazább szakszövetkezeti forma sikeresebb lehetett a rossz termelési adottságú területeken is, mint a szabályo-

zottabb és kötöttebb termelőszövetkezet. Elképzelhető, hogy már a kutatási hipotézis megfogalmazása során is túlzottan kötődünk a megszokáshoz. A mezőgazdaságtól várjuk az olyan egyéni kezdeményezések kibontakozását, amelyek modellül szolgálhatnak más szférák számára is. Miközben megpróbáljuk elemezni a jövő kilátásait, most mégis inkább az iparra és a szolgáltatásokra kell gondolnunk. Igaz, statisztikailag még alig mérhető az eredmények, de mindennapjainkban egyre gyakrabban találkozhatunk a fent példaként idézett családi alapon szerveződött vállalkozásokkal és az együttműködés egyéb rugalmas formáival. Lehetséges, hogy a sok évig sikeres mezőgazdaság most lépéshátrányba került – többek között a benne dolgozók magatartásformái miatt –, és most nem tőle, hanem neki kell tanulnia?

Ha ez így van, akkor nem kell föltétlenül csupán a családi farmokra, gazdaságokra gondolnunk, hanem olyan kisebb szövetkezetekkel, szövetkezetekkel is számolhatunk, amelyek – éppen a szervezet kicsisége miatt – kevesebb munkamegosztást, több együttműködést, konvertálható tudást igényelnek. Egy, a nagyipari vállalat analógiájára felépült és működő mezőgazdasági szervezetben nyilvánvalóan szükség lehet olyasvalakire, aki csak az írógépet tudja használni, aki csak mosogat, aki csak a traktort vezeti, aki csak az értékesítéssel foglalkozik. Egy kis szervezet azonban nem tud eltartani és munkával ellátni ennyire specializált munkaköröket. Ebben az értelemben föltétlenül jobban hasonlít egy családra, mint egy nagy gyárra, akkor is, ha nem ténylegesen családi vállalkozásról van szó. A modern mezőgazdasági szakképzésnek tehát nem csupán a klasszikus mezőgazdasági vagy élelmiszeripari tevékenységekre kell felkészítenie, hanem olyan ismereteket is kell közvetítenie, amelyek egy prosperáló, több lábon álló kisüzem működtetéséhez szükségesek. Ebbe éppen úgy beletartoznak a szervezési, vezetési ismeretek, mint a pénzügyi, piaci tájékozottság, bizonyos ipari és „humán” szakértelem stb.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a mezőgazdaság a jövőben sem képzelhető el a századelő paraszti kisgazdaságának valamiféle modernizált változataként. Továbbra is megmaradnak nagyüzemek, de még a kisebb üzemek többségében is ki fog alakulni valamiféle specializáció, akár a piac törvényeire adott válaszként, akár a táj, a térség hagyományainak, mezőgazdasági adottságainak megfelelő tevékenységekkel. (Gondolhatunk a Nyugat-Dunántúl egyes falvaiban hagyományosan kialakult fenyőtermelésre, a Dél-Alföld zöldségtermesztésére, az erdőgazdálkodásra, halászatra, szőlészetre stb.). Tehát az általánosabb, több irányban konvertálható szakismeretre rá kell épülnie a specializált gazdálkodáshoz szükséges szaktudásnak.

A mezőgazdasági képzés mint politikai kérdés

Hangsúlyozni kell, különösen a klasszikus mezőgazdaságot fenyegető krízis jeleit látván, hogy a mezőgazdaság fejlesztése minden fejlett országban politikai kérdés is. Itt a sok indok közül azt emeljük ki, hogy az agrárrégió legalább 3 millió ember lakóhelye. A városok erőszakolt fejlesztéséből származó súlyos gondok egy részét saját kárunkon is megismerhettük, pedig ezt a tanulást megtakaríthattuk volna magunknak a külföldi példák elemzésével. Ha az agrár térségek népesség-

megtartó ereje továbbra is csökken, a városokban, mindenekelőtt a nagyvárosokban további lakás és munka nélküli tömegek jelennek meg.

Nem érdemes azzal áltatni magunkat, hogy az oktatásügy megfelelő fejlesztése gyógymód a társadalom súlyos betegségeire. Az elhanyagolt infrastruktúrájú, rossz életminőséget nyújtó, szétesett társadalmú falvak nem lennének — csupán az oktatás javítása révén — kívánatos lakóhelyei azoknak, akik munkaerőjüket jobb piacon is el tudják adni. Azonban nem szabad egyenlőséget tenni falu és falu közé, a különböző adottságú mezőgazdasági térségek közé. Vannak olyan falusi térségeink, amelyek — akár csupán a mezőgazdasági termelésre építve, akár városi agglomerációs szerepkörük, akár kedvező természeti adottságaik folytán — dinamikusan fejlődnek, amelyeket mintegy innovációs központokként tarthatnánk számon a falusi, agrártérségek jövője szempontjából. (Hivatkozhatunk a falusi turizmusba bekapcsolódott falvakra is, vagy azokra, amelyek az iskoláik visszaszerzéséért már a nyolcvanas években sikeres harcot folytattak, vö. *Forray*, 1989).

Semmilyen oktatás nem fordíthatja meg a modern fejlődésnek azt az irányát, hogy a termelésben — különösen is a klasszikus mezőgazdasági termelésben — foglalkoztatottak száma és aránya csökken. A mezőgazdasági szakképzésnek tehát kiterjedését, hálózatát tekintve csökkennie kell, mivel a mainál esetleg lényegesen kevesebb tanulót kell befogadnia. Ez viszont csak úgy képzelhető el, ha a megmaradt szakképzési intézmények térbeli elhelyezkedése alkalmazkodik a mezőgazdasági adottságokhoz, felszereltségük egyaránt lehetővé teszi a magas színvonalú, általánosabb szakképzést és a specializációt. A teljes idejű szakképzésben ehhez megfelelő diákkothoni ellátását kell biztosítani, a részidejű szakképzésben részt vevők számára pedig az egyes kurzusok, panelek idejére a megfelelő bentlakásos elhelyezést.

A szakképzési helyek kijelölésében — a hagyományok szerepének hangsúlyozása mellett — fontos szempont, hogy olyan mezőgazdasági településeken helyezkedjenek el, amelyek fejlődésükkel, az ott élők mentalitásával, üzemszervezési gyakorlatukkal példaként szolgálhatnak más falusi települések lakói számára is.

A székhelyekről mondottak abba az irányba vezetnek el, hogy hangsúlyozzuk a regionális politika szükségességét. Indokolt, hogy a különböző adottságú és hagyományú falusi térségek megismerjék saját, esetenként elfelejtett hagyományait, képesek legyenek közülük kiválasztani azokat, amelyek ma is piacképesek, eladhatók, és képesek legyenek azokat úgy művelni, hogy megfeleljenek a bel- és külföldi piac feltételeinek. Ausztriában a „regionális menedzser” szerepkörét alakították ki, olyan tanácsadó szolgálattal, amely ezeket a feladatokat is képes ellátni (*Forray*, 1989). Akár a regionális mezőgazdasági képzési központokhoz csatlakoztatva szükség van hasonló tanácsadó hálózatra nálunk is.

A helyi társadalmak önszerveződése

Egyelőre nem eléggé érzékelhető a társadalom részéről olyan jellegű nyomás, amely a mezőgazdasági szakképzésre irányulna, kényszerítené új tartalmak és szervezeti formák kimunkálását. Úgy gondoljuk, hogy nemcsak az ágazati irányítás bizonytalan, hanem a falusi társadalom is, amely — most a dinamikus társadalmak lakosságára gondolunk elsősorban — egykor kialakította saját önképzési

formáit (Tőkéczi, 1987), később megtanulta működtetni a helyi politika intézményrendszereit. Megszűntek a „kijárások” jólismert útjai, és nem szerveződtek meg alulról azok az érdekképviselések, amelyek megfogalmaznák és érvényre juttatnák a falusi lakosság képzéshez fűződő érdekeit. Nem a nagypolitika akadályozza ma már a szerveződést, hanem rövid idő telt még el az új magatartásformák kialakulásához, begyakorlásához, elterjedéséhez. A jövő útja azonban reményünk szerint az lesz, hogy előbb az ép társadalmú, dinamikus falvak lakossága szervezi meg önmagát, és „megtanítja” az új magatartásformákra a rosszabb feltételek között élőket is. Az a lakosság, amely fel tudja ismerni saját érdekeit, pontosabb kérdéseket tud majd feltenni az oktatáspolitikának is, mint a kutató.

Irodalom

- Barta Györgyi – Enyedi György: *Iparosodás és a falu átalakulása*. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1981.
- Bereiné Dobos Irma: *A gazdaság érdekeltiségének változása a szakképzés tükrében*. Szakképzési Szemle, 1989/4. 23–34. p.
- Forray R. Katalin: *Társadalmunk és középiskolája*. Bp., Akadk. K., 1988.
- Forray R. Katalin: „Visszakörzetesítés” Aprófalvak harca az iskoláért. *Valóság*, 1989/ 9: 109–115. p.
- Forray R. Katalin: *Regionális politikai stratégiák a 90-es évek Ausztriájában*. Tér és társadalom, 1989/1. 96–100. p.
- Gérecz Magdolna: *A felsőoktatás mértékének területi jellemző*. In: Oktatásökológia. Szerk.: Forray R. Katalin – Kozma Tamás. Bp., Oktatókutató Intézet, 1986., 219–254. p.
- Kozma Tamás: *Ágazati érdek és helyi társadalom*. In: Strukturális viszonyok a helyi társadalomban. Szerk.: Bóhm Antal – Pál László. Bp., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1985., 153–174. p.
- A magyar felsőoktatás területi struktúrája*. Szerk.: Déry Miklósné. Bp., Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1980.
- Recum, Hasso v.: *Bildung als Ware. Zum Bedeutungswandel der Bildung in der Wohlsatendgesellschaft*. In: Recht der Jugend und des Bildungswesens, 28. Jg. 1980/3. 192 – 236. p.
- Rugalmas oktatási szervezetek*. Tanulmánykötet. Szerk.: Benedek András. Bp., OPI, 1989. 164 p. /Adaptív szakképzés/
- Szabó Gyula: *A magyar mezőgazdasági szakképzés néhány kérdése*. 1989. (kézirat).
- Tanulmányok a felsőoktatásba történő bejutás témaköréből*. 1988-as mezőgazdasági szakoktatás felvételi tapasztalataiból. Bp., Oktatókutató Intézet.
- Tőkéczi László: *Másfél évszázad művelődési törekvései*. In: Az oktatás fejlesztése Komárom megyében. Szerk.: Forray R. Katalin – Kozma Tamás. Bp., Oktatókutató Intézet. 1987 20–37. p.

Agrárgazdaságunk helyzete és fejlődésének kilátásai

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy az agrárgazatról adjon tömör áttekintést, elsősorban a makroösszefüggések bemutatására törekedve, és főleg a nem agrárterületen dolgozók számára segítséget nyújtva az eligazodásban. A tanulmányban azokra a tendenciaváltozásokra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek a múltbeli fejlődéstől lényegesen eltérnek, és más irányba mutatnak.

Az elmúlt években az a téves illúzió terjedt el a magyar közvéleményben, hogy az ország gazdasági helyzetét — és ezen belül a mezőgazdaság gondjait is — a Nyugat-Európához való felzárkózás teljes mértékben megoldja. Sajnos, a tények erre rácsafolnak. Az Európához való közeledés több olyan súlyos problémával jár, amelyekre jelenleg nem tudunk megoldást. Vannak varázsszavak, mint amilyen a privatizáció és más hasonló politikai deklarációk. Ezek azt a látszatot keltik, hogy bevezetésükkel megvalósul az a zavartalan jólét, ami után minden magyar áhítozik.

Agrárgazdaságunk fejlődése

Ha a magyar agrárgazdaság fejlődését áttekintjük, akkor százéves időtávon azt tapasztaljuk, hogy az ágazat tulajdonságait leginkább kifejező mutató, a bruttó termelés alakulása kb. évi 2%-os növekedést mutat. Ez a növekedése tulajdonképpen a világ előrehaladásának megfelelő fejlődés, és nem nevezhető különleges jelenségnek. A folyamatos fejlődést első alkalommal a II. világháború utáni politikai és gazdasági átalakulás törte meg. A háború utáni magyar mezőgazdaság az utolsó békeév termelési szintjének kevesebb mint a felére esett vissza, de néhány év alatt teljesen regenerálódott, és elérte a háború előtti szintet. Ehhez hozzájárult az a lökés is, amelyet a földosztás és a tulajdonviszonyok megváltozása jelentett.

A lendület nem tartott sokáig. Az 1950-ben bevezetett kötelező beszolgáltatás teljesen megállította ezt a tendenciát, és a termelés kizárólag az időjárás függvényévé vált: az egyes évek termelési eredményei a mindenkori időjárástól függően esetenként a háború előtti szint fölé, de inkább az alá süllyedtek. Az 1950–56 közötti időszakban mindössze két év volt, amikor a kiemelkedően jó időjárási viszonyokból adódóan a termelés meghaladta a háború előtti, átlagosan 6-7%-kal elmaradt attól.

1956-ban a piaci viszonyok kibontakozásával megélénkült a termelés. Ennek szintje a háború előtti fölé emelkedett, és többé már nem is ment az alá. Ezzel egyidejűleg megélénkült a földforgalom, és megindult a földek korábban teljesen elképzelhetetlen adásvétele is.

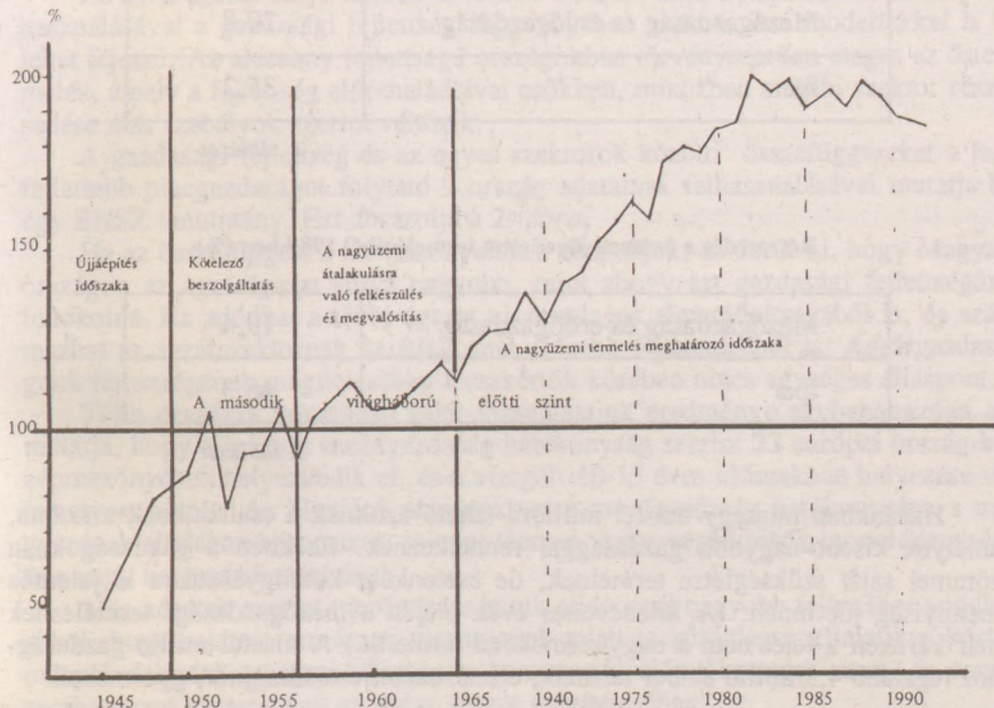
1958 decemberében meghirdették a kollektivizálást, és ez rányomta bélyegét a további fejlődésre. 1959-ben az igen kedvező időjárás hatására elért szint átmenetileg visszaesett, és a visszaesés egészen az átszervezés befejezéséig, ill. a mezőgazdasági nagyüzemek komolyabb megsegítéséig éreztette hatását.

1965-től a mezőgazdasági nagyüzemek kezdtek eredményesen működni. Ettől kezdve igen jelentős és nemzetközileg is elismert sikerek születtek a mezőgazdaságban.

A fejlődés 1975 után fokozatosan megtorpant. Azonban az időközben kiképzett több tízezer mezőgazdász olyan szellemi tőkét halmozott fel, ami ellensúlyozni tudta a csökkenő anyagi támogatást. A lendület a nyolcvanas évek elejéig tartott, és 1982-ben a magyar mezőgazdaság elérte a legmagasabb termelési szintet. Azóta kisebb-nagyobb hullámzásokkal csökkenés indult meg.

A korábbi bázisra támaszkodó nagyüzemek jelentős része nehéz helyzetbe került, különösen azok, amelyeket ideológiai okokból tartottak fenn, és ezt a támogatásukat elvesztették. A folyamatot gyorsította, hogy a magyar mezőgazdaság piacait jelentő Kelet-Európában megindult a politikai átalakulás. Bár a magyar mezőgazdaság exportjának több mint a fele Nyugat-Európába irányult, a keleti piac összeomlása mégis igen súlyosan érintette és érinti mezőgazdaságunkat. Az egész folyamatot az 1. ábra szemlélteti.

A mezőgazdaság bruttó termelésének alakulása

1. ábra

Az agrárágazat helye a nemzetgazdaságban

A magyarországi fejlődésben az agrárszektornak mindig kiemelkedő jelentősége volt, és szerepe jelenleg is alapvetőnek mondható. Az ágazatnak a nemzet társadalmi és gazdasági életében betöltött szerepére vonatkozóan azonban nem rendelkezünk olyan mutatóval, amely mindezt egyetlen számmal megfelelően érzékeltetné. Az 1–4. táblázatokon mutatjuk be a legjellemzőbb adatokat.

A foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban és az iparban az összes foglalkoztatott %-ában

Ágazat	1949	1989
Mezőgazdaság és erdőgazdaság	55,2	18,4
Ipar	18,9	30,4

1. táblázat

Részesedés a bruttó hazai termék előállításából 1989-ben (%)

Mezőgazdaság és erdőgazdaság	20,8
Ipar	35,2

2. táblázat

Részesedés a nemzeti jövedelem termeléséből 1989-ben (%)

Mezőgazdaság és erdőgazdaság	19,4
Ipar	46,3

3. táblázat

Hazánkban mintegy másfél millióra tehető azoknak a családoknak a száma, amelyek kisebb-nagyobb gazdasággal rendelkeznek. Ezekben a gazdaságokban zömmel saját szükségletre termelnek, de esetenként közfogyasztásra is jelentős mennyiség jut innen. (A kilencvenes évek elején a mezőgazdasági termelésnek már kereken a felét nem a nagyüzemekben termelik.) A másfél millió gazdasághoz legalább 4,5 millió ember tartozik, elszármazott családtagjaik, gyermekeik

A külkereskedelmi forgalom megoszlása 1989-ben

Termék	Behozatal	Kivitel
Energiahordozók, villamosenergia	11,0	2,3
Anyagok, félkésztermékek és alkatrészek	50,6	36,4
Gépek, szállítási eszközök és egyéb beruházási javak	18,1	24,0
Fogyasztási iparcikk	13,1	15,7
Élelmiszeripari alapanyagok, élő állatok és élelmiszerek	7,2	21,6
Összesen	100,0	100,0

4. táblázat

további több tízezer olyan állampolgárt jelentenek, akik paraszti családból származnak, de kapcsolatuk csak közvetett. Minden olyan jelenségnél tehát, amely az agráréletmódot érinti, a népesség nagy tömegének rokon- vagy ellenszenvével kell számolni. Bizonyos összefüggések esetén az agrárszektor súlya lényegesen meghaladja a gazdaságban betöltött szerepét, és nagy politikai erővé válhat.

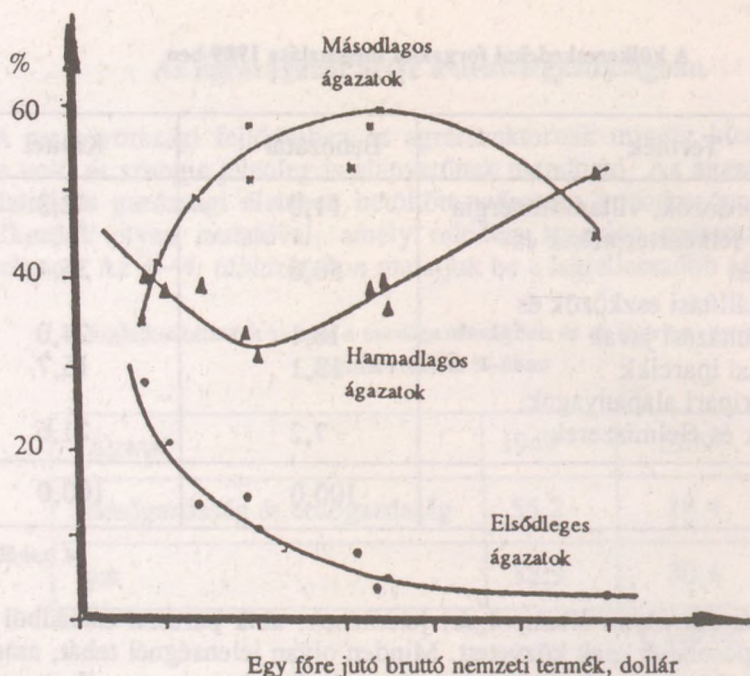
Az agrárágazat súlya időben és térben változó, amit a nemzetközi adatok felhasználásával a gazdasági fejlettség függvényében matematikai modellekkel is ki lehet fejezni. Az alacsony fejlettségű országokban törvényszerűen magas az őstermelés, amely a fejlettség előrehaladtával csökken, miközben a többi szektor részesedése más szabályok szerint változik.

A gazdasági fejlettség és az egyes szektorok közötti összefüggéseket a legfejlettebb piacgazdaságot folytató 9 ország adatainak felhasználásával mutatja be egy ENSZ tanulmány. Ezt ábrázolja a 2. ábra.

Ha az összefüggést a mi viszonyainkra adaptáljuk, az derül ki, hogy Magyarországon az agrárágazat súlya nagyobb, mint ahogy azt gazdasági fejlettségünk indokolná. Ez adódhat a többi ágazat viszonylagos elmaradottságából is, de származhat az agrárszektornak az átlagosnál erősebb fejlettségéből is. Agrárgazdaságunk fejlettségének megítélésében a szakértők körében nincs egységes álláspont.

Több országra vonatkozó saját vizsgálataink eredménye egybehangzóan azt mutatja, hogy a magyar mezőgazdaság hatékonyság szerint 23 európai ország középmezőnyében helyezkedik el, és a vizsgált 10-15 éves időszakban helyezése valamelyest javult. Az élenjáró országokban a mezőgazdaság hatékonysága a magyarénak általában háromszorosa-négyszerese, a sor végén levők termelékenysége fele vagy harmada hazánkénak.

Más nézetek szerint mezőgazdaságunk átlagosnál nagyobb fejlettsége adódhat abból, hogy sajátos természeti viszonyaink miatt (a különleges klimatikus körülmények folytán) az ágazat bizonyos komparatív előnyökre tesz szert, és ennek meghatározó szerepe van az egész ágazat megítélésében.

o Elsődleges ágazatok: mezőgazdaság.

x Másodlagos ágazatok: ipar, építőipar, közlekedés.

▲ Harmadlagos ágazatok: kereskedelem, szolgáltatások, stb.

2. ábra

Termelési adottságaink

Magyarországon a meteorológiai viszonyok kedvezőek a mezőgazdasági termeléshez. A napsütéses órák száma magas, az előnyös domborzati viszonyok, a nagyjából jó termőképességű talajok a legtöbb kultúrnövény termelésénél jó eredmény elérését teszik lehetővé. Földrajzi elhelyezkedésünk gyakorlatilag minden kultúrnövény termesztésére lehetőséget nyújt.

Az általában kedvezőnek mondható természeti adottságok közepette azonban az ország kis méreteihez képest számottevő eltérések, sőt szélsőségek is mutatkoznak. A csapadék és a hőmérséklet egy adott éven belül is erősen ingadozik. Az évi átlagos középhőmérséklet magasabb, mint amennyi a földrajzi szélesség szerint fekvésünknek megfelelne. Ez azt jelenti, hogy a viszonylag meleg nyaraknak köszönhetően jól teremnek a hő- és fényigényes kultúrák (kukorica, dohány, rizs, ricinus, fűszerpaprika, paradicsom, szőlő és más melegigényes gyümölcsök). A fagymentes időszak nálunk általában április közepétől október közepéig tart, tehát hosszabb, mint Közép-Európa többi részén. A gyakori aszály viszont nem kedvez bizonyos növények fejlődésének (főképpen a szántóföldi szálastakarmányok, valamint egyes kapásnövényeknek, pl. a cukorrépának, burgonyának stb.). A csapadékban szegény klíma ugyanakkor előnyös a magtermesztésben. Ez teszi lehetővé a jó minőségű, szilárd szövetű, jól beérett és kedvező csírázó

képességű magvak előállítását. A gabonafélék mellett tehát a takarmánymagvak, zöldségmagvak, a hüvelyesek és a virágmagvak termesztésére is kedvező az időjárásunk. A napsütéses órák száma Európa hasonló szélességén fekvő vidékeihez viszonyítva nálunk mintegy 15-20%-kal több. A magtermesztési előnyökön kívül ez lehetővé teszi jó minőségű gyümölcs és a szőlő termesztését is.

Magyarország a talajok szempontjából a mezőszégi övezetbe esik, és igen változatosak a domborzati, vízrajzi és egyéb természeti adottságai. Ennek alapján az ország egyes vidékeire jellemző természeti sajátosságok alakultak ki: borvidékek, zöldségtermelő, gyümölcstermelő körzetek stb. A mezőgazdaságilag művelt terület mintegy 42%-a középkötött vályogtalaj, amely leginkább megfelel a sokoldalú mezőgazdálkodás követelményeinek, és a legtöbb növény számára a legkedvezőbb termelési feltételeket biztosítja. A könnyű talajok, a homok és a homokos vályogtalaj az ország mezőgazdasági területének csaknem egyharmadát jelentik. A kötött talajok a mezőgazdasági területnek mintegy 15%-át adják. Ezek az elsősorban mélyebb fekvésű részek tápanyagban gazdagok, és művelésük többnyire nagyon nehéz. Talajaink mintegy 10%-a tőzeg és láp, illetve szikes talaj, továbbá a vízjárta területek kategóriájába tartozik.

Termőföldjeinknél nagyon kedvezőtlen tendencia a rohamos földcsökkenés. A termőterület csökkenése az elmúlt évtizedben 12-13%-osra tehető. Ez az arány rendkívül magas. Az utánunk következően leginkább pazarlónak mondható országban ennek csak a harmada-negyede. Ez nagyrészt összefügg azzal a hosszú ideig érvényesülő téves ideológiával, miszerint „a földnek nincs értéke”.

Az egy lakosra számított termelést tekintve a legfontosabb termékek esetében Magyarország a világ élvonalában helyezkedik el. (Gabonából a harmadik helyen, ezen belül kukoricából a második helyen állunk, gyümölcsből a második, zöldségből a hetedik, húsfélékből a negyedik, ezen belül baromfihúsból az első helyen). Kedvező termelési mutatóinkban komparatív előnyeink tükröződnek.

A mezőgazdasági termelést befolyásoló emberi és technikai tényezők

A foglalkoztatottság alakulása

A II. világháborút megelőzően Magyarországon a lakosság többsége falun élt és mezőgazdasággal foglalkozott. Abban az időben a lakosság zöme – mintegy 2-2,2 millió ember – a mezőgazdaságban dolgozott, és a megélhetés fő forrása az agrárszektor volt. 1949 után a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma fokozatosan csökkent. Ezt a folyamatot a politikai változások felgyorsították. Az agrárszektor dolgozóinak száma 1970-ben érte el a mélypontot, amikor az itt dolgozók száma 977 ezer fő volt. Ezután átmeneti stagnálás, majd némi növekedés következett be. A foglalkoztatottság csökkenésének megállítása a mezőgazdaságban a melléktevékenység kialakulásával függ össze.

A létszámváltozás mögött jelentős minőségi átalakulás rejlik. Egyre több szakembert alkalmaztak a mezőgazdaságban. A felsőfokú agrárvégzettségűek száma 7-8 ezer fő volt. Középfokú mezőgazdasági képzés a háború előtt gyakorlati-

lag alig működött. 1954–1980 között több mint százezer fiatal szerzett ilyen szakképesítést. A felsőfokú mezőgazdasági képzés is ekkor kapott új lendületet, így a diplomás mezőgazdászok száma csaknem meghatszorozódott. Jelenleg mintegy 45 ezer diplomás mezőgazdászunk van, ami nemzetközileg is figyelemre méltó, hiszen az összes agrárfoglalkoztatottnak 4,5%-át teszi ki.

Anyagi-műszaki ellátottság

Minden fejlődésnek, de különösen a termelő tevékenységnek alapvető feltétele a technikai színvonal növelése. Ez a termelőeszközök tökéletesítését, illetve a teljesítmények fokozását, a termelési kapacitások bővítését jelenti. A mezőgazdasági termelésben a technikai színvonal általános fejlettségét legátfogóbban a beruházások alakulásával lehet jellemezni.

A termelési költségekben egyre jelentősebb, sőt ma már meghatározó szerepet töltenek be az ipari jellegű ráfordítások (gép, épület, kémiai anyagok stb.). Ez a változás azt jelenti, hogy a mezőgazdaságban a termelés 1%-os növekedéséhez az ipari eredetű eszközök felhasználását mintegy 2-2,5%-kal kellett növelni. (Az 1980-as évtizedben az ipari eredetű ráfordítások aránya a mezőgazdasági nagyüzemeinkben már mintegy 65-70%-os volt, a kistermelőknél 14-16%.) Ez a folyamat az elmúlt évtizedben teljesen átalakította a mezőgazdaságot. A hagyományos termelési formákat az iparszerű termelés váltotta fel. Ezzel a termelési formákat, a termelés költségeit is teljesen megváltoztatta. Mezőgazdaságunk technikai színvonalának átalakulásával sikerült felzárkózni a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokhoz. A legfontosabb műszaki kémiai mutatóink (egységnyi területre jutó gépi erő, műtrágya, vegyszer stb.) megközelítően a nyugat-európai szinten alakulnak.

A magyar agrártermelés felzárkózása Európához a modern technika nélkül lehetetlen, ennek bevezetése pedig nem képzelhető el pénz nélkül. Napjainkban, amikor mindkét követelménnyel meg kell küzdeni, nagyon fontos, hogy ebben megtaláljuk az optimumot. Úgy tűnik, agrártechnikai fejlettségünk, a piacon megjelenő végtermékeknel: az élelmiszeripar kibocsátásában mutatja a legnagyobb elmaradottságot (lásd csomagolás). A termelés minőségi átalakulásának az élelmiszeripar műszaki állapota szab határt. Élelmiszeriparunk nemzetközi mércével mérve közepesnek, esetenként még annál is gyengébb színvonalúnak minősül. Ez elsősorban a berendezések állapotát jelenti, továbbá jelzi az ezzel összefüggő termékek piacképességét. Az ágazat állapotát is figyelembe véve ennek költségigénye megközelíti azokat a nagyságrendeket (több száz milliárd forintot), amelyek a farmgazdaság létrehozásához szükségesek.

Az ágazat dilemmái

A piaci helyzet

A piac területén legtöbb a bizonytalanság. Hazai élelmiszer-fogyasztásunk, amely a termelésnek mintegy kétharmadát felveszi, évek óta csökken. A fogyasztás csökkenésében figyelemreméltó, hogy a létfontosságú élelmiszerek közül a

mezőgazdaságban túltermeléssel küszködő termékekből, pl. tejből különösen feltűnő a csökkenés. Tej- és tejtermékfogyasztásunk — amely nemzetközileg elmáradottnak számít — az utóbbi két évben mintegy 20%-os visszaesést mutat. Az e téren jelentkező gondokra még a külkereskedelmi lehetőség sem kínál megoldást, hiszen összes tejtermelésünknek csupán 8-10%-át tudjuk valamilyen formában exportálni.

Súlyos gondok vannak a hústermelésben is. Bár az egy lakosra jutó húsfogyasztásunk színvonala nemzetközi mércével nem mondható alacsonynak (sőt egyes számítások szerint meghaladja gazdasági fejlettségünk színvonalát is), a tartós csökkenés azonban minden eddigi rekordot meghalad. A húsáremelések után eddig is tapasztalható volt a fogyasztás átmeneti visszaesése. Korábban az volt a jellemző, hogy húsáremelés után általában fél évvel, egy évvel visszaállt az ár-emelés előtti fogyasztási szint. Az utóbbi években ez a fordulat nem következett be. Húsfogyasztásunk fokozatosan csökkent. Az eddig elért legmagasabb szint (1987-ben) mára a 10 évvel korábbira csúszott vissza.

Agrártermelésünk legsúlyosabb gondjai az export területén jelentkeznek. A magyar hústermelésnek mintegy 35%-át rendszeresen exportáltuk. Ez a termék kör került legnagyobb arányban külföldi piacra. Húsexportunk az elmúlt években megközelítette az egymilliárd dollár értéket, és ezzel konvertibilis agrárexportunknak nagyobb hányadát ez a termék adta. A gabona 10-15%-át vittük ki, ugyancsak zömmel konvertibilis devizáért. Ennek értéke általában a húsexportnak az ötödét-nyolcadát képezte.

A keleti piacra irányuló agrárexport az összes keleti exportnak kb. ötödét képezte, amiből meghatározóak voltak a kézimunkaigényes kertészeti termékek 60% körüli részesedésükkel. A Keletre irányuló kertészeti exportban legnagyobb arányt a tartósított termékek (konzervek) jelentették, csaknem kétszer többet a frissen exportált árúnál (zöldség, gyümölcs). Jelentős volt ezenkívül — az összes kertészeti termék több mint egyharmadával — a Keletre irányuló bor- és pezsgő-exportunk is. A keleti piac összeomlása ezért súlyos gondokat okoz a kertészeti ágazatban. Különösen, mert az ország keleti térségében ez volt a lakosság fő bevételi forrása. Az a tény, hogy fő termékük az exportpiacról kiesett, a térség általános gazdasági helyzetét súlyosan terheli.

Agrárágazatunk helyzetének hosszú távot átfogó elemzése azt mutatja, hogy a magyar agrárgazdaság egyensúlya azokban a korszakokban volt stabil, amikor valamilyen normális regionális együttműködés volt a magyar és a körülöttünk lévő térségek termékcseréjében (lásd Osztrák — Magyar Monarchia, a KGST működése).

Mezőgazdasági jövőképünk kialakításánál egyre nagyobb hangsúlyt kap az Európához való felzárkózás, mint a problémákat megoldó perspektíva. Ennek kapcsán hangsúlyozni kell azt, hogy az Európához való csatlakozás a magyar ipar számára kedvező változást hozhat. Sokkal kisebb az esély erre a mezőgazdaság területén. Az egész nyugati közösség a többszörösével támogatja az agrártermelést, mint amennyit a magyar gazdaság ilyen célra biztosítani tud. Azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar élelmiszer-termelés megközelítően nyugati színvonalat produkál, annál lényegesen olcsóbb áron. Mindez azt mutatja, hogy amíg az ipar területén semmiféle konkurenciát nem jelentünk a Nyugatnak, addig agrár-

termékeinknél a jelenleg alig támogatott mezőgazdaságunk is komoly konkurensként jelenhet meg. Arra pedig belátható időn belül nem számíthatunk, hogy ez a közösség további olyan terhet vállal magára, mint amit a magyar mezőgazdaság támogatása jelentene.

Mezőgazdaságunk egyenletes fejlődése mindig a regionális együttműködés zavartalanságán múlott. A régió ilyen értelmű kialakításának határai azonban nem elsősorban a Nyugat-Európához való csatlakozással biztosítják a mezőgazdaság stabil jövőjét. Nagyon valószínű, hogy az ún. Duna-Adria Közösség, a Hexagonale vagy hasonló társulások jelenthetik a magyar mezőgazdaság számára a biztonságos jövőt.

A privatizáció

A magyar mezőgazdaság nagyüzemesítése, ami szovjet mintára kolhozosítással történt, idegen a magyar sajátosságoktól. Ennek ellenére sok előnye alakult ki. Volt olyan időszak a – hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek elejéig –, amikor a magyar mezőgazdaság világszinten példaértékűnek számított. Amerikától Japánig jöttek ide különböző delegációk, és valóban elismeréssel nyilatkoztak az eredményekről.

Természetesen azt is tudomásul kell venni, hogy a mezőgazdaság fejlesztése a világon mindenhol politikai kérdés. Az ágazat által előállított termékek, az élelmiszerek mindenhol olyan alapszükségletet elégítenek ki, amely egy ország szempontjából esetenként stratégiai célokat is szolgálhat blokád, kedvezőtlen külpiaci helyzet stb. esetén.

A nemzetközi adatok azt bizonyítják, hogy szinte alig van olyan ország, ahol a mezőgazdaságot kisebb vagy nagyobb mértékben ne támogatná az állam. Mivel magyarázható az, hogy a mezőgazdaságot a világ legtöbb országában csak támogatással tudják életben tartani? Két lényeges termelési ág sajátosságait szeretném ezzel kapcsolatban bemutatni. Az egyik a gabona, a másik a hús.

Nézzük az első példát, a *gabonatermelést*. Régebben a világpiacon egy árszint kialakulásánál a keresletet figyelembe véve annak a termelőnek a költségeit ismerte el árként a piac (vagy az adott környezet), akinek rosszabb körülményei között is megtérültek a költségei. A modern technika, a kialakult monopóliumok és politikai, hatalmi tényezők ezt a közgazdasági törvényt megváltoztatták. Ma a gabonatermelésben nem azoknak az országoknak a termelési költségei az irányadók, amelyek a legrosszabb körülmények között termelnek, hanem éppen fordított a helyzet. A világ gabonapiacának árait az amerikai termelési szint költségei határozzák meg, amelyek köztudottan a legalacsonyabbak, hiszen ott a termelés a legfejlettebb technikával a legszervezettebb módon történik, a gabonatermelés esetében pedig a világ legkedvezőbb földrajzi adottságai mellett. Ezért náluk legnagyobbak a komparatív előnyök is. A gabona világpiaci ára így a legjobban, a legolcsóbban termelő, a leghatékonyabb ország termelési költségeihez igazodik. Maradjunk a mi esetünkben még a nyugat-európai példánál. Magyarország gabonatermelése kb. a nyugati szinten van. A nyugat-európai termelési költségek viszont 50–60, esetenként 100%-kal magasabbak, mint az Amerikai Egyesült Államokéi. Persze felmerül az a szempont, hogy akkor miért termelnek, és miért nem

hozzák be inkább az olcsó amerikai ganonát. Erre egyértelmű a válasz: Nyugat-Európa nem hajlandó magát kiszolgáltatni sem az USA-nak, sem Kelet-Európának, ezért kell a gabonatermelést jelentősen támogatnia.

Térjünk át a másik nagy termékcsoporthoz, a húshoz. Itt a termelési költség meghatározása nem az amerikai szinttől függ. A világ húsféleslegei zömében Ausztráliából, Argentínából, illetve Új-Zélandról származnak, ahol óriási legelők, igen kedvező feltételek vannak az állattartásra. Több száz vagy ezer hektáros legelőkre hajtja ki a farmer az állatait, aztán egy bizonyos idő után kimegy és összeszedi a szaporulatot. Nyilvánvaló, hogy ilyen tenyésztési feltételek mellett a hús előállítását hallatlanul olcsó. Ezt sem Európa, sem a világ többi része nem tudja követni, inkább fizeti a támogatást.

A két példa azt hiszem, meggyőzően mutatja, hogy gazdasági okok miatt miért szükséges mindenütt a világon a mezőgazdaságot támogatni. Számos más példa is aláhúzza a mezőgazdaság támogatásának szükségességét. Például az egyes kormányok tudatosan a faluhoz igyekeznek kötni a paraszti népességet vagy a vidéki lakosságot. Azért, hogy műveljék ott a földet, és ne menjenek a városba konkurálni az ipari munkással, és ne növeljék a munkanélküliséget. Szociálpolitikai indítékok is szerepet játszhatnak, mivel ezzel bizonyos népesedési, lakásproblémákat és foglalkoztatási gondokat is megoldanak. A mezőgazdaság tehát mindenhol igen erősen politikai töltetű kategória. A közös piaci országok a világpiaci árhoz képest 30-50% körüli támogatást biztosítanak saját parasztaiknak. Észak-Európában ez majdnem a duplája annak, amit a világpiaci árhoz képest a parasztság költségtérítés címen kap, Japánban pedig még ezt is meghaladja.

Természetesen az a magyar mezőgazdaság, amely kb. nyugat-európai szinten termel, nem tud argentin, vagy amerikai szinten előállított termékkel versenyezni. Az is nyilvánvaló, hogy ha a nemzetközi piaci hatásokat rázúdítjuk a magyar mezőgazdaságra, az pillanatok alatt a padlóra kerül. Az import termékek sokkal olcsóbban megvásárolhatók abban az esetben, ha az országnak van elég devizája. De sajnos, itt többszörösen összetett problémával állunk szemben. A mezőgazdaság nemcsak támogatásra szorul, hanem sok feszültséget is levezet az országban. A hazai lakosságot teljesen ellátja élelmiszerekkel, ezért már önmagában egyfajta politikai megtérülést jelent. Vannak olyan ágazatai, amelyeket nem is lehet ún. kompetitív ágazatként felfogni: a napi élelmiszerek (a tej, a kenyér stb.) importból való beszerzése lehetetlen.

Van ezenkívül egy igen fontos része a mezőgazdaságnak, amely a külkereskedelmen keresztül bonyolódik le. A mezőgazdaság évente 2-2,5 milliárd értékű exporttal a hazai összes exportnak mintegy a harmadát biztosítja, s ez azt jelenti, hogy a devizabevételnek is ilyen hányada származik a mezőgazdaságból. Importvonzata viszont a többi ágazathoz képest elenyésző. Fölvetődik a kérdés, hogy szükséges-e egy támogatott mezőgazdaságon keresztül nekünk exportot bonyolítani. Természetesen nem. De amíg vannak olyan ágazatok, amelyek termékeit még több támogatással állítják elő (pl. a bányászat, a kohászat, az energiaipar vagy egyéb ilyen területek), addig a mezőgazdasági termékekkel beszerzett deviza előállítása olcsóbb. Az egész magyar gazdaságba, de az egész magyar politikába, mélyen beágyazódott az agrárgazdaság.

Az ágazat jövőjéről a döntés komplex, gazdasági, politikai és szociálpolitikai kérdés. Alapvető annak eldöntése, hogy milyen szerepet szánunk a jövő gazdaságában a magyar mezőgazdaságnak. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a mai helyzethez képest rövid távon 180 fokos fordulatot tudunk megvalósítani. Más szavakkal, az a fejlődési tendencia, ami évtizedeken keresztül jellemezte a magyar mezőgazdaságot, egy tollvonással nem állítható meg, és nem irányítható át sem a munkaerő, sem a termelési eszköz olyan területre, amelyik mondjuk világpiacon szempontból előnyösebbnek látszana.

Bár a rendszerváltás megtörtént, a mezőgazdaság területén a mélyreható változások csak nagyon hosszán elnyúló folyamat eredményei lehetnek. Számos feltétel hiányzik ahhoz, hogy a mezőgazdaságban a jövő a nyugat-európaihoz hasonlóan alakuljon. Ennek sem anyagi, pénzügyi, de még szakmai, politikai feltételei sem értek meg.

Különböző számítások arra utalnak, hogy ha nem is optimális üzemméret, de a gazdaságoknak valamilyen nagysága szükséges ahhoz, hogy biztos megélhetést nyújtson a hozzáértő számára. Úgy tűnik, hogy a nyugat-európai életmód, a nyugat-európai gazdálkodás és gazdasági erő mellett az 50 és 150 hektár közötti üzemméretek bizonyultak életképesnek.

Egy optimálisnak mondható mezőgazdasági üzem Magyarországon is 20 hektár fölött, de inkább valahol az 50 hektár körül alakul ki. Vegyük ennek közép-arányosát, a 35 hektáros méretet, aminek a felszerelése kb. 40-50 millió forint. Ha ezt 10 ezer gazdaságra számoljuk, akkor ez 400-500 milliárd forintnyi összeg, és akkor ez a 35 hektáros 10 ezer gazdaság a mezőgazdasági területnek még csak 4-5%-át jelentené. Ekkora összeg belátható időn belül a mezőgazdaságnak nem áll rendelkezésére. De ha rendelkezésére állna is, nincsenek meg azok a banki szervezetek, nincs az a kialakult agrárfinanszírozási forma, amely ilyen összeget a mezőgazdaság adottságainak megfelelően kezelni tudna. Teljesen nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság, ahol a forgási idő többszöröse az átlagos ipari üzemének, képtelen olyan kamatterheket vállalni, amilyenek az iparban még elfogadhatók. A jövedelmezőségi ráta a mezőgazdaságban a legkisebb az összes nemzetgazdasági ág között. Egy 50-60 milliós hitelnek a kamatterheit a jelenlegi gazdálkodási és jövedelmezőségi arányok mellett egyetlen gazdaság sem lenne képes kibírni.

A mezőgazdaság fejlődése, de legalábbis szinten tartása csak megfelelő műszaki fejlesztés mellett lehetséges. Ez a szinten tartás a nyolcvanas évek vége óta már nem létezik. Olyan hanyatlás indult el, hogy a mezőgazdaság az egyszerű újratermelésre sem képes. Nemcsak a technikai fejlesztés állt meg, hanem egyre csökken a termőtalaj visszapótlása, a műtrágyázás, illetve a táperő pótlása. Ez minden bizonnyal előbb-utóbb robbanásszerű termelés-visszaeséshez vezet, továbbá annyira fölerősíti az időjárástól való függőséget, hogy kiszámíthatatlanná válik a mezőgazdasági termelés.

A mezőgazdaság fejlesztése az elmúlt évtizedek során sajátos módon és a sajátos politikai elgondolásoknak megfelelően történt. Ami azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termelést nem egy folyamat egészeként kezelték, hanem külön gazdája volt az alapanyag-termelésnek, külön a feldolgozásnak, külön a forgalmazásnak és külön az egész ágazatot kiszolgáló infrastruktúrának. Ez szükségszerűen azt eredményezte, hogy a termelési vertikumok egyáltalán nem harmonizáltak

egymással. Akármilyen jó minőségű alapanyagot állít elő a mezőgazdaság, a gyenge vagy kapacitásában sokkal kisebb feldolgozó ipar a jó alapanyagot sem tudja kellően feldolgozni, és akár a világpiacon, akár a belső piacon megfelelő színvonalon értékesíteni. Az történt, hogy erőinket a termelési vertikum alapanyag-előállító részlegére, magára a klasszikus agrártermelésre koncentráltuk, és kevésbé törődtünk az élelmiszeriparral, az élelmiszer-forgalmazással, az élelmiszer-kereskedelemmel. Élelmiszer-technológiánk nemzetközi mércével még a közepes szintet is alig éri el, márpedig egy kemény versennyel küszködő világpiacon közepes minőséggel nincs mit kezdeni. Csak akkor vagyunk képesek eljutni az európai piacokra, hogyha ezen a területen nagyon komolyan és eredményesen lépünk előre. Az élelmiszeripar rekonstrukciója nem kis pénz, itt sok százmilliárdról van szó.

Tekintettel arra, hogy a világpiaci körülményeket mi nem tudjuk befolyásolni, így nekünk kell a világpiachoz alkalmazkodnunk. Az értékesítési lehetőségeknél két területet kell figyelembe venni. Az első a belföldi piac, itt kerül forgalmazásra az előállított termékek kb. kétharmad-háromnegyed része. A maradék mennyiség küldhető a világpiacra. A hazai igények kielégítése eddig nem okozott problémát, mert a magyar agrártermelés színvonala és az élelmiszeripar sem volt fejletlenebb a gazdaság más területeinél. A külföldi piac igényei és szabványai azonban sok tekintetben meghaladják a magyar színvonalat. A korábbi alacsony színvonalhoz és igénytelen piachoz szokott agrárgazdaságunk nagyon nehezen tud a magas követelményeknek eleget tenni.

A világpiaci mércéhez viszonyítva a magyar mezőgazdaság nem jövedelmező, mert a hazai költségek magasabbak, mint a termékek világpiacon elérhető ára. Tehát a jövedelmezőség szempontjából a mezőgazdaságnak nincs jövője a világpiacon. De a többi ágazathoz mérve nem tudjuk a mezőgazdaságot kiiktatni, mert jobb, mint a bányászat, jobb, mint a kohászat, jobb, mint sok más egyéb termelő ág.

A jövedelemszerzés belföldi értékrendjében a mezőgazdaság nem marad el lényegesen a többi ág mögött. A nemzetközi gyakorlatban általában az tapasztalható, hogy a mezőgazdaságban dolgozók 40-50, esetenként 60%-kal keresnek kevesebbet, mint mondjuk az iparban vagy a termelő szféra más ágaiban. Magyarországon az elmúlt évtizedekben az egy órára számított keresetek nagysága a mezőgazdaságban megközelítette az iparét, attól 10-15%-kal maradt el. Az egy főre számított jövedelem nagysága pedig egyes években meghaladta az ipari keresetek összegét.

Milyen társadalmi rétegre terjed ki tömegesen a privatizáció? A klasszikus privatizációban érdekelték köre viszonylag kicsi. Kevesen akarják vállalni azt az életformát és problémátömeget, ami egy vállalkozásban elkerülhetetlen. Éppen ezért úgy tűnik, hogy a várakozáson alul marad a privatizáció. Jelenleg legmagasabb Békés megyében és a keleti országrészekben, ahol a földnek mintegy 10%-át igényelték vissza. Vannak olyan megyék, ahol az igény még az 1%-ot sem éri el. Több problémát okoz, hogy a mezőgazdaságban megjelent vállalkozók jelentős része korábban nem a mezőgazdaságban dolgozott, szakmai hozzáértése is erősen vitatható. Probléma mutatkozik abban is, hogy a bankok az új vállalkozóknak nem szívesen adnak hitelt. Aki hitelt kér (még akkor is, ha megvan rá a fedezete),

nem biztos, hogy vissza tudja fizetni, mert a gazdasága nem bírja el a banki terhet. Van, akinek azért nem adnak, mert a bankok látják, hogy nem tudja felmérni, mire vállalkozott. Aki tudja, hogy mire képes a gazdasága, nem is mer hitelt kérni, tudván, hogy a magas kamatlábat nem lesz képes kitermelni.

Vannak visszaigényelt földeken jól gazdálkodó és sikeres vállalkozók is a mezőgazdaságban, de sajnos nem ez a jellemző. A privatizáció következménye, hogy a szövetkezetek legnagyobb része elbizonytalanodott, már nem fejleszt. Ez azt jelenti, hogy az az életképes szövetkezet, amely korábban prosperált, a kilátástalan jövő miatt csúszik lefelé. A legjobb gazdaságokból a vezetők tömegesen mennek el, és alapítanak valamilyen magánvállalkozást.

A szövetkezetek tönkremenésében számos olyan körülményt is figyelembe kell venni, ami nem a privatizációból adódik. Magyarországon a gazdaságok jelentős hányada közismerten rossz természeti adottságok között működik, ezeket óriási állami támogatással tartották életben. 1991 végére legalább 120-150 gazdaság vált teljesen életképtelenné. Az ilyen gazdaságokat fel kell számolni, vagy el kell adni, esetleg szét kell osztani a földet azok között, akik igénylik. Fönnáll annak a veszélye, hogy ezen gazdaságok iránt nem lesz elég érdeklődés. Tagjaik olyan anyagi helyzetben vannak, hogy ők képtelenek a földeket akár megvásárolni, akár bérbe venni. Szélsőséges gondolatként már nem egy szakértő fejében fölvetődött, hogy az ilyen gazdaságokat el kellene adni külföldieknek. Ezt azonban a földtörvény nem teszi lehetővé.

A külföldi tőkebefektetés lehetőségei

Az agrárágazatot nagyon távan értelmezem, így a klasszikus mezőgazdasági termelésen kívül ide sorolom az agrártermékeket felvásárló szervezeteket, a feldolgozó élelmiszeripart, és a végterméket forgalmazó élelmiszer nagy- és kiskereskedelmet, valamint a vendéglátást. Azért választottam az agrárágazatnak ezt a távan értelmezett formáját, hogy érzékeltetni tudjam a különbséget az egyes vertikumok között a tőke vonzásában. A vertikumok elemzésénél nem törekedtem azonos mélységű problémák feltárására. A mezőgazdaságon kívüli fázisokból csak annyi információ közlésére szorítkoztam, amennyi az alapösszefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen.

A magyar élelmiszergazdaság nagyobb arányban vesz részt a GDP termelésében, mint az iparilag fejlett országokban szokásos. Az ágazat viszonylagos túlsúlya részben az ország természeti adottságaival, részben az ipar és mindenekelőtt a szolgáltatások fejletlenségével függ össze. Az ágazaton belül az egyes vertikumok arányaiban is eltérnek a fejlett országokétól. A nemzetközi tapasztalatok szerint minél fejlettebb egy ország, a különböző vertikumok (alapanyag-termelés, -feldolgozás és -forgalmazás, valamint az ezeket ellátó tevékenység) arányaiban annál nagyobb a nem alapanyagot előállító (feldolgozó, forgalmazó és ezeket kiszolgáló) tevékenység, és a fejlettséggel arányosan csökken a klasszikus mezőgazdasági tevékenység súlya. (Pl. az USA-ban a teljes agrárvertikumon belül a klasszikus mezőgazdasági tevékenység aránya hetede-nyolcada az egész vertikuménak, nálunk ez több, mint a fele.)

A vertikumok aránytalanságával is magyarázható, hogy az egyik vertikum „túlméretezettnek”, a másik „elmaradottnak” számít. Részben ezzel is magyarázható a jövedelmi viszonyok és a befektetési lehetőség erőtelejes differenciálódása.

Az élelmiszer-gazdaság egyes ágai között a vagyonnal összefüggő mutatók alapján a mezőgazdasági termelőknél viszonylag kedvezőtlen, a feldolgozó iparban már több helyütt kedvező, a végterméket forgalmazó kereskedelemben gyakran kifejezetten jó gazdasági eredmények tapasztalhatók.

Van a mezőgazdaságnak egy olyan sajátossága, ami a hosszú távú befektetők – így a külföldi tőke – számára is nagyon vonzó: a termőföld birtoklása, ami értékállóságot jelent bizonytalan gazdasági körülmények és átalakulások idején is. A földpiac még nem funkcionál, de kialakulása elkerülhetetlen. A privatizációs folyamatok előbb-utóbb létrehozzák az elfogadható földárakat, és kikövetelik a földnek jelzőlogként való működtetését is. A piaci viszonyok, a verseny kibontakozása során azzal is számolni kell, hogy az eredménytelen gazdaságok tömegesen tönkremennek, és ezáltal a hitelezők egyre nagyobb földtulajdonhoz jutnak.

A vagyonnal összefüggő számítások szerint az élelmiszer-ipari ágaknak csaknem a fele (cukor, dohány, édes, növény, olaj stb. iparág) már jelenlegi állapotában is kedvező befektetést és megtérülést mutat a mezőgazdasághoz képest. Ha az élelmiszeripar telepítésében sikerül a jelenlegi túlkonzentráltságon változtatni, ez önmagában alapvető javulást hozhat. (Hazánk élelmiszeripara a világon a legkonzentráltabbak közé tartozik.)

Az élelmiszer-kereskedelem ígér a bel- és külföldi befektetők számára legnagyobb hozamot. A gyors forgás, a nagy kereslettel összefüggő lehetőségek már eddig is bizonyították, hogy egy turisztikai szempontból is fontos területen a befektetés igen hamar és nagy haszonnal megtérül (McDonald's hálózat). Ide számítható a falusi turizmus is, amihez a külföldi részéről viszonylag kis befektetésre van szükség. Itt a „vevő” biztosítása, a jó szervezés már jelentős hozamot ígér.

A felvásárló kereskedelem (gabona, zöldség, gyümölcs, bor, élőállat és állati termékek stb.) privatizációja a bel- és külföldi befektetők számára egyaránt vonzó területnek számít. Különösen akkor, ha a termékek tárolását és külkereskedelmét is sikerül összekapcsolni, és ily módon megteremtik a lehetőségét annak, hogy az adott termékkel a tőzsdei ügyletekben is részt vegyenek.

A privatizációt visszafordíthatatlannak tartom. Valószínű, hogy a privatizáció erősíti a piaci viszonyokat, a vállalkozások kiszélesítését, a vállalkozások kiszélesítése viszont igényli az ehhez kapcsolódó pénzügyi rendszer kiépítését és működését is. Természetesen a privatizáció során létrejönnek életképtelen vállalkozások is, amelyek a versenyben nem tudnak helytállni és tönkremennek. A tönkrement farmerek gazdaságait, illetve földjét ugyanakkor nem biztos, hogy másik farmer fogja megvásárolni. Számolni kell azzal, hogy a földek egy része előbb-utóbb a hitelezők (pénzügyintézetek) tulajdonába kerül. Ez még akkor is így alakul, ha minden földtörvénnyel kapcsolatos koncepció ezzel teljesen ellentétes. Számolni lehet azzal is, hogy a földtulajdonlás mai koncepciója módosulni fog. Várható, hogy a tulajdonosi jog nem művelési, hanem műveltetési kötelezettségre változik. Ily módon kialakulnak a bérleti rendszer feltételei, ahogy ez Nyugat-Európában közismert. Megjelennek a földbirtokszerzés klasszikus funkciói, amikor a föld egyfajta stabil befektetéssé válik, és vonzó lesz minden olyan tőkés szá-

mára, aki hosszú távon kívánja pénzét stabilizálni. Normál piaci viszonyok mellett nehéz lesz különbséget tenni a hazai vagy a külföldi tulajdonos megválasztásában. A külföldiek számára a tulajdonlást előbb-utóbb biztosítani kell, ha azt akarjuk, hogy a ma igen nehéz helyzetbe jutott mezőgazdaság kimozduljon a mélypontról. (Legalább 500-ra tehető azoknak a mezőgazdasági üzemeknek a száma — ez az összes nagyüzem egyharmada —, amelyek anyagi helyzete olyan rossz, hogy felszámolásuk szinte elkerülhetetlen.)

A privatizációs folyamattal — és ezzel összefüggésben a külföldi tőke bevonásával — kapcsolatban a végleges elképzelések még nem alakultak ki, annyi azonban látható, hogy ennek a lebonyolítása az egyes termelési ágakban és a különböző szektorokban eltérő módon megy végbe.

A privatizációs elvekben leginkább körvonalazható az állami gazdaságok jövőképe. A gazdaságok besorolásában három kategória kialakulása már eléggé egyértelműnek tűnik.

A *nemzeti agrárvállalatok* köre az első és legfontosabb kategóriának számít. Ezek a gazdaságok kiemelt hatékonyságúak, koncentrált és nagy értéket képviselő erőforrásokkal rendelkeznek, jelentős az eszközállományuk, az adott térségben mezőgazdasági centrumként működnek, és mintaértékű mezőgazdasági vállalatok. Ezek alkotják az ország mezőgazdasági termelésének biológiai és genetikai hátterét, oktatási és kutatási célokat szolgálnak, őrzik a nemzeti jelleget, környezetvédelmi feladatokat is ellátnak, valamint széles körű nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkeznek. Az állami gazdaságok összterületének több mint a 40%-a és a magyarországi földterületnek 4,4%-a ide tartozik. Vagyonuk az állami gazdaságok összvagyonának 47%-át képezi, értékben kb. 43 milliárd Ft-ot tesz ki. Az ún. nemzeti agrárvállalatok az elmúlt években az állami gazdaságok összes eredményének 80%-át adták.

Itt a külföldi tőke bevonása csak korlátozott mértékben érdeke az országnak, cél az, hogy e területen a nemzeti érdeket továbbra is biztosító többségi elvet megtartsuk. A többségi tulajdonosi aránnyal a nemzeti értéket képviselő vagyontárgyak és eszközök védeltsége megmaradna, illetve érvényesíteni lehetne a mezőgazdasági kormányzat szándékait a nemzeti agrárpolitika megvalósítása érdekében. A nemzeti agrárvállalatok ugyanis a biológiai szaporítóanyagoknak, a törzsállománynak és a génbankoknak 40-70%-át birtokolják, ezért a mezőgazdaság fejlődésére gyakorolt hatásuk meghatározó.

Az állami gazdaságok következő kategóriája az, amelyiket a mai megítélés szerint kívánatos 100%-ban privatizálni. Ebben a körben *vegyesvállalatok* jöhetnek létre több tulajdonossal (amellett, hogy ezekből a gazdaságokból sok új típusú szövetkezet és dolgozói részvénytulajdonon alapuló társaság is alakulhat). Ezen vállalati kör pénzügyi eredményei lényegesen gyengébbek az előbbinél, privatizációjuk valószínűleg hosszú távú feladat. Likviditási gondjaik, technológiaigényes gazdálkodásuk miatt kívánatos a külföldi tőke minél nagyobb arányú bevonása. Az itt dolgozók és a vállalkozók számára ez a kategória éppen az alacsony jövedelmezőség miatt viszont alig vonzó.

Az állami gazdaságok harmadik csoportjába a gyors állami beavatkozást vagy *azonnali privatizációt* igénylő gazdaságok tartoznak. Ezek olyan mezőgazdasági üzemek, amelyek alacsony hatékonyságúak, veszteséges gazdálkodásuk

miatt a csődhelyzet felé haladnak, és nincs kibontakozási lehetőségük. Kedvezőtlen helyzetüket több tényező együttesen befolyásolta. A privatizáció és a külföldi tőkebevonás itt is több évet vesz igénybe, és talán a külföldi tőkebefektetők számára ez a legkevésbé vonzó. Állami kezdeményezésre itt volna leginkább célszerű a külföldi befektetőket azzal a céllal érdekeltté tenni, hogy ezeket a gazdaságokat vagy megvegyék, vagy tartósan, mondjuk 100 évre bérbe adhassa az ország.

A mezőgazdasági szövetkezetek megítélése a privatizáció és ezzel összefüggésben a külföldi tőkének a termelésbe való bevonása szempontjából más jellegű, mint az állami gazdaságoké. A szövetkezetek tulajdonosi jellege bonyolultabb, szervezeti rendszere vegyesebb és szerteágazóbb, mint az állami gazdaságoké.

Az állami gazdaságoknál alkalmazott hármaskategorizálás itt nem lehetséges. Különösen vegyes a szövetkezetek nem mezőgazdasági tevékenysége, mely szinte minden termelő és nem termelő tevékenységet átfog.

A termelőszövetkezetek között a külföldi partner, mint közreműködő már ma is megtalálható. Főként a nem mezőgazdasági tevékenységben, ahol a földtörvény rendezetlensége miatti tulajdoni problémák áthidalhatók. A szövetkezetek esetében a profil vegyesebb jellege és szélesebb skálán való elhelyezkedése a külföldi befektető számára több csatornán nyitja meg a csatlakozás lehetőségeit, mint az állami gazdaságoknál de a szövetkezeti szektor más bizonytalanságai — a szektor egészének politikai megítélése, a tulajdonosi zavarok — miatt ugyanakkor kevésbé vonzóak a külföldi befektetők számára.

A mezőgazdasági szövetkezeti formák közül a külföldi befektetőknek nem az átlag szövetkezetek (mindenféle termékkel foglalkozók) lehetnek a legvonzóbbak, hanem azok, amelyek a mezőgazdasági tevékenységnek valamilyen részterületét speciálisan művelik, és ebben különleges adottságokkal rendelkeznek. Ilyen például a nagyüzemeket kiszolgáló infrastruktúra épületekkel, magtárakkal, istállókcal, irodaépületekkel stb., amelyek a meglévő nagyüzem felbomlásakor esetleg veszélybe is kerülhetnek.

A külföldi befektetések alakulását nem egy esetben a privatizálandó szövetkezet vezetése akadályozza. Elsősorban akkor, amikor attól tart, hogy a külföldi befektető nem hajlandó tartósan együttműködni vele. Előfordul, hogy a szövetkezeti tagság is ellenérdekelt, mert a nagy- és kisüzemi integráció jelenlegi gyakorlata átmenetileg előnyösebbnek tűnik számára. (Pl. elképzelhető, hogy az új tulajdonos a megváltozott nagyüzem kereteiben nem vállalja a kistermelők takarmánnyal való ellátását.)

Az élelmiszeripar egyes ágainak csaknem a fele (a termelési volumen alapján kb. a negyede) a nemzetgazdaság egész mezőnyének a felső negyedében, ötödében helyezkedik el. Az ágazat egész helyzetének, a működő tőke bevonásának megítélésében óriási gond, hogy nincs az országnak stabil és egyértelmű gazdaságpolitikája.

Mivel az ágazat alapvető emberi szükségleteket elégít ki, ilyen értelemben az alapvető termékeket előállító iparágak (mint a malom-, a sütő-, a tej-, a hús- és a baromfiipar) a hazai és a külföldi befektetők számára biztos perspektívát ígérnek. Furcsa ellentmondás, hogy ezek a minden szempontból stabilnak számító iparágak az elmúlt években — alapvetően az alacsony árak miatt — nem kerültek a gazdasági rangsor elejére. A piaci viszonyok, és ezzel összefüggésben az árak normali-

zálódása azonban minden bizonnyal rövid időn belül olyan helyzetbe hozza ezeket az ágazatokat, hogy a külföldi befektetők nagyobb érdeklődést tanúsítanak majd. Az élelmiszeriparon belül a legbiztosabb és leginkább megtérülő befektetésnek a csomagolás fejlesztése látszik.

Ez a vertikum igéri a hazai és a külföldi befektető számára a legnagyobb hasznot az egész agrárágazaton belül. A nagy felvásárlóhálózatok kiépítése és közvetlen összekötése a nemzetközi forgalommal és a tőzsdével — kiiktatva a ma még monopolhelyzetben lévő külkereskedelmi vállalatokat — kedvező lehetőségeket kínál.

Az élelmiszer nagy- és kiskereskedelem a legelőnyösebb és a legjövödelmezőbb a teljes vertikumon belül, és a legnagyobb előnyöket kínálja a befektetők számára. A termék gyors forgása, megtermelése és a szükséges feltételek (infrastruktúra) létrehozása más vertikumokhoz képest szerényebb befektetést igényel. E területen különösen előnyösnek ígérkezik a különböző hálózati láncok kiépítése, amire számtalan nemzetközi példa található.

Európához való felzárkózás

Agrárgazdaságunk felületes ismerői előtt rózsaszín felhőként lebeg, hogy amennyiben beléphetünk a Közös Piacba, minden gondunk megoldódik. Ez a feladat azonban igen nehéz probléma elé állítja az ország politikusait, közgazdászait, de magát az agrárágazatot is. A magyar mezőgazdaság felkészültsége termelési színvonalban, szabványokban, bakteriológiai minőségben, kiszerezésben stb. nem felel meg a Közös Piac előírásainak. A magyar élelmiszeriparban dolgozók munkakultúrája messze elmarad attól a színvonaltól, amely megköveteli például az előírások betartását. A műszaki feltételek is hiányoznak.

Ha a külső technikai, biológiai, munkafegyelmi és ehhez hasonló feltételeknek eleget tettünk, akkor következnek a piaci lehetőségek és azok a problémák, amelyek a piacra jutásnál megjelennek. Ismeretes, hogy hosszú idő telt el, mire a Közös Piac problémamentesen működött. Amikor a déli államok felvételével a közösség kibővült, az alapvetően agrárproblémák mellett még a fejlettségbeli szintkülönbség is sok nehézséget okozott. Nyugat-Európa mindezt nagy áldozattal hidalta át. Vajon hogyan állunk mi e tekintetben? Mivel a NATO-t és általában a közösséget képviselő katonai bázist ma már nem éri fenyegetés, nem hajlandó senki azt az áldozatot meghozni Kelet-Európáért, amit annak idején a portugál, a görög vagy a spanyol csatlakozás esetében vállalt. Nagy a valószínűsége annak, hogy a felkészülésünkhöz szükséges anyagi támogatást nem fogjuk megkapni. Ez önmagában elég hosszú időre kitolja az Európához való felzárkózásunk reális lehetőségét.

Amennyiben sikerül e problémákon túljutni, akkor számolnunk kell azzal, hogy a közösség élelmiszer-ellátottsága olyan fokú lesz, hogy ez a terület több élelmiszert már nem igényel. Nincs reális terv arra vonatkozóan, hogy mit csináljanak azzal a termékekkel, amelyek felesleggel, ami ily módon a közösségen belül keletkezik. Elképzelhető olyan távlat, amelyben a fejlett országok abbahagyják a mezőgazdasági termelést, hogy ezt a feladatot a később belépett vagy a kevésbé

fejlett országok végezzék. Ez a közösség koncepcionális átrendeződését igényelné, ami megítélésem szerint egyáltalán nem egyszerű feladat.

A felzárkózásnak egyelőre nincsenek reális esélyei. Van azonban más olyan lehetőség, amely a Nyugat közreműködésével a mi agrárproblémáinkat is megoldaná, vagy legalábbis nagyon sokat segítené ennek a kivitelezésében.

A reális és a mi számunkra rövid távon is eredményt hozó lehetőség az, hogy a Nyugat közreműködésével visszajussunk a korábbi keleti piacokra. A volt KGST-piacok elvesztése nem azért következett be, mivel ezeknek az országoknak, és ezen belül elsősorban a Szovjetunióknak nincs szüksége arra a termékre, amit mi előállítunk, hanem a fizetőképesség miatt. Mi nem tudjuk meghitelezni azokat a termékeket, amelyeket ők megvennének tőlünk és majd valamikor egyszer ki tudják fizetni. Elképzelhető viszont, hogy azokat a nyugati segélyeket, amelyeket most a szovjetek részére kínálnak, magyar élelmiszerek vásárlására fordítsák. A Nyugatnak az az előnye származna ebből, hogy velünk nem kell bajlódnia, a Szovjetunióknak pedig az, hogy kapna segélyeket. Nem kell különleges beruházás ahhoz, hogy ezek a termékek a korábban bejáratott piacon eladhatóvá váljanak.

Kedvező megoldásnak kínálkozik a Hexagonale vagy egy ehhez hasonló tömörülés létrejöttének a támogatása. A hasonló fejlettségű országokkal való együttműködés számunkra is előnyösebb és problémamentesebb, mint a Közös Piac színvonalának és a mi színvonalunknak az összehangolása. Általános az a közgazdasági szabály, hogyha egy nagyon fejlett ország egy kevésbé fejlett országgal együttműködik, ott rendszerint a gazdag nyer az üzleten, a kevésbé fejlett rendszerint veszít. Abban az esetben viszont, ha egy cseh- lengyel- délszláv- osztrák-magyar tömörülés jönne létre, a profitkiszívás nem következne be. Ezen országok mindegyike rendelkezik olyan természeti adottságokkal, amelyek egy ilyen típusú együttműködés során előnyösen hasznosíthatók lennének anélkül, hogy a másikat hátrányos helyzetbe hoznák.

Az állam feladatai az agrárgazdaságban

A mezőgazdaság helyzete, jövője egyre kevésbé a természeti tényezőkkel összefüggő ügy, ma már alapvetően a gazdasági fejlettség, illetve a politikai döntés függvénye. Egy fejlett országban — ha a piaci szempontokat nézzük — nincs szükség mezőgazdaságra. A világpiacon olyan olcsón értékesítik az élelmiszert, hogy azt egyetlen fejlett európai ország sem tudja követni. Ezért Nyugat-Európában, illetve Japánban kizárólag támogatással lehet életben tartani a mezőgazdaságot.

Magyarországon jelenleg több millió ember a mezőgazdaságból él, és szemlélete paraszti jellegű. Nem lehet megszüntetni a magyar mezőgazdaságot azért, mert drágábban termel, mint a világpiac, hanem támogatni kell olyan mértékig, amíg az államnak megéri. Elképzelhetetlen, hogy egész agrárellátottságunkat a nálunk olcsóbb világpiacról hozzuk be. Nincs ennyi valutánk. Elképzelhetetlen az is, hogy ekkora tömeget munka nélkül hagyjunk. (Ostobaság is lenne a földet, annak természeti kincseit nem kihasználni, legalábbis olyan mértékig, ami a világpiaci árakat is fegyelembe véve még megéri.)

A megoldásra vonatkozóan az állam és felelős politikusai nem rendelkeznek világos koncepcióval. Sokan nem akarnak tudomást venni arról, hogy miközben Nyugat-Európa felé törekszünk, egész gyakorlatunkban az ellenkezőjét csináljuk. Úgy akarunk Nyugat-Európához közeledni, hogy elindultunk Ausztrália felé. Az ausztrál mezőgazdaság teljesen a piac szabályai szerint működik, és nincs szüksége arra, hogy az állam támogassa. Európai körülmények között ezt nem lehet megtenni. Meggyőződésem, hogy politikusaink többsége ezt a nagyon egyszerű tényt nem látja be. A piac működtetése a mezőgazdaságban nem azt jelenti, hogy ha mi drágábban termelünk, mint amennyiért azt a világpiacra meg lehet kapni, akkor itthon ne termeljünk.

A kormánynak világosan látnia kellene, hogy az agrárágazat egyes vertikumai jelenleg milyen helyzetben vannak, s meg kellene mondania, hogy milyen eszközökkel, milyen jövőképet rajzol föl számukra.

Meggyőződésem, hogy ha az állam az élelmiszeripar fejlesztésében nem vállal nagyobb szerepet, akkor egész agrárágazatunk halálra van ítélve. Elképzelhető, hogy az állam nem tud vállalkozni erre és az élelmiszeripart privatizálja. Ez a folyamat el is indult, és a cukorgyáraktól a növényolajiparig, a húsipari üzemektől a tejiparig már számtalan olyan élelmiszer-ipari üzemünk van, ahol ezek a tendenciák láthatók. Tudomásul kell venni azonban, hogy az olyan privatizációnak, amely a külföldi tőke és elsősorban a nagy monopóliumok kizárólagos jogát jelenti, veszélyes árnyoldalai is lehetnek. (Pl. Kelet-Ázsiában igen olcsón, kitűnő minőségű pálmaolajat vagy a déli országokban olivaolajat állítanak elő. Milyen következményekkel jár az, ha a növényolaj-ipari gyár ezentúl nem a magyar napraforgóból fogja előállítani az étolajat, hanem olivabogyóból, vagy pálmaolajjal jelenik meg a piacon.)

Fennáll a veszélye annak is, hogy bizonyos fajta élelmiszer-forgalmazás – kapcsolódva az élelmiszeripar nagy monopolszervezeteihez – ugyancsak multinacionális cégek kezébe kerül. Ha az élelmiszer-kereskedelmet is a nagytőkések szerzik meg, a két ágazat összefonódásából olyan helyzet állhat elő, hogy a hazai lakosságnak kell megfizetnie azt a profitot, amit a monopóliumok a konkurencia nélküli helyzet kihasználásából megszereznek.

A jövő mezőgazdásza, vállalkozója, parasztja

Már ma is világosan látszik, hogy a jövő mezőgazdásza nem hasonlítható össze a korábbi bőgatyás paraszttal, és valószínűleg egészen más mentalitású lesz, mint a mai termelőszövetkezeti vagy állami gazdasági dolgozó. Az előbbi a háború előtti elmaradott mezőgazdaság szimbóluma volt, az utóbbi viszont inkább hasonlít egy alkalmazotthoz. Az is nyilvánvaló, hogy a jövő magyar mezőgazdásza nem lesz azonos a nyugat-európai paraszttal sem, akik részben tanyarendszerben dolgoznak és sok tekintetben hasonlítanak a régi magyar parasztra. A különbség elsősorban a technikai haladásban mutatkozik.

A jövő mezőgazdásza ugyanolyan vállalkozó lehet csak, mint amilyent a nemzetgazdaság más területein találunk. Ezt a vállalkozót, aki mezőgazdasági munkát végez, tulajdonképpen az érdekli, hogy a munkájával mekkora profitot

tud magának szerezni. Abban az esetben tehát, ha Magyarországon a mezőgazdaság nem biztosít profitot, a vállalkozók nem oda, hanem más területre mennek és fektetik be a pénzüket, munkájukat. Ez azért nagyon lényeges, mert a kormánynak számolnia kell azzal, hogy az ágazat csak akkor marad életben, ha nyugat-európai mintára olyan szintű jövedelmet biztosít a mezőgazdaság számára, amely a vállalkozókat idecsalogatja.

Az új mezőgazdász, illetve a farmer-vállalkozót alapvetően a profitszemlélet hajtja. Ennek érdekében nyilvánvaló, hogy a vállalkozóknak a területükhöz kapcsolódó minden gazdasági ág helyzetét meg kell ismerniük ahhoz, hogy munkájukat eredményesen végezhessek. Ellentétben más, mondjuk a kisipar területén dolgozó vállalkozókkal, itt sokkal szélesebb horizontot kell átlátni ahhoz, hogy a munka eredményes legyen. A vertikumoknak az összekapcsolása biztosítja azt a lehetőséget, hogy az alapanyag-termelés alacsony jövedelmezősége mellett a hiányzó profitot a feldolgozásnál vagy a forgalmazásnál tudja megszerezni a vállalkozó. A kis profitot biztosító alapanyag-előállítással is életben tud maradni a vállalkozó, ha a kiesést a többi tevékenységgel pótolhatja. A jövő mezőgazdásza, vagy vállalkozója hosszú távon és átfogó méretekben kell, hogy gondolkodjon. A technológiai folyamatok, a pénzügyi műveletek, a feldolgozás, a forgalmazás, a tárolás és nem utolsósorban az agrártőzsde és a külkereskedelmi tevékenység ismereteire is szüksége lesz ahhoz, hogy gazdálkodása eredményes legyen.

Ma még a nagyüzemekben is csak kevesen vannak olyanok, akiknek jelenleg szükségük van ilyen ismeretekre. A mai munkamegosztás során ezek a műveletek egymástól elváltak. Jogász, közgazdász, könyvelő, agronómus munkakör alakult ki. Mivel nagyüzemeink is átalakulnak, az új nagyüzemi dolgozó, akár állami gazdasági, akár termelőszövetkezeti lesz, a jövőben a korábbinál szélesebb ismeretekre kell, hogy szert tegyen.

E követelmények értelemszerűen szervezetileg is átalakítják a mezőgazdaságot. Nagy a valószínűsége annak, hogy éppen az ún. folyamatos üzemeknél, — mint amilyen az állattenyésztés — előtérbe kerülnek a családi vállalkozások. A családi vállalkozások előtérbe kerülését indokolhatja a mezőgazdasági munkák kampányszerűsége.

Ilyen célból kell tanulmányozni a Nyugat-Európában már kialakult, vagy a Japánban ismert formákat, amelyek a magyar mezőgazdaság számára a jövőben meghatározóak lehetnek. Az idényszerű növénytermelési munkákat, az állattenyésztésben egyes napszakok eltérő elfoglaltságát folyamatként kell megszervezni. Valószínű, hogy a jövő agrárvállalkozója szabad idejében kereskedelemmel, beszerzéssel, valamilyen szolgáltatás végzésével vagy ipari tevékenységgel foglalkozik.

Az átalakulás és a vállalati méretek

Nem lehet egyértelmű definíciót adni arra, hogy mi az az ideális üzemméret, amelyik az adott területen a legnagyobb eredményességgel tudja a vállalt feladatot végrehajtani. Látjuk, hogy sem a legnagyobb, sem a legkisebb üzem tulajdonképpen nem életképes.

A nagyüzemi méretek bizonyos határon túl egyszerűen lehetetlenné teszik a gazdaság normális áttekintését, és nehézkes mozgást eredményeznek a gazdálkodás minden területén. Ám országunkban éppen a legnagyobbak számftó üzemekből indult a termelési rendszerek meghonosítása. Bábolna és Nádudvar a magyar mezőgazdaságban a két legnagyobb rendszergazdaként jelent meg. Ezek az óriási üzemek technikai és egyéb eredményeiket megfelelő honorárium ellenében továbbadták. A koordinációs feladatot az akkori kisebb üzemek (ahol erre sem apparátus, sem hozzáértés nem volt) nem is tudták volna lebonyolítani. Így született meg Magyarországon az intenzív búza, a hibrid kukorica, a broyler csirke. E rendszerek tartották a külfölddel a kapcsolatot, és az üzemeltetéssel összefüggő minden kérdésben itt tudtak tanácsot adni. A termelési rendszerek azonban egy idő után elszakadtak az üzemek gyakorlati gazdasági eredményeitől. Az együttműködés egyre lazábbá vált, és a rendszerek önálló életet kezdtek élni. Bürokratikus szervezetekké alakultak át, parazita-szervezetekké váltak. A rendszerek mechanizmusából hiányzott a piaci érdekeltség, illetve a piaci hatás. Ez legélesebben abban mutatkozott meg, hogy a rendszerek nem tartották feladatuknak a külpiai impulzusok feldolgozását és az azokra való gazdasági reagálást, csupán a termelés technikai „hogyanjára” koncentráltak, de a termelés „miértjével” nem foglalkoztak.

Most tekintsük át a kisüzemi működéssel kapcsolatos tapasztalatokat. A történelmi tények igazolták, hogy az egészen apró üzemből nem lehet megélni. Ezt a háború előtti és utáni magyar viszonyok világosan dokumentálják, de ezt a megállapítást támasztják alá azok a több évtizedes nyugat-európai adatok is, amelyek bizonyítják, hogy a kisüzemek ott is elsorvadtak.

A nyugat-európai példákön látható, hogy a kis-, a közép- és a nagyüzem mérete és hasznossága nem alapvetően méretkérdés. Lehet kisüzem életképes, és lehet nagyüzem életképtelen. A „kisüzem” illetve „nagyüzem” definíciója a tevékenységtől függ. Nyilván nem számft kisüzeminek az az 500 négyzetméternyi üvegházban dolgozó, igen intenzív kertészeti tevékenységet folytató mezőgazdász, aki különleges szaporftó anyagot vagy sokszáz milliós értékű terméket állft elő. Nem nevezhető nagyüzemnek viszont az a gazdaság, amely néhány tucat vagy néhány száz hektáron kizárólag gabonát termel. Hiszen ennek termelési technológiája és módszere az óriási latifundiumok terméke. Nem is kívánok ebben állást foglalni, hiszen a mindenkori piaci viszonyok azok, amelyek ebben a kérdésben a tulajdonképpeni helyes álláspontot kialakítják.

Természetesen az üzem méretét a tájjellegű termelés és az ahhoz kapcsolódó egyéb tevékenységek szabják meg. Vannak olyan domborzati viszonyok, ahol esetleg fizikai képtelenség nagy területet integráltan együtt művelni. Vagy a tulajdonviszonyok és a tulajdonosok száma nem teszi lehetővé, hogy valaki megfelelő méretű gazdaságra tegyen szert. Nem is az üzemméret az, ami a jövő szempontjából alapvetően érdekes lehet, hanem az a mezőgazdasági társulási tevékenység, amely a különböző üzemftpusoknál megjelenhet. Teljesen biztos, hogy egy olyan mezőgazdasági dolgozó vagy egy olyan paraszt, akinek néhány hektárnyi földje van, képtelen megélni még akkor is, ha éjjel-nappal azt műveli. Valójában sem az egész évi munkáját nem köti le ez a tevékenység, sem a megélhetését nem tudja biztosítani, szükségképpen valamilyen más tevékenységet is kell keresnie.

A magyar gyakorlat is kialakított már sok olyan sajátosságot, ami részben a külföldi minta alapján, részben a magyar viszonyoknak megfelelően érdekes lehet a jövő fejlődése szempontjából. Az olyan gyári munkás, aki az agglomerációból valamely nagyobb ipari centrumba jár dolgozni, a hétvégét rendszerint a szántóföldön vagy a háztáji gazdaságban töltötte, amelyet esetleg a felesége mint tsz-tag a termelőszövetkezetből kapott. Ez a kétlaki munkás már az új kort jelzi, és hozzá hasonló módon fog kifejlődni az a mezőgazdasági vállalkozó, aki idejének egy részét más területen, pl. a szolgáltatásban, esetleg a fuvarozásban vagy saját termékeinek az értékesítésével fogja eltölteni. Úgy tűnik, hogy ez a vállalkozói típus lehet modellje a mezőgazdasági lakosság jövőbeni életformájának, és egy többlábon álló gazdálkodási formának. Ezáltal számos olyan új foglalkozási ág jön majd létre, amely a falu megélhetési bázisául szolgálhat. Ilyen tevékenységnek tetszik többek között a falusi turizmus, amely sajátosságaiban legközelebb a mezőgazdasághoz áll.

A biotechnológia, a jövő új gazdasági ága

Magyarország olyan fejlődési ponthoz érkezett, ahol minőségi változásra van szükség. A hagyományos termelési módokkal kapcsolatos tartalékaink gyakorlatilag kimerültek, és az is nyilvánvaló, hogy a világpiaci árakkal nem tudunk lépést tartani. A probléma megoldása tehát a termelésnek, következésképpen a termelési költségeknek olyan átalakításában keresendő, amely a korábbiakhoz nem is hasonlít. E gondolatmenet során jutunk el a biotechnológiához.

A magyar mezőgazdaság, amely potenciálisan 20 millió embert képes élelmezni, a mai módszerekkel nem tud életben maradni. Ez a termelési potenciál csak akkor használható ki, ha a termelési költségek lényegesen csökkennek, exportáraink pedig úgy alakulnak, hogy abban a termelési költségek megtérülnek. Ebben a biotechnológia minden eddiginél jobb perspektívát ígér. A költségek csökkentésében, az exportgazdaságosság javításában a biotechnológiával olyan szintet érhetünk el, amely mellett a termelés jövedelmezővé válhat, és a versenyképesség nem okoz gondot. Az élelmiszer-termelés külön előnye a biotechnológia alkalmazásával kapcsolatban, hogy jobb pozícióval indult, mint az ipar a mikroelektronika esetében.

Kultúrnövényeink a napenergiának jelenleg csupán 1%-át hasznosítják. A biotechnológia módszereinek elterjesztésével ez a képesség jelentősen növelhető. A génbankok létesítésével az állattenyésztésben a szaporítóanyag megőrzése, illetve az utódok számának növelése válik lehetővé. A növénytermelésben a tenyészkúp felaprításával a biotechnológia olyan új eljárást dolgozott ki, amellyel egyetlen szem mag felhasználásával egy tenyésztőn belül a növényszám több ezerszeresére növelhető. Fontos eredmény az új vakcinagyártó eljárás is, amely már a fertőző kórokozó legyengített fajtáját sem igényli. Az energiatermelésben a mikrobák cellulózbontásra való felhasználásával születtek jó tapasztalatok.

A biotechnológia gyakorlati alkalmazásának hasznát még hosszan lehetne sorolni. Itt csak azokra az eredményekre utaltam, amelyeknek a gyakorlati haszna már bizonyított. A felsorolás azonban érzékelteti, hogy az előttünk álló lehetősé-

gek szinte korlátlanok. A kibontakozást fékezi a szakemberek körében az ehhez szükséges ismeretanyag hiánya, de még inkább az a tény, hogy a biotechnológiának Magyarországon nincs felelős gazdája, aki az ügyet minden vontakozásában kézben tartaná. A legutóbbi időben figyelemre méltóak a Gödöllői Biotechnológiai Központ koordinációs törekvései, de szerte az országban ma még számos területen folynak koordinálatlan kutatások (pl. a dél-magyarországi Biotechnológiai Innovációs Park stb.).

Az eredmények hasznosítását hátráltatja az a szemlélet, amely abból indul ki, hogy nem rendelkezünk ilyen forradalmi átalakuláshoz szükséges pénzzel. Kétségtelen, minden modernizáláshoz pénz kell. A közhiedelemmel ellentétben azonban a biotechnológia meghonosítása elősorban nem a nagy összegű beruházásoktól függ. Vannak olyan eljárások, amelyeknél az emberi hozzáértés, a szakmai ismeret a meghatározó (pl. a génmanipulációnál).

A biotechnológia területén olyan rohamos a fejlődés, hogy még a lépéstartás is nagy erőfeszítéseket igényel. Ha a jövőt meghatározó perspektíva felismerése e területen sokat késik, akkor még a kínálkozó lehetőségek is elvesznek számunkra. Ha nem ragadjuk meg most a kedvező alkalmat, akkor a magyar élelmiszer-termelésben nem tudunk olyan minőségi változást elérni, amellyel a világversenyben helyt tudnánk állni.

Természetesen az csak álom, hogy Magyarország a biotechnológia minden területén az élvonalba kerüljön. Célszerű e tekintetben megvizsgálni azokat a területeket, amelyeken a hazai adottságok, illetve a magyar kutatások már komoly, esetenként világsikert értek el. Ezekkel a területekkel azokhoz a már ismert világcégek eredményeihez kell kapcsolódni, amelyeken keresztül a magyar biotechnológia az eddiginél gyorsabban fejleszthető.

A követelményeknek azonban csak akkor tudunk megfelelni, ha ezen feladatok megoldására felkészült szakemberekkel rendelkezünk.

A mezőgazdasági szakemberek területi elhelyezkedése

Ez a tanulmány az 1980. évi népszámlálás adatait dolgozza fel, megállapításait ezekre alapozza, mert az 1990-es népszámlálás feldolgozottsági állapota még nem teszi lehetővé az új adatbázis használatát, és egyébként is az eddigieknél takarékosabb viszonyok között készült.

Az elemzések megyénként és településkategóriánként is elkészültek, ami lehetőséget ad az összehasonlításra. Ezt két fő megközelítési irányban is elvégeztük. Egyfelől a települések, területek közötti különbségek feltárása révén, másfelől az ennek tartalmát adó összes népesség megoszlásához való viszonyításban.

A tanulmány célja is kettős. A mezőgazdasági szakemberek lakóhelyek szerinti megoszlása a legerősebb foglalkoztatási kötöttségre világít rá, a településkategóriák szerinti vizsgálat pedig azt mutatja meg, hogy mennyire képes a mezőgazdasági termelésben leginkább illetékes falu és kisváros a tevékenységhez szükséges szakemberek megtartására vagy letelepítésére. Feltételezésünk szerint a kisebb települések rossz infrastrukturális ellátottsága negatív irányú „ingázásra” készíti a szakembereket — kvalifikációjuk foka szerint egyre nagyobb arányban. Még a kétes kimenetelű privatizációs törvény végrehajtása mellett is a mezőgazdaságban a dequalifikáció erősödése várható, ha nem sikerül a falusi népesség életkörülményeinek áttörő mértékű minőségi javítása.

A mezőgazdasági szakképzettséggel rendelkező népesség számának alakulása

Elemzésünkben egyetemi, főiskolai, szakközépiskolai és szakmunkásképző iskolai képzettség szerint különböztetjük meg a népességet, és megyék, azon belül városok és községek szerinti bontásban vizsgáljuk megoszlásukat. Az egyetemi-főiskolai végzettségű diplomás mezőgazdászok, akik a következő évek átalakítási-fejlesztési folyamatát vezérelni-szervezni hivatottak, egyben a szellemi potenciál részét képezik. A középszintű pozíciókban dolgozó szellemi és fizikai szakemberek nagy számukból következő jelentős befolyásuk és tevékenységük révén a fejlődési folyamat megvalósítóivá válnak.

A mezőgazdasági szakképzettségű népesség elhelyezkedése megyénként

A népesség szakképzettségi adatai szerint 1980-ban országosan 165 108 fő rendelkezett mezőgazdasági végzettséggel.

Az országos adatokon belül legtöbben — 10 ezer fő feletti létszámmal Budapesten (17 436 fő), Pest megyében (13 669 fő) és Bács-Kiskun megyében (10 761) élnek. E három területi-közigazgatási egységben található a mezőgazdasági végzettségűek több mint egynegyede.

Budapest funkcióinál fogva egészen más minőséget képvisel a megyékhez képest. Mint mezőgazdasági termelőterület jelentéktelen, ugyanakkor az igazgatási, központi vezérlési, kutatási, oktatási intézményrendszer nagyfokú fővárosi koncentrációja révén rendkívül nagyszámú kvalifikált szakember gyűjtőhelye lett.

Számottevő, 9 és 10 ezer fő közötti a végzett mezőgazdasági szakemberek száma Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A felsorolt öt megyében a mezőgazdasági végzettségűeknek több mint negyedrésze, 26,6%-a található.

A többi tizenkét megyében 3200 és 8000 fő közötti mezőgazdasági végzettségű lakos él, az ő részesedésük tehát nem éri el az országos létszám felét. Legkevesebb a mezőgazdasági szakképzettségű lakos Nógrád és Komárom megyében, itt a két megye együttesen alig 5% részesedésű.

A mezőgazdasági szakképzettségű népességet iskolai végzettség szerint vizsgálva, legelőször a diplomásokkal foglalkozunk. Az egyetemi és főiskolai szinten végzettek országos száma 44 294 fő, több mint 26%. 16,8%-uk Budapesten él, közel 50%-uk pedig 8 megyében (Bács, Békés, Borsod, Győr, Hajdú, Pest, Somogy, Szolnok).

A mezőgazdasági diplomások harmada a többi 11 megyében található – 700 és 1900 fő közötti szóródásban. Nógrád és Komárom megye részesedése már a 4%-ot sem éri el.

A diplomások között csaknem mindenütt az egyetemi szintű végzettséggel rendelkezők vannak többen. Kivételt csupán Bács, Békés, és Szabolcs megye képez.

Országosan 69 885 fő rendelkezik mezőgazdasági középiskolai végzettséggel. Számuk 5000 fő feletti Budapesten, Pest és Bács megyében. E három megyében lakik kb. egynegyedük. További tíz megyére 3-4000 fő mezőgazdasági szak-középiskolát végzett lakos jut (Baranya, Békés, Borsod, Csongrád, Győr, Hajdú, Somogy, Szolnok, Szabolcs, Veszprém). A maradék hét megyében lakik a középiskolát végzettek 12,7%-a, közülük 1600-3000 fő található ezek mindegyikében. Itt Heves és Nógrád megyék a sereghajtók, ahol valamivel több, mint 5% él.

A szakmunkás végzettségűek kategóriájában eléggé kiegyensúlyozott a kép. Országos számuk 50 929 fő, akik közül 4-4000 fő él az ország központi körzetében, a fővárosban és Pest megyében (ami kb. 14%-uk). További öt megyében (Békés, Borsod, Hajdú, Szolnok, és Szabolcs) 3000 fő fölötti mezőgazdasági szakmunkás végzettségű lakos található.

Megyenként 2000-en felüli létszámban jó 40%-uk található 8 megyében, végül 5 megyében a mezőgazdasági szakmunkás végzettségűeknek csupán 21%-a lakik (Komárom, Nógrád, Tolna, Vas, Zala).

A mezőgazdasági szakemberek száma tehát országosan rendkívül alacsony, hiszen a 165 000 körüli lakos egy része nem is aktív kereső. A foglalkoztatottak közül kb. 20% mezőgazdasági ágazathoz tartozó munkahelyeken található (kb. 1 millió fő), akiknek csak 15%-a lehet mezőgazdasági végzettségű, ha valamennyiük a mezőgazdaságban tevékenykedne. Tudjuk, hogy ez nincs így. Tehát a magyar mezőgazdaság túldimenzionált foglalkoztatása nem elsősorban a mezőgazdasági szakembereknek ad munkát. Vagy fordítva: a mezőgazdasági tevékenységet nagyrészt szakmaidegen vagy képzetlen munkaerő végzi.

A fentiek ismeretében — Budapestet kivéve — a mezőgazdasági végzettségűek számarányai eléggé egyenletesek, jórészt a megye nagysága, népességszáma és termelési profilja a meghatározó. Tulajdonképpen mindenütt mezőgazdasági szakemberhiányos állapot lenne kimutatható, főként ha a nyugat-európai kvalifikációs szerkezetet vennénk alapul.

A mezőgazdasági szakképzettségűek megoszlása a megyék városai alkotta régiók között

Egy-egy megyén belül a városi településekből képezünk régiót, és abban vizsgáljuk az általunk megfigyelt népesség megoszlását. A vizsgált három képzettségi szint szerint a városokban együttesen 79 031 fő él, az összes mezőgazdasági szakképzettnak csaknem a fele. Ebből Budapest 22%-kal részesedik. Ha ezt levonjuk a városok adataiból, akkor a városok részesedése az összes mezőgazdasági képzettségűből 41%, tehát a falvak szerepe valamivel nagyobb így, de korántsem meghatározó.

A megyék városi régiói közül 4 megye emelkedik ki, ahol 4000 fő fölötti a részesedés, összesen 29,3% (Csongrád, Hajdú, Szolnok és Békés).

A többi (14) megye városaiban a mezőgazdasági végzettségűeknek kevesebb, mint a fele él. Az utolsó hét megye városaiban lakók csak 22%-ot tesznek ki.

A városi régiókban a képzettségi szintek szerinti megoszlás még kevésbé egyenletes. A városban élő diplomások száma 27 085 fő, akiknek 27,2%-a Budapesten lakik. A városokban élő mezőgazdasági diplomások közül viszonylag sokan laknak Hajdú, Győr, Csongrád és Bács megyében, ahol az összesnek 23%-a található; a fővárossal együtt több mint a fele. A többi megye városaiban élő diplomások száma nem számottevő.

A városokban 33 444 középiskolát végzett agrár szakember lakik. Budapest 17,9%-ukat telepítette le (6017 főt).

A középiskolát végzettek megoszlása a vidéki városokban viszonylag egyenletes. Kiemelkedőek Bács (2116 fő), Csongrád (2415 fő) és Szolnok (2415 fő) megye városai. Legkevesebben élnek e végzettségi szinttel és iránnyal rendelkezők közül Nógrád megye két városában, mindössze 383-an.

A szakmunkás képesítésűek száma a városokban 18 502 fő, akik közül Budapesten lakik 4042 fő (közel egynegyedük). Az egyenletes nagyságrendeket tartalmazó sorból az ún. mezőgazdasági jellegű megyék, így Csongrád, Hajdú, Szolnok városai emelkednek ki. A Nógrád megyei kicsiny városi régió itt is a legutolsó: 126 mezőgazdasági szakmunkás él itt.

Ennél az összehasonlításnál a megye nagysága, jellege, a városok száma, fejlettségi szintje erősen meghatározó jelentőségű. A városokban élő népesség arányát felülmúlja az ott élő mezőgazdasági szakképzettek aránya (38, illetve 48%). Ez a megállapítás különösen igaz, ha Budapest nélkül számolunk (17, illetve 48%).

A városokban élő magasan iskolázott agrár szakképzettségűek elég erősen koncentráálódtak, ezért egyes városi régiókban viszonylag alacsony ellátottság mutatkozik.

A szakmunkások viszonylag egyenletesen laknak a városi régiókban.

Feltűnő, hogy a városokban élő szakképzettek közül legkevesebb a szakmunkás, ennél 50%-kal több a diplomás és legtöbb, az összesnek mintegy fele a középiskolában végzett.

A mezőgazdasági szakképzettségűek megoszlása a falvak alkotta régiók között

A régiókat az egyes községek együttes csoportja képezi. A falvakban összesen 86 077 fő mezőgazdasági szakképzettségű lakos él. A számukat illetően vezet Pest megye községi régiója (9744 fő), ezt a Bács megyei (6320 fő), a békési (5879 fő), a borsodi (5828 fő) és a szabolcsi községek követik. E megyék községeiben él a mezőgazdasági végzettségűek 39%-a.

A következő csoportba a 4-5000 főnyi mezőgazdaszt nyilvántartó 6 megye tartozik (Hajdú, Somogy, Szolnok, Baranya, Fejér és Veszprém megye), ahol 32%-uk lakik. A többi 8 megye községeiben 2350-3600 fős megoszlással 29%-uk található.

A községekben lakó egyetemi-főiskolai végzettségűek országos létszáma 17 204 fő. Legtöbben Pest (2038 fő), Bács (1409 fő), Szabolcs (1309 fő), Borsod (1127 fő), Békés (1133 fő) és Somogy megye (1090 fő) községeiben élnek. Ebben a 6 községi régióban él a mezőgazdasági felsőfokúak 47%-a. Feltűnő jelenség, hogy az országban élő összes diplomás mezőgazdasági szakembernek mindössze 39%-a lakik községekben, holott a mezőgazdasági üzemek zöme itt található. Ennek feltehetően egyik oka, hogy sok diplomás szakembert a közigazgatás és a városokban működő centralizált irányítás foglalkoztatott, de az is ismeretes, hogy a falusi életkörülmények sok esetben kikényszerítik az ingázást.

A községekben 36 902 középiskolát végzett mezőgazdasági szakember él. Legtöbben, 4525 fő Pest megyében, a többi megyében viszonylag egyenletesen oszlanak meg: 1500 és 2500 fő jut egy-egy megyei községi régióra. Látható, hogy az országban élő összes középfokú mezőgazdasági szakembernek mindössze 50%-a lakik a községi településeken.

A rendelkezésre álló adatok szerint országosan 31 966 fő szakmunkás végzettségű mezőgazdasági lakost számoltak 1980-ban a falvakban. Legtöbben Pest megyében, (3161 fő), de Szabolcs, Békés, Hajdú, Borsod és Bács megye községeiben is több mint 2000-en élnek. E hat megye községeiben lakik a szakmunkás végzettségű mezőgazdasági népesség 46%-a, a többi 13 falusi megyei régióban 54%-uk viszonylag egyenletesen szóródik (800-1800 fő). Figyelemre méltó, hogy az összes mezőgazdasági szakképzetteknek mindössze 59%-a lakik a községekben.

A mezőgazdasági szakképzetteknek tehát alig több mint fele lakik a községekben. Képzettségük szintje és a községben élés arányszáma fordítottan aránylik egymáshoz. Minden képzettségi szintből egyértelműen legtöbb Pest megyében élnek. Az inkább mezőgazdaságból élő megyékben többen, mint az iparosodottakban.

A községekben élők között legtöbb a középiskolát végzett, valamivel kevesebb a szakmunkás és legkevesebb a diplomás. Ez a kép egyértelműen mezőgazdasági szakmunkáshiányt jelez.

A képzettségi struktúra alakulása

Ebben a fejezetben a megyékben élő összes, majd a megyék városaiban, végül a megyék községeiben élő mezőgazdasági szakképzettségűek képzettségi szintenkénti struktúráját vizsgáljuk. Mivel tudományosan kidolgozott és a gyakorlat által igazolt etalonváltozataink nincsenek, az országos mutatókból származtatott struktúrát tekintjük egyfajta etalonnak. Ehhez hasonlítjuk az egyes megyék képzettség szerinti összetételét.

A képzettségi struktúra megyék közötti összehasonlításban

A szakképzett mezőgazdaságiak szerkezete a következő:

– egyetemi, főiskolai végzettségűek	26,8%
– középiskolai végzettségűek	42,3%
– szakmunkás képesítésűek	30,9%

Az aránybeli eltéréseknél +1% különbséget engedélyezve a diplomásoknál 25,8% és 27,8% között azonosnak tételezzük a struktúrát. Ilyen aránnyal rendelkezik Bács (26,2%), Heves (27,2%), Szabolcs (26,7%), Vas megye (25,9%). Az országos átlagnál magasabb diplomás aránnyal Budapesten (42,2%), Győr (29,6%), Somogy (28,2%) és Zala megyében (30,4%) találkozunk.

Budapest felduzzasztott funkcióival elszívja minden szakterület diplomásainak jelentős hányadát, amivel a területi koncepciók kialakításánál számolni kell. Ennek hiányában alakult ki a mai helyzet, hogy a négy azonos és a négy magasabb diplomás arányt képviselő megyéken kívül 12 megyében meglehetősen szerény a diplomás mezőgazdaságiak aránya.

A középiskolát végzettek „etalonaránya” 42,3%, tehát itt a 41,3 és a 43,3%-os intervallumba esőket vesszük átlagosnak. Hat megye sorolható ide (Békés, Borsod, Fejér, Komárom, Somogy, Szolnok megyék). Ugyancsak hat megyében magasabb a középfokú mezőgazdaságiak részaránya (Baranya, Bács, Csongrád, Nógrád, Pest, Zala megyékben), amelyek közül a legmagasabb arányú kb. 10 százalékponttal több az átlagosnál. Az alacsony részesedésű megyék ugyanilyen arányban térnek el az etalontól: a legalacsonyabb Heves megyében a középiskolát végzett mezőgazdasági lakosok aránya, 32,4%. Említésre méltó, hogy Budapest hátulról a második ebben a mezőnyben 34,5%-kal.

A szakmunkás képesítésű mezőgazdaságiak aránya országosan 30,9%. Ennek megfelelően a 29,9-31,9%-os intervallumban elhelyezkedő megyéket tekinthetjük átlagosnak. Ilyenek Csongrád, Vas és Veszprém megyék. Az átlagosnál magasabb pozíciójú nyolc megye, amelyek közül a legmagasabb arány, 40,4% Heves megyében található. A maradék 9 megye alacsonyabb arányú, közülük Budapest mutatja a legkisebb részesedést: 23,2%-ot.

Képzettségi struktúra a megyék városaiban

A városi régiók adatai az országos etalon szerint a városokban a következőképpen alakultak:

diplomások	34,3%
középiskolai végzettségűek	42,3%
szakmunkás képesítésűek	23,4%

Az egyetemi-főiskolai végzettségűek átlagának intervalluma 33,3–35,3%. A megyék szélső értékei: legkisebb 25,4% Baranyában és 42,3% Budapesten, ami kb. +8%-os szóródást jelent. Még Budapest aránya sem torzítja el a megglehetősen kiegyensúlyozott képet. Három megye átlagos, hat megye magasabb, 11 megye alacsonyabb arányszámokat képvisel, ami a városok szellemi koncentrációjának egyenetlenségét is jelzi.

A középiskolát végzettek a képzési szint szerinti struktúrában nem mutatnak nagy szóródást az országos 42,3%-hoz képest. A legkisebb arányt felmutató megye 7, a legnagyobb 10 százalékponttal tért el (Budapest, illetve Nógrád megye).

Az országos városi struktúrákban 23,4% a szakmunkások aránya. A 22,4 és a 24,4%-os intervallumon belüli átlagnak hat megye városai felelnek meg.

Öt megye városaiban ennél magasabb a szakmunkás végzettségűek aránya (a legmagasabb Komárom megyében, 31,9%). Az átlagosnál kisebb az arány a mezőgazdasági szakképzett népességből a többi kilenc megyében. (A legkisebb Zalaiban: 16,1%.)

Képzettségi struktúra a megyék falvaiban

Az országos etalonstruktúra a következők szerint alakul:

diplomások	20,0%
középiskolai végzettségűek	42,9%
szakmunkás képzettségűek	37,1%

Az egyetemi-főiskolai képzettségűek országos részarányától az egyes megyék községeinek részarányai kismértékben térnek csak el. Eleve 11 megyét tekinthetünk az etalonnal megegyezőnek. Három megyében magasabb csak az átlagosnál a diplomások aránya, öt megyében alacsonyabb. A legmagasabb a községi részarányuk Somogyban (23,5), a legalacsonyabb Baranyában (16,1%). A szélső értékek között összesen 6,9 százalékpont eltérés van, ami a +3 és a -3,9 százalékpontos különbség összegeződése.

A középfokú végzettségűek országos részaránya 42,9%, tehát a falun élő mezőgazdasági szakképzettek között a legtöbb a középiskolát végzett. Öt megye helyzete egyezik meg ezzel az átlagos megoszlással, 18 megye falvaiban magasabb az arányuk, mint az átlag, 6 megyében kevesebb. Legkisebb az arányuk Szabolcs megye falvaiban (36,2%), legnagyobb Baranyában (51,9%). A szóródás határértékei ennek megfelelően +9 és -6,7%.

A szakmunkás végzettségűek országos részaránya 37,1%. Ehhez hasonló átlagos részesedés mindössze 2 megyében található. Magasabb részesedést 9 megye, alacsonyabbat 8 megye mutatott. A legtöbb falusi középfokú mezőgazdasági végzettségű lakost Hajdú megyében találtuk (48%), a legalacsonyabb arányt Nógrád megye képviseli (29,6%). A szóródás nem túl magas, +10,9, illetve -7,5% a két szélső érték.

A struktúravizsgálat egyik tanulsága, hogy a középfokú végzettségű mezőgazdasági keresők azonos arányban élnek a városokban és a községekben. A diplomások aránya a városokban magas, a községekben alacsonyabb, de 20%-os előfordulásuk a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányához képest ott is magasnak tekinthető. Ennek okát a szakmunkásarány alacsony voltában látjuk. Ők ugyan nagyobb arányban vannak jelen a falvakban, mint a városokban, de számuk viszonylag alacsony.

A másik tanulság, hogy az egyes megyék eltérései nem túlságosan nagyok. Sok megye megoszlása hasonló az átlagoshoz, és a felfelé vagy lefelé irányuló eltérések szélső értékeit nézve nem találunk nagy szóródásokat. A legnagyobb egyenlenségek a városok diplomásarányánál fordultak elő, ahol főként az a probléma, hogy sok megye városai térnek el lefelé az átlagostól.

A mezőgazdasági szakképzettséggel rendelkező népesség részesedése az ott élő hasonló szintű összes szakképzettből

A 7 éves és idősebb népességben megnéztük, milyen arányt képviselnek a felsőfokú, a középiskolai és a szakmunkásintézeti végzettséggel rendelkező mezőgazdasági lakosok.

A számok jól mutatják, hogy mind a városokban, mind a községekben a felsőfokú mezőgazdasági szakképzettségűek képviselik a legmagasabb arányt. Másfelől a legalacsonyabb a mezőgazdasági szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők részesedése az összes szakmunkásból.

A megyék adatainak összehasonlítása azt mutatja, hogy a felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránya 8 és 18,9% között szóródik, kivéve Budapestet, ahol a mezőgazdasági diplomások aránya alacsony (3,7%). Legmagasabb a felsőfokú képesítésűek részesedése Békés, Somogy, Bács és Zala megyében, ami azt mutatja, hogy a mezőgazdasági jellegű megyék a rangsorban élre kerültek. Kivétel Hajdú és Csongrád megye, ahol a diplomások aránya csak 10-12%. Egyértelmű az ipari megyék alacsony aránya, így pl. Borsod 8%, Komárom 9%, Nógrád 9,9%.

A mezőgazdasági középiskolát végzettek részesedése a legnagyobb Bács (10,4%), Békés (9,8%), Tolna (10,6%), Szolnok (9%) megyékben, legalacsonyabb Veszprém (3,2%), Komárom (5,1%), Borsod (4,2%) megyékben és a fővárosban (1,5%). Ezek az arányok is arra utalnak, hogy az erősebben iparosodott megyékben a mezőgazdasági népesség aránya messze elmarad az átlagtól.

A szakmunkásképesítéssel rendelkezők közül kiemelkedik Békés (8,7%) és Szolnok megye (8%). A többi részesedése elég egyenletesen 5-7% körül szóródik.

A városokban a felsőfokú végzettségűek aránya 5,3 és 16,1% között mozog. Utóbbi arány Zala megyét jellemzi, de hasonló nagyságrendű a részesedése Szolnok, Somogy, Békés megyének is. A legalacsonyabb részesedési értéket Borsod megye képviseli, de hasonló a helyzet Nógrád, Baranya és Fejér megyékben.

A középiskolát végzettek aránya a legkisebb Fejér (3,7%) megyében. A többi megye városaiban részarányuk 4-7% között mozog. Hasonló a helyzetkép a szakmunkások estében is. Itt Nógrád megyében a legalacsonyabb az arányuk (2,5%), míg a legmagasabb Szolnok megyében (6%).

Viszonylag magas a felsőfokú végzettségű mezőgazdaságiak részesedése a községekben. A legnagyobb arányú Somogy megye községeiben (25%), a legkisebb Pest megyében (10%). A legtöbb megyében 10-20%-os a részesedésük a falvakban. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a községekben a más diplomások is kevesebben vannak.

A középiskolai végzettségűek részaránya 6,7% (Pest megye) és 19% (Baranya) között szóródik a községekben.

A szakmunkás képeztségűek részaránya a legalacsonyabb (4,9%) Nógrád, a legmagasabb (10,9%) Békés megye községeiben.

Összefoglaló következtetések

- Az adatokból megállapítható, hogy az agrár felsőoktatási intézményekkel rendelkező városokban viszonylag több mezőgazdasági felsőfokú végzettségű ember él, mint a többi városban. A képző intézmények hatása egyértelműen érzékelhető.
- A képzettségi struktúravizsgálatok azt mutatják, hogy a mezőgazdasági diplomások több mint 60%-a városokban él, ebből 9% a fővárosban. Ez arra utal, hogy élénk az ingázás a városokból a falvakba, illetve arra, hogy a mezőgazdasági diplomások jelentős hányada az igazgatásban helyezkedik el.
- Viszonylag kevesen élnek a falvakban, de az ott élők sem helyezkednek el egyenletesen. A nagyobb községekben többen, a kisebbekben kevesen laknak.
- Az összehasonlító elemzés rávilágít arra is, hogy diplomás mezőgazdászok ugyan kevesebben élnek a községekben, de az ott élő diplomások összességéhez viszonyítva arányuk magas.
- Az országban 1980-ban összesen 165 000 mezőgazdasági végzettségű szakember élt. Ez a nagyságrend az ágazati foglalkoztatás arányához képest alacsony. Föltehetően fizikai szakmunkát kevés kvalifikált szakember végzi. Különösen sok problémát okozhat ez a helyzet a magángazdaságok kialakulásakor, amikor a kvalifikáció hiánya akadályozza a modern farmergazdaságok létrejöttét.
- Viszonylag magas a középiskolát végzett mezőgazdaságiak száma és aránya. Az ő képzettségük minősége szerint nem feltétlenül képesek pótolni a mezőgazdasági szakmunkáshiányt, vállalkozások menedzselésére ugyanakkor szintén nem feltétlenül alkalmasak.

- A szakemberhiányos mezőgazdaság a képzés növelését igényelné, más képzési formák bevezetésével. Különösen nagy szükség mutatkozna az át- és továbbképzési rendszer termeléshez kapcsolódó kibővítésére.
- A szakemberek területileg eltérő elhelyezkedését a képzőhelyek kialakításánál feltétlenül figyelembe kell venni. Egyrészt az új munkavállalók elhelyezkedési problémáinak területi mérséklése miatt, másrészt, mert a mezőgazdasági képzés iránt a mezőgazdasági népesség mutatja a legtöbb érdeklődést.
- A mezőgazdasági képzés intézményhálózata viszonylag jól kiépített. Ezt az adottságot kihasználva mielőbb színvonalas mezőgazdasági szakképzési rendszert kellene kiépíteni, elsősorban a fejlett országok tapasztalatainak felhasználásával.

Irányítás és intézményrendszer a mezőgazdasági szakképzésben

Bevezető

A mezőgazdasági szakoktatás a magyar szakoktatási rendszerben mindig is speciális helyet foglalt el. Az 1868 utáni időszaktól a második világháborút követő évekig a helyzetét alapvetően befolyásolta a mezőgazdaságnak az ipartól eltérő tulajdoni, üzemi szervezete, a termelési tradíciók, illetve a társadalmi háttér. Ezek összességükben azt eredményezték, hogy a mezőgazdasági népességnek csak töredéke szerezhetett komolyabb szakmai képesztést, miközben a lakosság jelentős része a mezőgazdaságból élt. A szakmai képesztést nyújtó iskolarendszer két lábon (FM, illetve VKM) állt, örök vitában a képzés célját, tartalmát, a megcélzott társadalmi rétegeket illetően, miközben a mezőgazdasági lakosság – részben közvetlen egzisztenciális okokból – csak töredékesen igényelte a szakoktatást.

A második világháborút követő évtizedekben a mezőgazdasági szakoktatás kezdett beépülni a szakoktatás egészébe. Eleinte a termelőszövetkezetek megszervezésének, talpra állításának eszköze volt, később ilyen erőteljes politikai célok már nem szolgált, bár a szakembereket a legutóbbi időszakig szinte kizárólag a nagyüzemek vélt vagy valós igényei alapján képezte, illetve képzé mind a mai napig.

Az iskolahálózat szakmai irányítása – sok más ágazattól eltérően – a szakminisztérium kezében maradt, annak ellenére, hogy a közvetlen fenntartást 1973 után kivették a tárca kezéből.

A mezőgazdasági foglalkozások presztízse közismerten mindig alacsony volt. A mezőgazdasági szakoktatás maga is küszködött, küszködik ezzel a problémával. A mezőgazdasági szakmunkásképzők általában a leggyengébb gyerekeket tudták csak felvenni, és sokszor, különösen a demográfiai apály idején nem is tudják kitölteni a lehetséges beiskolázási keretszámokat. Egyes szakmák, amelyek egy-egy időszakban gazdaságilag perspektivikusnak tekinthetők, népszerűbbé váltak ugyan, de a mezőgazdasági iskolahálózat általában defenzív helyzetben volt: a beiskolázott tanulók létszámának növekedésére csak akkor számíthatott, ha az ipari, illetve az egyéb jellegű szakképzés a gyerekek jelentős részét nem volt képes vállalni. Az utóbbi évtizedekben a falusi dolgozók számottevő része már az iparban helyezkedett el. Viszonylag jó jövedelemkiegészítést jelentett azonban a háztáji gazdaság, s ennek következtében sokak számára a megélhetési lehetőséget az ipari vagy egyéb munkahely és a családi gazdaság együttesen jelentette. Erre az idősebb családtagok, esetleg a háztársak egyikének mezőgazdasági főállásából származó háztáji gazdaság elegendő feltételnek bizonyult. A termelőszövetkezetek is egyre több ipari szakmunkást alkalmaztak melléküzemágaikban. A gazdasági kényszer így a jobb tanulókat, a talpraesettebbeket más szakmák felé irányította. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság a gépesítés következtében egyre kevesebb

munkaerőt igényelt. Ezeket a folyamatokat tükrözi az utóbbi 20 év szakmunkástanulóinak ágazatonkénti megoszlása (1–2. táblázat).

A szakmunkástanulók száma ágazatonként

Ágazat	1970	1980	1989
Ipar	178 011	112 433	147 137
Mezőgazdaság	12 246	7 964	9 324
Élelm. ipar	5 036	4 949	8 583
Tercier sz.	27 945	28 750	36 658
Összesen	223 238	154 096	201 702

1. táblázat

A szakmunkástanulók megoszlása ágazatonként (%-ban)

Ágazat	1970	1980	1989
Ipar	79,7	73,0	72,9
Mezőgazdaság	5,5	5,2	4,6
Élelm. ipar	2,3	3,2	4,3
Tercier sz.	12,5	18,7	18,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Statisztikai Évkönyvek

2. táblázat

A szakközépiskolai tanulók megoszlása ellentétes a fenti folyamattal. Ez részben bizonyos központi oktatáspolitikai elképzelésekre vezethető vissza, részben arra, hogy egy jelentős társadalmi igény mutatkozott az érettségit és szakmai képesítést egyaránt nyújtó középiskolák iránt (3-4. táblázat), így a mezőgazdasági iskolák iránt is, amelyek sokak számára reális esélyt is jelentettek, elsősorban a szakirányú főiskolákont történő felsőfokú továbbtanulásra is.

A szakközépiskolai tanulók száma

Ágazat	1980	1989
Mezőg. szakk.	21 242	24 634
Egyéb szakk.	341 806	390 514
Összes szakk.	363 048	415 148

3. táblázat

A szakközépiskolai tanulók aránya (%-ban)

Ágazat	1980	1989
Mezőg. szakk.	5,85	5,93
Egyéb szakk.	94,15	94,07
Összes szakk.	100,00	100,00

Forrás: Statisztikai Évkönyvek

4.táblázat

A más ágazatokhoz képest viszonylag autonóm mezőgazdasági szakoktatás a gazdasági tényezők ellenében nem volt képes a helyzetén lényegesen változtatni. Elsősorban a nagyüzemek kiszolgálója maradt a legutóbbi évekig, de még ezen belül sem tudta sok esetben a pártutasítások ellenében a saját érdekeit érvényesíteni (pl. az oktatás specializáltságának csökkentését).

A mezőgazdasági szakoktatás helyzetére ható jelenlegi tényezők

A mezőgazdasági szakképzés jelenlegi helyzetét több tényező befolyásolja, illetve befolyásolhatja. Ezek a hatások önmagukban is képesek arra, hogy a mezőgazdasági szakoktatás rendszerének résztvevőit, irányítóit taktikai, stratégiai elképzelések megvalósítására ösztönözzék, együttes hatásuk eredője azonban egy alapvetően megújuló mezőgazdasági szakképzés lehet, amennyiben a résztvevők képesek felismerni a reális tendenciákat s összehangoltan előbbre lépni.

Ebben a fejezetben azokat a tényezőket mutatjuk be, amelyek szerepet játszhatnak az iskolák, fenntartóik és szakmai irányítóik döntéseiben.

Az általános gazdasági, politikai viszonyok egyes konkrét elemeinek hatása

A gazdaság – részben az átmenetből adódóan – válságban van, s ez a válság a mezőgazdaságot talán más ágazatoknál is erőteljesebben érinti. A legfontosabb kultúrák esetében a KGST-piac jelentette a fő értékesítési területet (pl. a gabonakivitel 90%-a, a marhahúskivitel kétharmada a Szovjetunióba, a sertés, illetve serteshúskivitel 55-60%-a a volt KGST-országokba került). Ennek összeomlása az egyes ipari ágazatokéhoz hasonlitos mély értékesítési válságot idézett elő szinte a mezőgazdaság egészében. A fejlett országok már régóta küszködnek a túltermeléssel, ezért erősen védik piacaikat, a fejlődők pedig fizetéseképtelenek, de sem a mezőgazdaság, sem a gazdaság egésze nem képes arra, hogy jelentős értékesítési hitelt nyújthasson.

A szövetkezeti szektor dominanciája abból a szempontból is érinti a mezőgazdaságot, hogy az ipartól eltérően a termelés visszafogása, gazdaságosabbá tétele csak korlátozottabb munkaerő-elbocsátással járhat, mivel a dolgozók jelentős hányada szövetkezeti tag.

A többi ágazathoz hasonlóan a mezőgazdaság bizonytalan helyzetben van a tulajdonviszonyok rendezése miatt. A hagyományos termelőszövetkezetek létét szinte mindenki megkérdőjelezi, ugyanakkor az ezt felváltó szervezeti, üzemi, gazdálkodási rendszer még a politikai programokban (pl. a kormány agrárprogramjában) sem tisztázott. A kárpótlás mindenekelőtt a mezőgazdaság tulajdonviszonyait fogja érinteni, minthogy a korábban elvett földvagyon az, amely leginkább megőrződött eredeti helyén és formájában, így a leginkább visszakövetelhető. A föld nevesítése viszont kiszámíthatatlan hatással járhat az üzemi viszonyokra. Nem valószínű ugyan, hogy a szövetkezeti földek teljesen fölaprózódnak, *mindenekelőtt a termelőeszközök oszthatatlansága miatt, azonban elvileg még ez a lehetőség is fennáll.* Ez a bizonytalanság visszahat a termelőszövetkezetek működésére, amelyek ebben a helyzetben nem tudják, hogy a jövőben ki aratja le jelenlegi munkájuk eredményét.

A szakmai irányítással kapcsolatos változások

Az utóbbi években teljesen megszűnt az ideológiai jellegű irányítás. Ma már nem lehet cél a termelőszövetkezetek bármilyen jellegű erősítése, nem lehet rájuk erőltetni valójában szükségtelen szakembereket, ezért nem érdemes erőltetni az oktatásban az ennek megfelelő szakmákat. A nagyüzemi termelés politikai prioritása megszűnt. Ma már csak a gazdasági, illetve oktatási megfontolások hatnak, amelyek az irányítás tisztán szakmai jellegét eredményezhetik.

A szakmai irányítás azonban elbizonytalanodott. A korábbi ideológiák, amelyek a nagyüzemek számára épülő képzést szorgalmazták, amelyek társadalompolitikai megfontolásokból próbálták a mezőgazdasági szakoktatást az oktatási rendszer egészébe építeni, elsüllyedtek, újabbak csak most körvonalazódnak. Még nem alakult ki, még nem egyértelmű, mit kell vállalnia a szakoktatásnak, hol a helye az iskolarendszerben, milyen stratégiát kell követni ennek a megvalósításához, mi ebben az irányítás szerepe, milyen erőviszonyok mentén mozoghat stb. Az oktatási rendszer egésze átalakulóban van. Bizonytalan a szakoktatás egészének a közoktatáshoz való viszonya, a tankötelezettség lehatárolása stb. A mezőgazdaság termelési viszonyainak jövője a szakmai irányítás számára is kiszámíthatatlan, irányt mutatni ők sem tudnak. Ilyen helyzetben az irányító tárca szerepe egyfajta szakmai minőség megőrzését szolgálhatja elsősorban.

A fenntartási, pénzügyi viszonyok változása

Az iskolák korábban is alapvetően helyi kézben voltak, s a jelenlegi rendelkezések is ezt szorgalmazzák, azonban a fenntartással kapcsolatos változások módosítják az iskolák helyzetét. Korábban az állam gyakorlatilag garanciát vállalt az iskolák működtetésére, s bizonyos mérvű fejlesztésére. Most ez a garancia megszűnt, illetve csak összességében és csak nagyon áttételesen érvényesül.

Az önkormányzatok, még a megyei önkormányzatok sem feltétlenül érdekeltek minden iskola fejlesztésében vagy akár szinten tartásában, hiszen gazdasági lehetőségeik szűkösek, a pénzügyi igények korlátlanok, s egyáltalán nem biztos, hogy az oktatás vagy egyes részterületeinek helyi szintű érdekképviselése kiala-

kult már. A helyi érdekek nem bizonyosan esnek egybe egy-egy gazdasági ágazat érdekeivel; az önkormányzatok viszont a már működő iskolák fenntartását illetően kiváltságos helyzetbe jutottak, még ha tevékenységük erősen korlátozott is.

Beiskolázási problémák

Demográfiai mozgások

A második Ratkó-hullám még mindig érezteti hatását, ami általában beiskolázási nehézségeket okoz. Ez elvileg a korábban nehezen beiskolázható szakmák iránti igények növekedésével is jár. Az iskoláknak így most nem nagyon kell megküzdeniük a legitimitásukat megkérdőjelező tényezőkkel, sőt bizonyos mértékig válogathatnak a tanulók között, a rájuk nehezedő nyomás következtében extenzív célokat lehetővé tevő forrásokat is kikényszeríthetnek. Ugyanakkor látható, hogy már néhány éven belül olyannyira csökken a beiskolázható gyerekek száma, hogy — legalábbis egyes iskolatípusokban — visszafejlesztés (mindenekelőtt pedagógusok elbocsátása) is várható. Ez elől csak úgy menekülhet meg egy-egy iskola, ha már most igyekszik felkészülni, s elébe menni a jövőnek, a várható igényeknek.

Az ipari szakképzés jelenlegi problémái

Az ipar egyre kevésbé képes és hajlandó a szakképzésben részt venni, s ez már az ideai beiskolázásnál is jelentős problémákat okozott. A feszültség jövőre talán még tovább fokozódik. Ebben a helyzetben szükség lehet olyan szakmák oktatására, amelyek függetlenek az ipari háttértől, amelyek akár a szakmai színvonal rovására is, de átveszik az ipari szakképzésből „kirostált” gyerekeket. Ebben az ūrben a mezőgazdasági szakoktató iskolák is teret kaphatnak.

A szakoktatásban érdekelt főbb intézmények reakciói

Földművelésügyi Minisztérium

A Földművelésügyi Minisztérium (illetve a MÉM) privilégiuma a mezőgazdasági szakképzésben elsősorban a szakmai felügyeleti jogot jelentette az utóbbi 15-20 évben. Ez nem csupán bizonyos hatósági jogkörökkel járt, hanem az iskolákat érintő finansziális döntésekkel is, mint pl. az ágazat egészét érintő szakképzési alap elosztása.

Mára — úgy tűnik — két fontos terület maradt az FM kezében, ahol beleszólhat a mezőgazdasági szakoktatás fejlődésébe, belső arányainak a meghatározásába.

Az egyik az új szakmák, az új szakoktatási tevékenységek, oktatási kísérletek bevezetésének engedélyezése, a másik a szakképzési alap elosztása, amelyben szerepe csökkent ugyan, de még ma is irányadó.

A szakképzés az FM-nél jelenleg a Tudományszervezési és Oktatási Főosztály kezében van. A főosztály most jött létre, új vezetéssel. Elődje a Szakoktatási főosztály az utóbbi években viszonylag nagy szabadsággal irányította a mezőgazdasági szakoktatást. A minisztérium politikai vezetésének koncepciói csak áttételesen érvényesültek, a döntések autonómnak mondhatók.

A főosztály már a nyolcvanas évek végén készült a mezőgazdasági szakoktatás megújítására. Voltak elképzelései (Szabó, 1989), amelyek az akkori gazdasági viszonyokhoz simulnak. Ezek a viszonyok akkor még stabilnak látszottak, akár csak a tulajdoni rendszer. Az elképzelések a pártirányítás lazulásának és a decentralizálódó oktatásirányításnak a talaján születtek. Kiinduló hipotézise a mezőgazdasági népesség hosszabb távon történő jelentős csökkenése, ugyanakkor a munkaerő-struktúrán belüli eltolódás a kvalifikáltabb rétegek irányába. Részen emiatt erősödött meg a már régi igény a túlpiacizált szakmák felszámolására, és helyettük egy általánosabb jellegű képzés bevezetésére. Az iskolahálózatnak a közoktatásról való leválasztása is felmerült, s ezzel kapcsolatban előtérbe került egy számban kisebb, de jobban kihasznált, iskolarendszeren kívüli szakoktatás.

Ebből az időszakból származtatható két új szakirány, nevezetesen az ún. gazda, illetve a gazdaasszonyképzés ötlete is.

Az elképzelések nem mondtak ellent a későbbi gazdasági változásoknak, a privatizáció általános menetének, az ezzel kapcsolatos politikai törekvéseknek, habár mindezt akkor még nem lehetett előre látni. A főosztály későbbi koncepciói nagyrészt még ma is ezeken az elképzeléseken alapulnak.

Az *általánosabb jellegű oktatás* bevezetésének szakmai feltételei az iskolák többségében megvoltak. Ez többnyire az egyes iskolákban már korábban is oktatott szakmák összevonását jelentette, ezért a folyamat fokozatosan megkezdődött. A gazdaság igényeinek nem mond ellent ez a változás, de nem valószínű, hogy a tanulók elhelyezkedése ezen múlik majd.

A *gazdaképzés* (más néven farmerképzés) eredetileg a háztáji gazdaságok szükségleteit volt hivatott szolgálni. A főosztály felkarolta az ügyet. Készült terv, a kor szellemének megfelelően rugalmasan alkalmazható, rendszeresen folytak szakmai tanácskozások, amelyeken a főosztály is képviseltette magát.

Azóta a politikai helyzet alapvetően megváltozott. A privatizáció, a kárpótlás ugyan mindent bizonytalanná tett, a gazdaképzés ügyét azonban előrelendítette. A korábban még csak háztáji gazdaságban gondolkozó koncepció most nagyobb háttérrel kapott, hiszen elvileg fennáll a lehetősége annak, hogy a jövőben széles termelési struktúrán alapuló, viszonylag kis családi gazdaságok terjednek el, amelyek döntően ilyen módon képzett szakembereket igényelnek majd. Ezt ugyan nem hiszi még a minisztériumi apparátus sem, a jelenlegi tények sem ezt mutatják (pl. földbérleti gazdaságok iránt mutatkozó érdektelenség), de bizonyos pártérdekkel egybeesik az erre alapuló szakoktatás-fejlesztés. A divatos gondolatok mögött és mellett a szakapparátus aggályai is megfogalmazódnak. Lehetséges, hogy a privatizáció alig fogja érinteni a jelenlegi termelőszövetkezeti rendszert, s továbbra is a specializált (bár nem túlspecializált) szakmákban képzett munkásokra lesz szükség. Ha a termelőszövetkezetek felbomlanak, akkor is elképzelhető,

hogy nem akkora (40-100 ha) birtokok fognak kialakulni, s nem olyan igényekkel, mint amire a gazdaképzés jelenlegi koncepciója épül.

A bizonytalan kimenetelű, de a kisbirtokok kialakulását nem nagyon valószínűsítő privatizáció tehát nem egyértelműen követeli ki ezt az oktatást. Bevezetése meglehetősen drága, s túlzott támogatásával könnyen öngólt is lehet lőni. Az oktatási intézményrendszer jelenleg túlzottan specializált, s az általános mezőgazdasági ismeretek többnyire 3 különböző karakterű iskolában tanulhatók: növénytermesztést, állattenyésztést, illetve gépészeti ismereteket nyújtó intézményekben. A farmerképzés azonban mindhárom szakterület együttes oktatását teszi szükségesé, a közgazdasági, könyvelési stb. ismeretek tanítása mellett, ráadásul egészen más infrastrukturális feltételekkel. Az ilyen jellegű képzés bevezetése tehát egyrészt költséges, másrészt újszerűsége miatt bizonyos szakmai kontrollt kíván, amennyiben az egységes bizonyítvány követelmény.

Az is erősen kérdéses, hogy kit lehet „gazdává” kiképezni. Valamikor, a háború előtti években a gazdaképzés legkorábban 17 éves életkorban kezdődött. Mai nyugat-európai példák is azt mutatják, hogy a képzés a magasabb életkorok felé tolódik el, s nem csupán a közismereti oktatás évfolyamainak növekedése következtében, hanem egy olyan megfontolás miatt is, hogy a túlságosan fiatal korosztályt nem lehet még fölkészíteni egy gazdaság önálló vitelére.

A főosztály a fenti problémákat átlátva óvatosan támogató álláspontot képvisel. Saját iskoláiban kezdeményezte, kezdeményezi, s részben meg is valósította már a képzést. Máshol támogatja a maga módján, ami egyrészt elvi támogatást jelent a megfelelő hatósági jogosítványok biztosításával, másrészt némi anyagi támogatást is. A képzés beindítása azonban olyan költséges, hogy az FM anyagi támogatása alig jelent valamit. A költségeket az iskoláknak maguknak kell előteremteniük valahogy, ami jelenleg olyan fékező erőként hat, hogy a főosztálynak nem is kell közbeavatkoznia: a pénz erősen szelektál. Igyekszik tehát egyelőre a saját iskoláin keresztül példát mutatni, ezzel azokat kedvező startpozícióba hozni, másrészt a szakmai színvonalat valamelyest kézben tartani. Ez ma nem túlságosan nehéz, mert a képzés beindítását nem nagyon meri vállalni egyetlen iskola sem az FM szakmai kontrollja nélkül. A sok bizonytalan tényező miatt a képzésre vállalkozó iskolák maguk is sötétben tapogatoznak. Éppen ezért a főosztály álláspontja úgy összegezhető ebben a kérdésben, hogy aki képes a tárgyi infrastrukturális feltételek megerteremtésére, annak engedélyezi a képzést. A tárgyi infrastruktúra megteremtése ugyanis a szakoktatási intézmények olyan gyarapodását jelenti (többnyire külső forrásból), amit az FM nem tudna előteremteni. Így — igaz, egy új ideológia mentén — végeredményben a saját maga felügyelte iskolai hálózat fejlődését eredményezi. Ennek gáncsolása öncsonkítást jelentene. A szakmai kontroll egyelőre inkább csak a külső jelentkezők lebeszélését, elutasítását jelenti. Ez az elutasítás azonban nem pusztán szakmai kontroll, hanem egyben, s talán főként a jelenlegi szakoktatási intézményhálózat érdekvédelmének, monopolhelyzetének a fenntartását jelenti.

Egészen más a helyzet a másik új szakterületen, a *gazdaasszonyképzésben*. A képzés részben a háború előtti hagyományokra, részben külföldi, jelentős mértékben osztrák és német mintára alapozva született meg. Teoretikus célja a mindenhez értő háziasszony, aki a háztartásban, a ház körüli gazdaságban minden mun-

kát racionálisan képes elvégezni, be tud kapcsolódni a vendéglátásba, s lehetőleg olyan képzést is kap, amelynek révén bizonyos szakmákban esetleg betanított munkásként is elhelyezkedhet. Tipikusan az egy keresővel rendelkező családmódelbe illeszkedik, azonban a mi jelenlegi viszonyaink között gyökértelen próbálkozásnak látszik. Kigondolói eredetileg nem is szántak jelentős szerepet ennek a képzésnek, inkább választékbővítő, kiegészítő jellege lett volna.

A képzés szakmajellege enyhén szólva bizonytalan. Nem pusztán a szerteágazó oktatási ágak miatt, de amiatt is, mert egy ilyen jellegű képzés gyakorlatilag semmire sem jogosít, ilyen végzettséggel állást találni nem valószínű, hogy valaha is könnyű lesz. A háború előtti tradíciókat követve az FM saját hatáskörébe tartozónak érezte az ügyet, s vállalta a képzést. Az oktatási intézményhálózat bizonytalansága, a demográfiai hullámvölgy várható iskolaszorvasztó hatása miatt a mezőgazdasági iskolák egyfajta presztízsemelkedését, kifutási lehetőségét is biztosíthatja a képzés bevezetése, illetve általánossá tétele, de ez még nem artikulálódott a hivatalos elképzelésekben.

A gazdaság bajai azonban átcsaptak az FM fölé. Az ipari szakképző iskolák problémái miatt egyre nehezebb a középiskolai továbbtanulás, ugyanakkor rendkívül erős erre a társadalmi igény. A középfokú oktatás az utóbbi évtizedekben olyanmire általánossá vált, hogy egyre kevesebben hajlandók 14 éves korban elküldeni a gyerekeiket dolgozni, amit egyébként jogszabályok is tiltanak, illetve korlátoznak. Mivel az elhelyezkedési lehetőségek is egyre nehezebbek, különösen a szakképzetlen lányok esetében, valamilyen megoldásra szükség van. Ezeknek az érdekeknek a képviselőit vállalták fel az önkormányzatok, amelyek erőteljes nyomást fejtenek ki a gazdaasszonyképzés bevezetéséért, hogy legalább valamilyen elemi szinten kielégíthessék a továbbtanulás iránti helyi igényeket. Ennek megfelelően a gazdaasszonyképzés egyre inkább „parkolási” lehetőséget jelent a lányok számára.

Az FM ambivalens módon viszonyul az oktatás engedélyezésének kérdéséhez. Egyik oldalon szorgalmazza a képzést, a másik oldalon pedig gátolja, mert úgy érzi, hogy a rendszer már eltér eredeti céljaitól, s lassanként kezd kicsúszni kezéből a szakmai kontroll.

Hogy a főosztálynak mégis maradjon némi befolyása, egyetlen fegyvere van: ha megőrzi a képzés kísérleti jellegét, akkor — legalábbis elvileg — a jóváhagyása szükséges a bizonyítvány kiadását jelentő hivatalos elismeréshez. Így, ha csak nem teljesen egyértelműek a feltételek, megpróbálhatja, s meg is próbálja lebeszélni az iskolákat az oktatás bevezetéséről. A feltételek megítélése roppant nehéz, ugyanis egységes szakmai követelményrendszer nincsen, csak egy viszonylag rugalmas tanterv. Ezzel egyrészt a főosztály önkényére nyílik lehetőség, másrészt azonban arra is, hogy az iskolák megkíséreljék kijátszani az engedélyezési eljárást, amivel maga az FM engedi ki a kezéből a szakmai kontrollt. Az engedélyeztetés ugyanis az MKM segítségével kijátszható, s mivel a gazdaasszonyképzés amúgy sem nagyon tesz lehetővé elhelyezkedést, a képzés könnyen belesüppedhet a kultúrházak háztartási tanfolyamainak rendszerébe, még ha színvonala lényegesen meg is haladja azt.

Szakképzési alap

Az FM másik fontos eszköze a szakképzési alap. Az iskolák 1991-ben gyakorlatilag csak a fejkvótájukból vagy alig valamivel több pénzből élnek. Ez általában csak a fenntartáshoz elegendő. Fejlesztési lehetőségeik leszűkültek a szakképzési hozzájárulásból közvetlenül megszerzett összegre, illetve a szakképzési alapra. E kettő arányáról nincsenek információink, de figyelembe véve, hogy az iskolák részére történő közvetlen vállalati átutalás az iskolák számára létkérdés, s ezért mindent el is követnek, hogy minél több pénzt szerezzenek, a központi alap szerepe lényegesen csökkent. A szakképzési hozzájárulás egészének mintegy negyede azonban mindenképpen ide kerül. Ilyen feltételek mellett a szakképzési alapnak jelentős, bár csökkenő, s valószínűleg már nem döntő a szerepe.

Az alap elosztása 1991-ben a maga szakterületén még az FM kizárólagos joga volt. 1991-ben a minisztériumot komoly érvágás érte: a döntés az Országos Köznevelési Tanács (OKT) kezébe került, amely az alap 60%-át azonnal decentralizálta a megyei munkaügyi tanácsokhoz. A fennmaradó rész központi döntési körben maradt, de – az FM szándéka ellenére – az OTK ezt is saját kézben tartotta. Az FM-nek mindössze a javaslattevési jogot sikerült kiharcolnia.

A javaslattevési jog hatalmas előnnyel járt: szükségszerűen keretösszeggel kell párosulnia, vagyis – s ez volt az FM egyik törekvése – fel kellett osztani a pénzt a szaktárcák között. Kompromisszumos megoldásnak a létszamarányos felosztás bizonyult, ami megfelelt a korábbi gyakorlatnak.

Mielőtt az FM elosztási gyakorlatát leírnánk, előre bocsátjuk, hogy a javaslat érvényességét alapvetően sem a felosztást eredetileg tárgyaló OKT-szakértői bizottság, sem maga a döntéshozó, vagyis az OKT testülete nem vitatta, s nem is módosította érdemben. Ennek értelmében a végső döntésnél – néhány kivételtől eltekintve – a főosztály javaslatai érvényesültek. Így ha az FM nem is rendelkezett nagy összeg felett (az 1990-es 200 millió Ft helyett 1991-ben még 60 sem jutott neki), de befolyását az új ún. tripartit rendszer (a munkavállalók, a munkaadók és a kormány háromoldalú tanácskozása) sem érintette.

A főosztály a jelenlegi belső minisztériumi rendszerben autonóm jogokkal rendelkezik a szakképzési alap tekintetében. A politikai elvárások így közvetlenül nem, csupán áttételesen érvényesültek.

A termelők bizonytalan helyzete miatt a kedvezményezettek deklaráltak az iskolák voltak. A pályázók zöme is közülük került ki. A fejlesztési irányokat is előre meghatározta a főosztály:

- a) a privatizációs irányba mutató fejlesztés (pl. a gazda, illetve a gazda-asszonyképzés vagy az élelmiszeripari vállalkozást elősegítő szakmák, pl. hentes-mészáros szakmák),
- b) az integrált szakmák oktatása,
- c) a formálódó tangazdaságok berendezése,
- d) a régi beruházások bővítése.

Ennek megfelelően azon elképzelések támogatása került előtérbe, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a várható privatizációhoz.

A tényleges elosztásnál azután más szempontok is érvényesültek, ugyanis az ágazatok között is kialakítottak belső arányokat. A pénz szétaprózásával igyekeztek minél több igényt, lehetőleg minden iskola egyik pályázatának az igényét ki-elégíteni úgy, hogy a több pályázatot beadó iskoláknak legfeljebb egy pályázatára reagáltak pozitívan.

A benyújtott és az elfogadott pályázatok száma képzési célok szerinti bontásban

Képzési cél	Benyújtott pályázatok száma	Elfogadott pályázatok száma	Elfogadott pályázatok %-os aránya
Gazdaképzés	6	4	
Gazdaasszonyképzés	10	6	
Gazda- + gazdaasszonyképzés közösen	2	2	
Gazda- + gazdaasszonyképzés összesen	18	12	66,6%
Egyéb mezőgazdaság	20	10	
Kertész	15	10	
Erdész	5	2	
Élelmiszeripari	17	8	
Egyéb	3	—	
Egyéb ágak összesen	60	30	50,0%
Mindösszesen	78	42	53,8%
(MüM kimutatás:	96	50	52,1%)

Forrás: FM, MüM kimutatások

5. táblázat

A 5–9. táblázatok azt mutatják, hogy egyértelműen a gazda, illetve a gazdaasszonyképzést támogatta végül a főosztály. Nem is csupán a mezőgazdasági szakoktatás rokon formáival szemben, hanem olyan önálló, s a privatizációs lehetőségekkel hasonlóan élő szakterületekkel szemben is, mint pl. a kertészet, illetve az erdészeti vagy az élelmiszeripar. A fenti irányokban pályázóknak sokkal nagyobb esélyük volt támogatáshoz jutni, mint a másik három ágazatban, a gazdaképzés támogatása pedig összegben is jelentősen felülmúlta a többi területet.

Valamennyi minisztériumi iskola, a megyei fenntartásúaknak is csaknem teljes köre kapott valamit az alapból, a városi fenntartásúak valamivel kisebb arányban.

A benyújtott pályázatokra kért összeg és az elfogadott támogatás képzési célok szerint

Képzési cél	Benyújtott pályázatok igénye (E. Ft)	Elfogadott támogatás (E. Ft)	Elfogadott/benyújtott
Gazdaképzés	33 977	6 200	18,2%
Gazdaasszonyképzés	79 400	8 000	10,1%
Gazda- + gazdaasszonyképzés közösen	16 000	3 000	18,8%
Gazda- + gazdaasszonyképzés összesen	129 377	17 200	13,3%
Egyéb mezőgazdaság	146 433	11 400	7,8%
Kertész	102 958	8 800	8,5%
Erdész	25 875	2 600	10,0%
Élelmiszeripari	98 243	11 250	11,5%
Egyéb	7 523	—	—
Egyéb ágak összesen	381 032	34 050	8,9%
Mindösszesen	510 409	51 250	10,0%
(MüM kimutatás)	622 496	59 200	9,5%)

Forrás: FM, MüM kimutatások

6. táblázat

A nem FM fennhatóságú intézmények (3 általános iskola pályázott) viszont egyáltalán nem kaptak, s gazdálkodó szervezetek is alig. Az FM tehát egyfajta érdekvédelmi feladatot is ellátott saját intézményeivel kapcsolatban.

A megyék

A megyék kezéből a szakmai felügyelet kiesett, gyakorlatilag a beiskolázás koordinálása maradt meg számukra. Ezzel minden lényeges befolyásolási eszközt elveszítettek. Az iskolák zömét a települések megtartották, így közvetlenül nagyon kevés iskolát felügyelnek. Anyagi kérdésekben nincs befolyásoló szerepük, minthogy erre nincs anyagi eszközük sem, bár a néhány megmaradt intézményüket az átlagosnál jobb feltételek mellett tartják fenn — legalábbis néhány megye (Csongrád, Békés, Pest) — tapasztalata ezt mutatja. A jövőben inkább az esetleges konfliktusok elsimításában tevékenykedhetnek, s védhetnek meg egyfajta megyei érdeket.

Az igényelt átlagos összeg és egy elfogadott támogatás átlagos nagysága képzési célok szerint

Képzési cél	1 benyújtott pályázatra kért összeg	1 elfogadott jutó kapott összeg
	(Ft)	
Gazdaképzés	5 663	1550
Gazdaasszonyképzés	7 940	1366
Gazda- + gazdaasszony- képzés közösen	8 000	1500
Gazda- + gazdaasszony- képzés összesen	7 188	1433
Egyéb mezőgazdaság	7 322	1140
Kertész	6 864	880
Erdész	5 175	1300
Élelmiszer-ipari	5 779	1406
Egyéb	2 508	—
Egyéb ágak összesen	6 351	1135
Mindösszesen	6 544	1220
(MüM kimutatás)	6 484	1184)

Forrás: FM, MüM kimutatások

7. táblázat

Ez gyakorlatilag a végzett nyolcadikos tanulók továbbtanulásának biztosításában található, amire jelenleg is szól a jogosítványuk. Minthogy azonban az elhelyezkedés mindenekelőtt az ipari szakmákban nehezült meg, a megyék is első-sorban ezzel a területtel foglalkoznak. Az új szakmák indításában pedig a helyi önkormányzatok, illetve az iskolák játszanak kezdeményező szerepet.

A szakképzési alap decentralizált részének elosztásába informális módon a megyei önkormányzatoknak általában lehetőségük nyílik beleszólni. Ha nem is hívják meg szakembereiket a megyei munkaügyi tanácsokba, de szakértőként véleményezési jogot néhány megyében kivívtak maguknak. Ők, illetve a megyei Földművelésügyi Hivatalok helyi képviselői részben „érdekvédelmi” feladatot láthattak el, részben a mezőgazdasági szakoktatás belső arányait módosító döntéseket hozhattak. Erről — minthogy ezek a döntések e tanulmány megszületése idején történek — még nincsenek információink.

Az elfogadott és visszautasított pályázatok száma az intézmények fenntartói szerint

Pályázó fenntartók	Elfogadott Visszautasított pályázatok száma		Elfogadott Visszautasított intézmények száma	
<i>Középfokú iskolák</i>				
Település	31	30	31	7
Megye	8	2	8	1
?	3	—	3	—
FM	4	1	4	—
GATE	1	1	1	—
<i>Egyéb iskolák, intézm.</i>				
Általános iskolák	—	3	—	3
Vállalatok, tsz.-ek	3	9	3	9
Összesen	50	46	50	20

8. táblázat

A mezőgazdasági profilú középfokú iskolák

Szám szerint

Fenntartó	Összes iskola	Pályázó iskola	Támogatott iskola
Település	70	38	31
Megye	17	9	8
?	10	3	3
FM	5	4	4
GATE	4	1	1
Görög kat. egyház	1	—	—

A pályázó és a támogatott iskolák aránya

Fenntartó	Pályázó/Összes iskola	Támogatott/Összes iskola
Település	54,3	44,3
Megye	52,9	47,1
?	33,3	33,3
FM	80,0	80,0
GATE	25,0	25,0
Görög kat. egyház	—	—

Forrás: FM, MűM kimutatások

9. táblázat

A helyi önkormányzatok

A települések 1991-től kezdve új helyzetbe kerültek az iskolák irányításában. A fenntartás eddig is az ő kezükben volt, de a finanszírozásban az állam játszott döntő szerepet. Az új fejkvótarendszer már nem vállalja teljes egészében az iskolák fenntartását, csak jelentős támogatást nyújt számukra. Ugyanakkor meghagyja a lehetőséget a településeknek, hogy lemondjanak az iskoláikról a megye javára, amely ez esetben köteles az iskolát átvenni.

Ebben a helyzetben próbáltuk vizsgálni, hogy hogyan reagálnak az önkormányzatok a számukra biztosított választási lehetőségre, s döntéseik milyen problémákat vetnek fel. A vidéken működő nem állami iskolák (mezőgazdasági szakmunkásképzők, illetve szakközépiskolák) 90%-ának az adataival rendelkezünk az 1991. júliusi állapot szerint (10. táblázat).

A települések döntő többsége megtartotta iskoláját (a 86-ból 67 a városi, községi). A helyzet a fenntartás és a hozzá kapcsolódó jogok és kötelezettségek bizonytalansága miatt nem végleges, de rövid távon nem várható érdemi változás.

A volt tanácsi mezőgazdasági iskolák jelenlegi fenntartói

Településtípus	Fenntartó			Összesen
	önkormányzat		egyéb	
	helyi	megyei		
Megyei város	20 (100%)	— —	— —	20 (100)%
Régi város*	36 (97,3%)	1 (2,7%)	— —	37 (100%)
Egyéb település	11 (37,9%)	16 (55,2%)	2** (6,9%)	29 (100%)
Összesen	67 (77,9%)	17 (19,8%)	2 (2,3%)	86 (100%)

* 1985 előtt várossá nyilvánított települések

** egy esetben a görög kat. egyház, egy esetben az egykori városkörnyékkal is rendelkező város.

Forrás: saját felmérés

10. táblázat

Részletezve az adatokat azt mondhatjuk, hogy a nagyvárosok, valamint a kisebbek közül azok, amelyek komolyabb városi hagyományokkal rendelkeznek, szinte kivétel nélkül vállalták iskoláikat. Az új (1985 utáni) városok, illetve a községek erősen megoszlanak a fenntartás kérdésében. Itt többnyire a helyi tényezőkn múlik az iskolához való viszony. Összességében azonban sokkal kevésbé ragaszkodnak az iskolához (csak 40-45%-uk).

Az urbanizáltabb régi városok annak ellenére döntöttek az iskolák megtartása mellett, hogy fenntartásuk az esetek többségében a fejkvótából nem, vagy éppen

csak megoldható és annak ellenére, hogy a mezőgazdasági iskolák elsősorban nem városi igényeket elégítenek ki. Szükségük van azonban ezekre a helyi iskolaválaszték fenntartásának biztosításához, a költségvetéssel kapcsolatos manőverezéseikhez, ahhoz, hogy az ipari szakmunkásképzés szűkülése miatt valahol elhelyezhessék a gyerekeket, s nem utolsósorban azért, hogy megőrizzék iskolavárosi rangjukat.

A községek, illetve a frissen várossá nyilvánított települések anyagi lehetőségei is korlátozottabbak, de az iskolákat sem érzik még a magukénak, hiszen ezek többnyire csak 1986 után kerültek hozzájuk. Ennek ellenére sok esetben ezek a települések is ragaszkodtak az iskolákhoz, de egy idő után sokuk belátta, hogy ez az állapot vagy anyagi csődhez vagy az iskolával való konfliktushoz vezet.

A megyék többnyire passzív szerepet játszanak az ügyben. Jogilag nincs is döntést befolyásoló lehetőségük, de a megyén belüli adatok is arra utalnak, hogy a települések a tényleges kezdeményező lépés. Néhány esetben igyekeztek lebeszélni a településeket az iskolák átadásáról. Saját anyagi forrásaik ugyanis ugyanolyan szűkösek, mint a településeké, s tömegesen nem képesek a „veszteséggel” átadott iskolákat megfelelő szinten fenntartani. Kötelesek átvenni ezeket is, de olyan is előfordult, hogy feltételeket szabtak az átvételhez (pl. Pest megyében az épület tulajdonjogának megszerzése).

Az esetek többségében a megyék a kisebb települések intézményeinek megyei irányítását tartanak jónak. Nem pusztán azért, hogy a saját befolyásukat megtartsák vagy növeljék. Például egyes településeken, főként a kisebbeken komoly harc dúl a fejkvóta körül, mert az önkormányzat ebből szeretné más intézményeinek a fenntartását is fedezni. A beiskolázással kapcsolatban ugyancsak vannak gondok. A helyi önkormányzat abban érdekelt elsősorban, hogy a saját tanulóit vegye fel. Ennek most a szűkülő beiskolázási lehetőségek közepette fokozott a jelentősége. Ha az iskola az övé, ezt könnyebben elérheti. Erre kezdenek már kifinomult módszerek is kialakulni. A helyi önkormányzat megszüntethet egy kollégiumot (pl. Nyíregyházán), így lehetetlenné teszi a távolabb lakók jelentkezését, vagy átalakíthatja az oktatási struktúrát oly módon, hogy az a városi lakosságnak legyen kedvezőbb (pl. — nem a mezőgazdasági szakoktatásban — Szombathelyen).

Mindezek ellenére összességében azt kell mondanunk, hogy az önkormányzatok egyelőre még nem fenyegetik a mezőgazdasági iskolákat. Igaz ugyan, hogy a település lakosságának nincs nagyon szüksége rájuk, de szüksége van rájuk a városnak presztízsokból, többek között így is reprezentálva körzetközponti szerepüket, iskolavárosi jellegüket. Az átprofilírozás a mai körülmények között nem igazán járható út. A gimnáziumok felvevőképessége, különösen a kisebb településeken, korlátozott, az ipari szakképzés feltételei pedig annyira megnehezültek, hogy ilyen jellegű új iskola nyitása szinte lehetetlen. Cinikusan fogalmazva: a településeknek szinte mindegy a jelenlegi helyzetben, hogy milyen iskolákban képezik ki a közeljövő munkanélküleit. Az iskolák oktatói kara, felszereltsége egyébként is kemény tényező, ezt nem lehetne egyik pillanatról a másikra más szakmára átalakítani. A tanári kar foglalkoztatása pedig annyiban is városi érdek, hogy politikai feszültséget okozna egy iskola átalakítása.

Az önkormányzatok inkább más módon akarják csökkenteni a beiskolázással kapcsolatos nehézségeket. Egyrészt ösztönzik az iskolákat a nagyobb osztálylét-

számokra, másrészt új osztályok nyitására, és már több megyében találkozni egyéb áthidaló megoldásokkal is. Például oly módon alakítják át a szakmunkás-képzők képzési szerkezetét, hogy az elsősök a szakmai gyakorlatok zömét csak a tanév végén vagy a következő évben kezdik el (pl. Békés megye több iskolájában), ily módon a gyakorlati munkahelyek biztosítása egy évvel eltolódik. Esetleg speciális iskolai osztályokat nyitnak, amelyek szakmát nem adnak, csak betanított munkakörökre képeznek (Békés, Hajdú megyében).

A mezőgazdasági szakoktatást e megoldások közül az utolsó érinti. A mezőgazdasági iskolák presztízse nem nőtt meg 1991-ben sem. A privatizáció még bizonytalan a lakosság többsége számára is, de vannak jelei annak, hogy nem sokan akarják majd maguk művelni a földjüket. A nagyobb gazdaságok valamilyen fennmaradása továbbra is várható. Ha lesznek farmerek, valószínűleg nem a jelenlegi szakmunkások közül kerülnek ki, hanem a magasabb mezőgazdasági végzettséggel rendelkezők közül. Ebben a helyzetben az osztályok, osztálylétszámok növelése a mezőgazdasági iskolákban csak erősen korlátozott lehet. A gyakorlati oktatás szerkezetének átalakítására sincs nagyon szükség, mert az iskolák eddig még viszonylag zökkenőmentesen meg tudták azt szervezni. Ugyanakkor a „fél-szakképzésben” nekik is jut szerep: a gazdaasszonyképzés. Ehhez bizonyos adottságokkal rendelkeznek. Az önkormányzatok ezért szorgalmazzák sok helyen a képzés beindítását, hiszen viszonylag kis költséggel valamilyen oktatást el lehet kezdeni. Nincsenek szigorú szakmai előírások sem, ugyanakkor bizonyos szakmai körökben nagy népszerűsége tett szert az ilyen jellegű képzés gondolata, s így hasznosabbnak látszik, mint az előreláthatóan munkanélkülivé váló betanított munkások képzése.

A szakképző iskolák törekvései

A nagyobb települések iskolái általában tudomásul vették a helyi önkormányzatok fenntartói jogát. Egyrészt ez a korábbi helyzet folytatásának tűnt számukra, másrészt pedig a városok általában rendelkeznek olyan finansziális játéklehetőséggel, amely a költségesebb intézmények fenntartását egyelőre biztosítja.

A kisebb települések esetében azonban már sok-sok probléma merül föl. Az iskolák vezetése sem kötődik annyira a székhelytelepüléshez. Így az iskola gyakran igyekszik mindent elkövetni, hogy át-, illetve visszakerüljön a megyéhez. Ezek az akciók hol békésebben, hol feszültségekkel terheltlen jelentkeznek, összességében azt mondhatjuk azonban, hogy az ilyen konfliktusok még nem jellemzőek, az iskolák folyamatos működését nem zavarják.

Ami azonban szinte minden iskolában közös, hogy rosszak az anyagi feltételeik, kezdik elveszíteni – az ipari szakképzéshez hasonlóan – gyakorló gazdaságait, a végzettek mind nehezebben helyezkednek el.

Egyre romló anyagi helyzetük ösztönzi legközvetlenebbül az iskolákat új lépésekre. Természetesen megvívják a maguk költségvetési küzdelmét a fenntartó szervvel. Emellett azonban más irányba is elindulnak.

- a) Több tanuló oktatása révén igyekeznek nagyobb összegű fejkvótához jutni.

csak megoldható és annak ellenére, hogy a mezőgazdasági iskolák elsősorban nem városi igényeket elégítenek ki. Szükségük van azonban ezekre a helyi iskolaválaszték fenntartásának biztosításához, a költségvetéssel kapcsolatos manőverezéseikhez, ahhoz, hogy az ipari szakmunkásképzés szűkülése miatt valahol elhelyezhessék a gyerekeket, s nem utolsósorban azért, hogy megőrizzék iskolavárosi rangjukat.

A községek, illetve a frissen várossá nyilvánított települések anyagi lehetőségei is korlátozottabbak, de az iskolákat sem érzik még a magukénak, hiszen ezek többnyire csak 1986 után kerültek hozzájuk. Ennek ellenére sok esetben ezek a települések is ragaszkodtak az iskolákhoz, de egy idő után sokuk belátta, hogy ez az állapot vagy anyagi csődhöz vagy az iskolával való konfliktushoz vezet.

A megyék többnyire passzív szerepet játszanak az ügyben. Jogilag nincs is döntést befolyásoló lehetőségük, de a megyén belüli adatok is arra utalnak, hogy a településeké a tényleges kezdeményező lépés. Néhány esetben igyekeztek lebeszélni a településeket az iskolák átadásáról. Saját anyagi forrásaik ugyanis ugyanolyan szűkösek, mint a településeké, s tömegesen nem képesek a „veszteséggel” átadott iskolákat megfelelő szinten fenntartani. Kötelesek átvenni ezeket is, de olyan is előfordult, hogy feltételeket szabtak az átvételhez (pl. Pest megyében az épület tulajdonjogának megszerzése).

Az esetek többségében a megyék a kisebb települések intézményeinek megyei irányítását tartanak jónak. Nem pusztán azért, hogy a saját befolyásukat megtartsák vagy növeljék. Például egyes településeken, főként a kisebbeken komoly harc dúl a fejkvóta körül, mert az önkormányzat ebből szeretné más intézményeinek a fenntartását is fedezni. A beiskolázással kapcsolatban ugyancsak vannak gondok. A helyi önkormányzat abban érdekelt elsősorban, hogy a saját tanulóit vegye fel. Ennek most a szűkülő beiskolázási lehetőségek közepette fokozott a jelentősége. Ha az iskola az övé, ezt könnyebben elérheti. Erre kezdenek már kifinomult módszerek is kialakulni. A helyi önkormányzat megszüntethet egy kollégiumot (pl. Nyíregyházán), így lehetetlenné teszi a távolabb lakók jelentkezését, vagy átalakíthatja az oktatási struktúrát oly módon, hogy az a városi lakosságnak legyen kedvezőbb (pl. — nem a mezőgazdasági szakoktatásban — Szombathelyen).

Mindezek ellenére összességében azt kell mondanunk, hogy az önkormányzatok egyelőre még nem fenyegetik a mezőgazdasági iskolákat. Igaz ugyan, hogy a település lakosságának nincs nagyon szüksége rájuk, de szüksége van rájuk a városnak presztízsokból, többek között így is reprezentálva körzetközponti szerepüket, iskolavárosi jellegüket. Az átprofilírozás a mai körülmények között nem igazán járható út. A gimnáziumok felvevőképesége, különösen a kisebb településeken, korlátozott, az ipari szakképzés feltételei pedig annyira megnehezültek, hogy ilyen jellegű új iskola nyitása szinte lehetetlen. Cinikusan fogalmazva: a településeknek szinte mindegy a jelenlegi helyzetben, hogy milyen iskolákban képezik ki a közeljövő munkanélkülieit. Az iskolák oktatói kara, felszereltsége egyébként is kemény tényező, ezt nem lehetne egyik pillanatról a másikra más szakmára átalakítani. A tanári kar foglalkoztatása pedig annyiban is városi érdek, hogy politikai feszültséget okozna egy iskola átalakítása.

Az önkormányzatok inkább más módon akarják csökkenteni a beiskolázással kapcsolatos nehézségeket. Egyrészt ösztönzik az iskolákat a nagyobb osztálylét-

számokra, másrészt új osztályok nyitására, és már több megyében találkozni egyéb áthidaló megoldásokkal is. Például oly módon alakítják át a szakmunkásképzők képzési szerkezetét, hogy az elsősők a szakmai gyakorlatok zömét csak a tanév végén vagy a következő évben kezdik el (pl. Békés megye több iskolájában), ily módon a gyakorlati munkahelyek biztosítása egy évvel eltolódik. Esetleg speciális iskolai osztályokat nyitnak, amelyek szakmát nem adnak, csak betanított munkakörökre képeznek (Békés, Hajdú megyében).

A mezőgazdasági szakoktatást e megoldások közül az utolsó érinti. A mezőgazdasági iskolák presztízsze nem nőtt meg 1991-ben sem. A privatizáció még bizonytalan a lakosság többsége számára is, de vannak jelei annak, hogy nem sokan akarják majd maguk művelni a földjüket. A nagyobb gazdaságok valamilyen fennmaradása továbbra is várható. Ha lesznek farmerek, valószínűleg nem a jelenlegi szakmunkások közül kerülnek ki, hanem a magasabb mezőgazdasági végzettséggel rendelkezők közül. Ebben a helyzetben az osztályok, osztálylétszámok növelése a mezőgazdasági iskolákban csak erősen korlátozott lehet. A gyakorlati oktatás szerkezetének átalakítására sincs nagyon szükség, mert az iskolák eddig még viszonylag zökkenőmentesen meg tudták azt szervezni. Ugyanakkor a „fél-szakképzésben” nekik is jut szerep: a gazdaasszonyképzés. Ehhez bizonyos adottságokkal rendelkeznek. Az önkormányzatok ezért szorgalmazzák sok helyen a képzés beindítását, hiszen viszonylag kis költséggel valamilyen oktatást el lehet kezdeni. Nincsenek szigorú szakmai előírások sem, ugyanakkor bizonyos szakmai körökben nagy népszerűsége lett szert az ilyen jellegű képzés gondolata, s így hasznosabbnak látszik, mint az előreláthatóan munkanélkülivé váló betanított munkások képzése.

A szakképző iskolák törekvései

A nagyobb települések iskolái általában tudomásul vették a helyi önkormányzatok fenntartói jogát. Egyrészt ez a korábbi helyzet folytatásának tűnt számukra, másrészt pedig a városok általában rendelkeznek olyan finansziális játéklehetőséggel, amely a költségesebb intézmények fenntartását egyelőre biztosítja.

A kisebb települések esetében azonban már sok-sok probléma merül föl. Az iskolák vezetése sem kötődik annyira a székhelytelepüléshez. Így az iskola gyakran igyekszik mindent elkövetni, hogy át-, illetve visszakerüljön a megyéhez. Ezek az akciók hol békésebben, hol feszültségekkel terheltlen jelentkeznek, összességében azt mondhatjuk azonban, hogy az ilyen konfliktusok még nem jellemzőek, az iskolák folyamatos működését nem zavarják.

Ami azonban szinte minden iskolában közös, hogy rosszak az anyagi feltételeik, kezdik elveszíteni – az ipari szakképzéshez hasonlóan – gyakorló gazdaságait, a végzetek mind nehezebben helyezkednek el.

Egyre romló anyagi helyzetük ösztönzi legközvetlenebbül az iskolákat új lépésekre. Természetesen megvívják a maguk költségvetési küzdelmét a fenntartó szervvel. Emellett azonban más irányba is elindulnak.

- a) Több tanuló oktatása révén igyekeznek nagyobb összegű fejkvótához jutni.

- b) Értékesítik magukat, azaz szolgáltatásokat végeznek a környező üzemek és magánszemélyek számára. Ha ügyesen csinálják, akkor a gyerekek gyakorlati oktatása révén minimális ráfordítással jutnak pótlólagos bevételhez.
- c) A szakképzési alapból próbálnak minél többet megszerezni maguknak.
- d) Igyekeznek vagyoniukat, mindenekelőtt földvagyoniukat növelni.

A törekvések – a bér munkát leszámítva – viszonylag egységes rendszerbe foglalhatók, bár iskolánként más-más tényezők dominálnak.

A mezőgazdasági intézmények expanzív politikája más alapokon nyugszik, mint a gimnáziumoké. A gimnáziumok nem annyira a fejkvótátöbbségért, sokkal inkább a jobb tanulók megszerzésének a reményében igyekeznek magukat 6, illetve 8 osztályos intézményekké fejleszteni. Ehhez meg is találták már a maguk ideológiáját.

A szakképzés, különösen a mezőgazdasági szakképzés, s ezen belül is a szakmunkásképzés ebbe a versenybe nem tud beszállni. Ide a gyengébb gyerekek kerülnek, akikhez a teoretikus elképzelések (mint pl. a 8 osztályos gimnázium eszméje) is nehezen jutnak el. Az iskolák ezért nem tehetik meg, hogy „lefelé” terjeszkedjenek. Ennek a történelmi ideológiája is hiányzik, hiszen éppen a mezőgazdaság volt az a terület, ahol a szakképzés már a háború előtt is inkább az idősebb (17 év feletti) fiatal generációra terjedt ki.

Az iskolák tehát most szűkös anyagi helyzetükben kénytelenek más taktikát választani. A jelenlegi képzési formákra két vonás volt jellemző. Egyrészt az, hogy a „kolhoz típusú” nagy gazdaságot szolgálta ki, másrészt az, hogy ezt is rosszul. Igyekezett szűk szakterületek ellátására alkalmas szakembereket képezni, és olyan képzést is tömegesen folytatott, amelyre a munkaadóknak valójában alig volt igényük, csupán politikai megfontolásból kerültek be az oktatásba (bizonyos szakközépiskolai képzések).

Egyfelől ez, másfelől a várható privatizáció, a kis gazdaságok kialakulásának reménye teremtette meg az ideológiai háttérét annak a lépéskényszernek, amelyre a mezőgazdasági szakoktatásnak anyagi természetű okokból szüksége volt.

A fenti – különböző természetű – okok játszottak közre abban, hogy ma a mezőgazdasági iskolák hasonló irányba tettek lépéseket. Azon túlmenően, hogy az oktatás specializáltságát igyekeznek csökkenteni szakmák összevonása révén – ennek szükségessége ma már szakmai evidencia –, a kialakult iskolarendszeren belül új képzési formák bevezetése is mindenhol felmerül. Mivel ezt a gondolatot az FM is felkarolta, valóságos divatja lett ma körükben a gazda- és a gazda-asszonyképzésnek. A privatizáció és a történelmi hagyományok azonban inkább csak háttérül szolgálnak az anyagi feltételek javításának. Erre utal a megvalósítás módja.

A fentiekben túlmenően az újításoknak ugyanis három közös vonásuk van:

- a) expanzívak abban az értelemben, hogy részben új rétegeket vonnak be az oktatásba, részben pedig a végzeteket tartják az iskolában további egy évig;
- b) a bevezetésre kerülő oktatás beruházási igényét elsősorban külső forrásból próbálják előteremteni;

- c) az oktatás — a drága beruházásokat követően — viszonylag olcsó, mert részben a mostani eszköz- és személyzeti állomány jobb kihasználásával is megvalósítható, részben pedig viszonylag olcsó elméleti oktatást jelent.

Ha ezeket a szempontokat összevetjük azzal a társadalmi érdektelenséggel, amely pl. a gazdaképzést övezi (az 1991-es évben a 12 ilyen oktatást végző iskola közül 2 egyáltalán nem tudta elindítani a tanévet kellő számú jelentkező hiányában), illetve a gazdaasszonyképzés önkormányzati céljaival (középfokú iskolai férőhelyek minden áron történő bővítése), akkor teljesen nyilvánvaló, hogy jelenleg az iskolák részéről elsősorban a konjunkturális szempontok dominálnak.

Az iskolák arra törekednek, hogy külső forrás — így pl. a szakképzési alap, állami föld, vállalati támogatás — segítségével úgy alakítsák át az oktatást, hogy a folyamatos üzemelés már „nyereséget” hozzon a fejkvótával.

Hosszabb távú elképzelések is támogatják az iskolák szándékait. Igyekeznek szakmailag több lábra állni, ezáltal csökkenteni a gazdasági folyamatoknak való kiszolgáltatottságukat. Akármilyen irányban mozdul is el a birtokstruktúra, akármilyen típusú szakemberekre is lesz szükség a jövőben, a régi, illetve a most tervezett — s néhol már megvalósított — új oktatási irányok alapul szolgálhatnak a későbbi igények kielégítésére.

Egyúttal igyekeznek elébe menni annak a várható fejleménynek is, amely az ipari szakképzésben már erőteljesen érvényesül, nevezetesen annak, hogy kicsúszik a lábuk alól a talaj a gyakorlati oktatás területén. Egy önálló tangazdaság visszaállítása — amire már sok helyen megtörtént az első kezdeményezés — lehetővé teszi a mezőgazdasági iskolarendszer függetlenedését a gazdaság fogadókész-ségétől.

A saját tangazdaság bizonyos szempontból anyagi függetlenedést is eredményezhet, hiszen egy ilyen átlagosan 40-50 hektáros gazdaság már költséget csökkenthet, esetleg bevételt is hozhat, így növekedhet az intézmények önkormányzatoktól való függetlensége. Az olyan képzési forma, mint a gazdaasszonyképzés bevezetése pedig kifejezetten az önkormányzat jóindulatával is jár, hiszen a település beiskolázási gondjait is enyhíti.

A diverzifikált oktatási szerkezet jelentősége a néhány év múlva jelentkező demográfiai hullámvölgy átvészelésében is az iskolák segítségére lehet, hiszen akkor már várhatóan kemény harc indul a tanulókért. Ez komoly egzisztenciális erőpróbája lesz mind az iskoláknak, mind az ott dolgozó pedagógusoknak.

Összefoglaló

Az FM a korábbiakhoz hasonlóan az új viszonyok között is felvállalja a szakoktatás érdekképviselését. Ezt nem pusztán a szakmai kontroll biztosítása révén teszi, hanem önálló kezdeményező, szervező és finanszírozó tevékenységével. Ezt a tevékenységét bizonyos szakmai érdekek (pl. a szakképzési alap ágazati védelme, a szakmai érdekképviselési szervek jelenlegi gyengesége, az iskolák és a fenntartó önkormányzatok közötti csak pillanatnyi érdekegybeesések) valóban indokolják.

Az FM iránymutatást ajánl az iskolák számára, ezeket a rendelkezésére álló eszközökkel támogatja. Az iránymutatások a jelenleg várható gazdasági változásokon és a nemzetközi tendenciákon alapulnak. A gazdasági változások iránya azonban rendkívül bizonytalan. A privatizáció következményeiről sem a minisztérium politikai vezetésének, sem apparátusának nincsenek konkrét elképzelései. Különösen a mezőgazdaság, s azon belül is a termelőszövetkezetek privatizálása nagyon sok tényező összjátékán múlik. Nem tudni, hogy az ország mely területén milyen nagyságú gazdaságok kialakulása várható, kik fogják ezeket megművelni, milyen gépekkel, milyen társadalmi réteg lesz az esetleges privatizáció motorja, szükség lesz-e alkalmazottakra, ha igen, akkor milyen végzettségűekre stb. Ennek ellenére a szakképzés jövőjére vonatkozó gondolatok kiröppentek, s részben politikai megfontolásokból, részben az iskolák részéről jelentkező nyomás miatt a tárca apparátusa az eredeti elképzeléseinél nagyobb erővel kénytelen vállalni, illetve támogatni azokat.

A helyi önkormányzatoknak részben presztízsokokból, részben rövid távú érdekeik miatt szükségük van a mezőgazdasági iskolákra, s ezért még valamelyest áldozni is hajlandók. Néhány éven belül azonban már feszültségek keletkezhetnek a mezőgazdasági iskolák és a helyi önkormányzatok között.

Az iskolák abban a helyzetben, amikor a helyi önkormányzatok nem kifejezetten szakmai megfontolásokból tartanak fenn középiskolákat, amikor a megyei önkormányzatok megkérdezése nélkül kerül az iskolák egy része hozzájuk anélkül, hogy hosszabb távú működésük anyagi vonatkozásait tekintve bárki is kötelezettséget vállalna, önállósítani kezdik magukat. Ahhoz, hogy a mostani időszakot túléljék, s megfelelő színvonalon éljék túl, ideológiákat keresnek, s főként olyanokat, amelyek mögött támogatókat is látnak. Valójában nem a tényleges igényekből indulnak ki, hanem kihasználják a középiskolai kapacitás szűkösségét, az elhelyezkedési nehézségeket, s tulajdonképpen ők maguk igyekeznek – részben minisztériumi háttérrel – a túlélésüket biztosítani. Ez vezetett az új képzési formák iránti iskolai igények olyan mérvű növekedéséhez, amit a gondolat elindítója, a földművelésügyi tárca most már fékezni próbál.

Irodalom

Az ágazati szakképzés stratégiai fejlesztése. Bp., FM Szakoktatási Főosztály, 1991. Kézirat.

A Kormány agrárpolitikája és agrárprogramja. 1991. Kézirat.

Statisztikai Évkönyv. KSH, 1970., 1980., 1989.

Szabó Gyula: *A magyar mezőgazdasági szakképzés néhány kérdése.* Kézirat. 1989.

A szakképzési alap elosztása az FM-ágazatban. MüM statisztika, 1991. Kézirat.

A szakképzési alap iránti igények. FM-statisztika, 1991. Kézirat.

Interjúk

Bagits Lajos, MűM;

Bagoly Albert igazgató, Baktalórántháza, Mezőgazdasági Szakmunkásképző iskola;

dr. Balogh Sándor, Hajdú-Bihar megyei önkormányzat;

Bánfai Mihály igazgató, Tokaj, Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet;

Bojtor Jánosné, Pest megyei önkormányzat;

Gomba Levente igazgató, Putnok, Serényi Béla Gimnázium és Mezőgazdasági Szakközépiskola;

Hartann Márton igazgató, Tata, Jávorka Mezőgazdasági Szakközépiskola;

Kató Klára, Hajdú-Bihar megyei önkormányzat;

dr. Kertész János, Békés megyei önkormányzat;

Lengyel Sándor, FM;

Pálfalvi Zsolt, Csongrád megyei önkormányzat;

Páricsi Viktor igazgató, és Jordán Pál igazgatóhelyettes Sátoraljaújhely, Mezőgazdasági Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola;

Pető István, Bács-Kiskun megyei önkormányzat;

Szemán István igazgató, Hajdúdorog, Mezőgazdasági Szakmunkásképző;

Ugróczy Ferenc oktatási igazgatóhelyettes, Vép, Mezőgazdasági Középfokú Szakoktatási Továbbképző és Szaktanácsadó Intézet;

Wallendums Árpád, FM.

GYÖRGYI ZOLTÁN

Szakképzés és közoktatás a század első felében

Az előzmények

A mezőgazdasági (akkoriban: „gazdasági”) szakoktató intézmények — néhány nagy múltú iskolát leszámítva — a kiegyezést követően, mindenekelőtt a múlt század kilencvenes éveiben jöttek létre. Az ipar, a kereskedelem, a közlekedés fellendülése egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy a mezőgazdasági termelés sem folyhat tovább hagyományos módszerekkel, az új módszerek elterjesztéséhez viszont szükség van megfelelő szakiskolai hálózatra.

A mezőgazdaság más ágazatokhoz (iparhoz, kereskedelemhez) képest óriási hátrányban volt ezen a területen. A mezőgazdálkodási ismeretek alapvetően a családi tapasztalatok átadása útján terjedtek, miközben a többi szakterület már komoly iskolahálózattal rendelkezett. Az ipari, műszaki, kereskedelmi stb. ismeretek kiterjesztése nem történhetett a mezőgazdaságban még sokáig egyeduralkodó módon, hiszen ezen szakterületek egyrészt már korábban gyors fejlődésnek indultak, másrészt pedig a termelés újszerű keretek között folyt, így alapvetően szükségessé vált egy, az igényeknek megfelelő iskolahálózat kialakítása.

A mezőgazdaságban a fejlődés lassúbb volt, s a termelés szervezetrendszere sem tette olyan nyilvánvalóan szükségessé a szakismeretek iskolai terjesztését, mint máshol. Az újjal szemben amúgy is ellenállóbb falu iskolai oktatás iránti igényét tovább mérsékelte a nagy, illetve a törpebirtokok jelentős aránya, a szegénység, a még mindig gyenge városok miatti piachiány is. Ez a — részben önmagában forgó — ok-okozati kör nem eredményezte a mezőgazdasági szakoktatás iránti tömeges igényt. Az iskolahálózat kialakításában sokkal inkább az ország szakmai vezetése, illetve bizonyos elit-gazda rétegek, illetve szervezetek játszottak kezdeményező szerepet.

A szakiskolák létesítésének előfeltétele a megfelelő alapkészség (minimálisan az írás-olvasás, számolás), valamint olyan alpműveltség, amelyre építeni lehet. Ez a feltétel az 1868. évi *A népoktatásról* szóló törvényben, illetve ennek végrehajtásával teljesült. Az itt kötelezően előírt, s többé-kevésbé be is tartatott 6 osztályos elemi iskolai oktatás tette lehetővé, hogy a földművelő lakosság egyáltalán részt vehessen valamilyen szakmai képzésben.

Az említett iskolatörvény nemcsak az egységes 6 osztályos elemi oktatás jogszabályi feltételeit, s az ezzel együtt járó következményeket (iskolaalapítási kötelezettség, állami támogatás) teremtette meg, hanem — igaz, kis mértékben — nyitott a továbblépés felé is. Az iskolákat, illetve a tanulókat kötelezte ugyanis a továbbképző tanfolyamok szervezésére, illetve az azokon való részvételre, ami a 70 évvel később kötelező 8 osztályos oktatás csírájának tekinthető. Ezek a tanfolyamok majd a részben önállósult iskolák — bár tényleges szerepük (egész fennállá-

suk alatt) éppen a falusi térségekben tartalmilag jelentéktelennek tekinthető — a század végétől kezdve egyre fontosabb harci terepnek bizonyultak. A vetélkedés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM), illetve a gazdasáradalom, s részben az ő ügyüket felvállaló Földművelésügyi Minisztérium (FM) között folyt, a saját elképzelésük, koncepciójuk érvényre juttatásáért.

Mindenesetre, ha lassan is, de elkezdődött a gazdasági iskolahálózat létrehozása. A VKM eleinte semmi érdeklődést nem mutatott, ezért az FM ragadta magához a kezdeményező szerepet. Megfelelő alapító tőke, illetve hatósági kényszerítés hiányában elsősorban a helyi kezdeményezésekre támaszkodott, azokat karolta fel, egységes tantervi koncepciót dolgozott ki, s szakmailag felügyelte a működő intézményeket.

A VKM csak 1896-ban lépett. A korábbi ún. vasárnapi iskola helyett (a továbbképző tanfolyamok népszerű elnevezése), hétköznapi oktatást vezetett be a korábbinál valamivel magasabb óraszámban. Miután az iparos, illetve kereskedő pályára készülő tanulók számára lassanként kiépült az iskolahálózat, s így sok helyen már csak a földműves gyerekek jártak ezekbe az ismétlődő iskolákba, meg lehetett szervezni számukra az ún. gazdasági ismétlődő iskolákat.

A századforduló idejére így két alsó fokú szakoktatási hálózat alakult ki. Egy kötelező, de nem eléggé szakmai s nem eléggé intenzív VKM-felügyelte típusú, s egy erőteljesen szakmai, de elméleti oktatást, s különösen közismereti oktatást szinte alig nyújtó FM-érdekeltségű.

A közép-, illetve felsőoktatási szakintézmények egyértelműen FM-irányítás alatt álltak, a VKM itt egyáltalán nem mutatott érdeklődést.

A mezőgazdasági szakképzés intézményei a századforduló idején

A századfordulón az FM alsó, közép- és felsőfokú iskolákkal egyaránt rendelkezett. Ezeket leginkább a bejutáshoz szükséges iskolai végzettség alapján lehet egymástól elhatárolni. A felsőfokú iskolákba érettségivel, a középfokúba polgári iskolai végzettséggel, vagy a 4–6. középiskolai osztály elvégzése után, míg az alsó fokúba írni, olvasni, számoltnudással, gyakorlatilag 4 elemi elvégzése után lehetett felvételt nyerni.

1902-ben az FM négy felsőfokú iskolát, illetve tanfolyamot felügyelt. Ide tartozott egy főiskola (Állatorvosi — Bp.), két akadémia (Gazdasági — Magyaróvár, Erdészeti — Selmecbánya), valamint egy felső szőlészeti és borászati tanfolyam.

A középfokú iskolákat négy gazdasági tanintézet (Debrecen, Kassa, Keszthely Kolozsvár), egy Kertészeti Tanintézet (Bp.) valamint három egyéb iskola (vincellér, kertészképző, tejgazdasági) és egy szaktanfolyam (pincemesteri) jelentette.

Az alsó fokú iskolák között legnagyobb számban (21 intézmény) földművesiskolák létesültek. Ezt a hálózatot egészítették ki az egyéb speciális szakiskolák, mint a 4 kertmunkásképző iskola, a 4 tejmunkásképző iskola, a 11 vincellériskola, a 4 erdőőri szakiskola, valamint a 4 kertmunkásképző tanfolyam.

A felsőfokú gazdasági tanintézetek elsősorban a nagybirtokok vezetésére alkalmas szakemberek képzését tűzték ki célul, a középfokúak alacsonyabb beosztásúakat képeztek (szintén a nagyobb birtokok számára), míg az alsó fokú iskolák részben önálló gazdákat igyekeztek nevelni, részben pedig kisebb gazdaságok számára képeztek szakalkalmazottakat.

A gyakorlatban azután nem mindig történt minden úgy, ahogy az iskolák, és az FM eltervezte. A közép-, illetve alsófokú iskolát végzettek igyekeztek képzettségüknél magasabb státusú helyre bekerülni. Ezt részben az a tény lehetővé, hogy kevés volt a szakképzett ember, így már egy földművesiskolát végzett fiatal is ritkaságszámba ment, részben az, hogy sok birtokos gazdasági megfontolásokból inkább alacsonyabb végzettségűekkel (olcsóbb munkaerővel) igyekezett betölteni a gazdaságában az állásokat. Így pl. a földművesiskolákból kikerülők gyakran törtek (nem sikertelenül) gazdatiszti pályára.

A földművesiskolákban tanulók társadalmi összetétele sem az elvárásoknak megfelelően alakult. Az iskolaalapítók elsősorban a kisközgazda rétegeket célozták meg, de sok esetben a módosabb gazdák gyerekei kerültek ide, ahelyett, hogy ők magasabb képesítést nyújtó iskolába mentek volna. Ez nem csupán társadalmi helyzetüknek felelt volna meg jobban, hanem a gazdaságukat is célszerűbben tudták volna a magasabb képzettséggel vezetni. A kisközgazda rétegek nem nélkülözheték a fiatal munkaerőt a családi gazdaságban, s talán a tudásnak sem volt igazán becsülete a szemükben, ezért írták be fiaikat a vártnál kisebb számban a földművesiskolákba.

Habár — mint láttuk — az FM minden szinten rendelkezett intézményekkel, a szakterületre szakosodott iskolák tananyaga nem volt konvertálható. Hiába volt a tágabb szakterületnek főiskolája, ha azon csupán állatorvosi képzés folyt, míg az óvári akadémia, ahol az ország legjellegzetesebb gazdasági ága számára képeztek szakembereket, mintegy 40 évnyi távolságra volt a főiskolai színvonaltól. Ha megnézzük a közép-, illetve alsó fokú oktatást, ott is azt tapasztalhatjuk, hogy bár a földművelést oktató intézményekből van a legtöbb, az egyéb szakágazatok jelentőségükhöz, gazdasági erejükhöz, az adott tevékenységgel foglalkozók számához képest felülreprezentáltak az iskolahálózaton belül.

Hogy a szoros értelemben vett mezőgazdasági oktatás intézményhálózata viszonylag szűk volt, az részben visszavezethető a már korábban is említett megélhetési problémákra. Ugyanakkor azonban a szakoktatási intézmények presztízsze sem lehetett túlságosan magas, ami mindenekelőtt a középfokú, és felsőoktatást érintette hátrányosan. A gazdák szószólói rendszeresen panaszkodtak arról, hogy a nagybirtokosok gyerekei sokkal inkább jogot tanulnak, mint gazdálkodást, s jogi végzettséggel mennek aztán vissza a birtokukat vezetni. A módosabb parasztok pedig inkább gimnáziumba járatják a gyerekeiket, semmint hogy egy középfokú szakintézménybe írták volna őket. A négy gazdasági tanintézet is igyekezett felfelé törni az intézményi hierarchiában, úgyhogy a szigorodó előiskolázottsági feltételek következtében is egyre távolodott a paraszti bázistól.

További problémát jelentett, hogy az FM iskolái csak felemásan épültek be az oktatási rendszer egészébe. Az ezekben történő jelentkezés előfeltétele volt csak valamilyen VKM iskolai végzettség, de az FM iskola elvégzése nem jogosított

sem a VKM iskolában történő továbbtanulásra, s többnyire a hatóságilag előírt végzettségű munkakörök betöltésére sem.

A VKM 1896-tól szervezett gazdasági ismétlőiskolái gyors ütemben szaporodtak. Bár az ismétlőiskolák között az általános tantervűek túlsúlyban maradtak, 1902-ben már több, mint 1908 gazdasági ismétlőiskola működött, ami az összes iskolának több mint 15 százalékát tette ki. E látványos fejlődés azonban inkább csak az előírások betartását tükrözi, valamint az iskolahálózat egészének differenciálódására utal. A VKM-nek, illetve az iskolafenntartóknak ugyanis nem kellett sokat tenniük ezen iskolák fölállításáért. A korábbi iskolákat alakították át, gyakorlatilag a tantervet módosították. Az oktatáshoz szükséges földterület biztosítása jelentett csak terhet a fenntartók számára. Ez a terület ebben az időszakban még meglehetősen kicsi volt, 1903-as adat szerint a gazdaságok átlagos területe 1 holdat tett ki. A szaktanfóképzést sem sikerült megoldani (ennyi idő alatt természetesen lehetetlen is lett volna), így a rendes tanfók feladatává vált a szaktárgyak oktatása is. Az igényeket azonban mindenképpen jelzi nemcsak az iskolák felállítása (átszervezése), hanem az a tény is, hogy a helyi fenntartók igyekeztek a tanfókat rendszeresen megfizetni, ami sok esetben a törvényesen előírt bér minimum 2-3-szorosát is kitette.

Az oktatás színvonala messze elmaradt a szakemberek szerint szükséges színvonalától. A heti tanítási órák pontos száma nem ismeretes, csak az a minimum, amit a VKM előírt. Eszerint télen minimálisan 7 órát, nyáron minimum 3-at kellett tartaniuk az iskoláknak. Ebben az óraszámban azonban még a közismereti tárgyak részére is helyet kellett szorítani.

A tanfókat 4 hetes nyári tanfolyamon igyekeztek felkészíteni, ami elégtelennek bizonyult, és sok esetben a tanulók komolyabb szakismerettel rendelkeztek, mint a tanfók. A későbbiek során ez a momentum vált a gazdasági ismétlőiskolák bírálok céltáblájává, elsősorban e miatt a hiányosság miatt igyekeztek az iskolákat valamilyen módon az FM számára megszerezni.

Az iskolahálózat fejlődése a századfordulótól a negyvenes évekig

A továbbiakban már csak a kifejezetten (mező)gazdasági iskolákkal foglalkozom. Ezek érintették a népesség nagyobb hányadát, s nemcsak egy bizonyos részterület számára képeztek szakembereket. A vincellér-, a kertgazdasági, a tejgazdasági, és az erdészeti iskolák helyzete, tanulóinak összetétele, elhelyezkedési lehetőségei speciálisak, az ezzel kapcsolatos problémák felvázolására most nem tudok vállalkozni. A századforduló intézményei közül így csak az óvári akadémia, a 4 gazdasági tanintézet, a földművesiskolák, és a gazdasági ismétlőiskolák kerültek érdeklődési körömbe.

A mezőgazdasági szakképzés már a század elején rendelkezett felsőfokú iskolával az óvári akadémia révén, de sem főiskolai, sem egyetemi szintű oktatás nem folyt e szakterületen. Voltak elképzelések az óvári akadémia főiskolává fejlesztésére, de – bizonyos források (pl. Károly R., 1909) szerint – az oktatók, az oktatás színvonala nem tette ezt lehetővé.

A főiskolai oktatás megszervezése továbbra is napirenden maradt, s 1904-től már az állami költségvetés kiadásai között is szerepel az előkészítése. Hosszú ideig azonban még arról is vita folyt, hogy az óvári akadémiát fejlesszék, vagy pedig Budapesten hozzanak létre egy teljesen új intézményt. Az egyik álláspont a tekintélyes akadémiára támaszkodva próbált előre lépni, felhasználva a Magyaróváron rendelkezésre álló infrastruktúrát, oktatógárdát, a másik viszont azért szerette volna a fővárost székhelyül, hogy a vidéki birtokos családból származók részére nagyobb vonzerőt gyakorolhasson a fővárosi helyszín révén a főiskola, s így növelni lehessen a felsőfokú hallgatók számát. Ezt az idealisztikus elképzelést végül is az anyagi források nem engedték érvényre juttatni, s ebben a formában nem is valósult meg sohasem. Az első koncepció irányában hatott, hogy 1907-ben két évről háromra emelkedett a tanulmányi idő.

A felsőfokú oktatás területén az első jelentősebb változást az 1906-os év hozta. A négy gazdasági tanintézet már régebben igyekezett feljebb jutni az iskolai hierarchiában. Az oktatás minősége lassanként felzárkózott az óvári akadémia színvonalához, a tanulók kötelező előképzettségét is sikerült felemelni a 6 középiskolai osztályról 1904-ben 7, majd 2 évvel később 8 osztályra. Az iskolák törekvését az illetékes hatóságok elismerték, s 1906-ban az 5 intézményt akadémiává nyilvánították.

A világháború utáni területelcsatolások az 1906-tól már öt mezőgazdasági akadémiából hármat hagytak az országnak,* ami nem jelentett különösebben nagy érvágást. A tanulók létszáma a háború után ugyan jelentősen megnőtt, de ez részben a korábbi zavaros viszonyok, részben az elcsatolt területrészekről menekülők nagy száma következményének tekinthető. Néhány év alatt stabilizálódott a tanulói igény is, bár részben a felvételi korlátozások hatására. Ennek ellenére, zömmel még mindig a leggyengébb tudású tanulók kerültek az akadémiákra.

A háború utáni időszak első lényeges változását az 1920-as év jelentette. Ekkor indult meg az egyetemi szintű mezőgazdasági oktatás: a Tudományegyetem közgazdaságtudományi karának mezőgazdasági osztálya képzett elméleti szakembereket. A főiskolai oktatás továbbra is hiányzott, csak az alacsonyabb fokozatú, gyakorlatiasabb képzési célú akadémiai oktatás maradt. Az egyetem a VKM felügyelete alá tartozott, azonban az FM bizonyos jogokat kapott (pl. egyetértési jog a tanári kinevezéseknél, a tantervek kialakításában).

Ezt követően a felsőfokú (mező)gazdasági oktatás terén 1934-ig semmilyen lényeges változás nem regisztrálható. Ekkor azonban létrehozták a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet, ahova betagozódott nemcsak az imént említett közgazdasági kar, illetve annak mezőgazdasági osztálya, hanem a két további FM-érdekeltségű főiskola is. A két főiskola átszervezésével a VKM nyert teret az FM-mel szemben, de a főiskolák korábban megszerzett korlátozott mérvű autonóm jogai megmaradtak.

A főiskolai szintű mezőgazdasági képzés 1942-ben valósult csak meg, az akadémiák között élenjáró (most már moson-) magyaróvári, és a néhány éve visszacsatolt kolozsvári intézmények átszervezésével.

* A két főiskola – részben áttelepüléssel – szintén az országban maradt (az állatorvosi és az 1904-től szintén főiskolai rangra emelkedett erdészeti).

A főiskolai szintű mezőgazdasági képzés 1942-ben valósult csak meg, az akadémiák között élenjáró (most már moson-) magyaróvári, és a néhány éve visszacsatolt kolozsvári intézmények átszervezésével.

Az akadémiák történetéhez tartozik, hogy a harmincas években történtek kezdeményezések a keszthelyi akadémiának a szegedihez, illetve a debreceninek a helyi egyetemhez történő csatolására. Ez utóbbit a VKM is támogatta, de az OMGE megfelelő lobbizással megghiúsította az elképzelést. Az ötlet minden bizonnyal a két érintett akadémia tanári karától eredt. Az átszervezés révén feltehetően nagyobb önállóságot (egyetemi autonómia), valamint presztízs-, és jövedelememelkedést reméltek. A viszonyok fonákságát és a két érdekelt minisztérium rivalizálását tükrözi, hogy amíg a színvonalasabbnak számító óvári intézmény a főiskolai rangot is csak nehezen vívta ki, addig a VKM ennél gyengébb intézményeket támogatott az egyetemi rangra történő emelésben.

A középfokú mezőgazdasági oktatás a gazdasági tanintézetek 1906-os átszervezése után megszűnt. A hiányt pótolhatták volna a (VKM által felügyelt) kísérleti, 7 osztályos reform polgári iskolák, amelyekben a század első éveitől kezdődően tartottak mezőgazdasági, illetve kertgazdasági gyakorlatokat. Ezek az iskolák azonban egészen más felépítésűek voltak, mint a korábbi gazdasági tanintézetek. A gazdasági tárgyak oktatása csak másodrendű volt, a hangsúlyt sokkal inkább a közismereti tárgyakra helyezték. A szakoktatás bevezetése helyi kezdeményezésre történt, a VKM nem is karolta föl kellőképpen, bár bizonyos esetekben néhány holdas gazdasággal ellátta az iskolákat. Az iskolák java része szép lassan megszűnt. A polgári iskola felső tagozata a szakiránytól függetlenül egyébként sem tudott meghonosodni, minthogy szakutcat jelentett a rendszeren belül. Szakképesítést nem nyújtott, s a továbbtanulási lehetőségek is erősen korlátozottak voltak.

A polgári iskolák a későbbiek során megtartották gazdaságukat, s bizonyos mértékben továbbra is oktattak mezőgazdasági ismereteket, de a háború utáni időszakban – 4 iskolát leszámítva – már csak a megmaradt 4 évfolyamon. A húszas évek közepén 85 polgári fiúiskolából 45 rendelkezett gyakorlati gazdasággal, átlag 3,16 holddal. Ezek zöme kincstári, illetve városi/községi tulajdon volt. További 29 szeretett volna még ilyen területhez hozzájutni.

Ekkoriban kezdte fölsismerni a VKM a középfokú oktatás hiányát, és azt, hogy ennek pótlásában szerepe lehet. Ezért – részben a felső tagozattal is rendelkező polgári iskolák bevonásával – megkezdte az ún. felső mezőgazdasági iskolák és középfokú gazdasági leányiskolák megszervezését.

Ezek az iskolák – bár a gazdaszervezetek, s az FM keresztüzében álltak – nagyon népszerűek lettek, viszonylag gyorsan szaporodtak. Az elsőt, az orosházi iskolát 1922-ben szervezték. 1932-ben 3 fiú és 2 lányiskola működött, 10 évvel később pedig már 13.

Ezek mindenekelőtt középiskolák szándékoztak lenni, s csak másodsorban foglalkoztak mezőgazdasági oktatással. Sokáig heti nyolc órában oktattak gazdasági jellegű tárgyakat, s a gyakorlati oktatás is szűk körű volt.

Az iskola eredeti célkitűzése szerint földművelőket kívánt kiképezni, azonban ennek az elvárásnak nem tudott megfelelni. Ez nagyrészt két okra volt visszavezethető. Elsősorban kisebb birtokosok fiainak jelentkezésére számítottak, akikről azonban – a korabeli iskolarendszert, a társadalmi viszonyokat tekintve –

egy középiskola elvégzése után már nem volt várható, hogy visszamenjenek a szülői birtokra gazdálkodni. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a jelentkezők jórészt más társadalmi rétegekből kerültek ide. Olyanok is jelentkeztek nagy számban, akik gyenge tanulmányi eredményeik miatt a többi középiskolából kiszorultak, s ebben a viszonylag könnyen elvégezhető intézményben próbáltak iskolai végzettséghez jutni. (Az iskolák említett népszerűsége részben ebből fakadt.) Hogy ezeket a „mellékhatásokat” kivédjük, az első években földbirtok kimutatásához kötötték a felvételt, később a más középiskolából történő átjelentkezéseket korlátozták, hogy ily módon is a birtokos parasztság gyerekeinek a felvételét preferálják.

Néhány év után kiderült, hogy miután az iskola amúgy sem felelt meg az elképzelt célnak, viszont az itt végzettekre szükség volt más ágazatokban (posta, vasút stb.), az említett korlátozásokat megszüntették.

Az iskolatípus csak fokozatosan épült be az iskolarendszerbe. 1934-ben teremtetek lehetőséget az itt végzetteknek, hogy gazdasági akadémiára jelentkezzenek. Teljes jogú elismerésére, s ezzel párhuzamosan az érettségi vizsga letételére csak az 1938-as oktatási törvény életbelépése után nyílt lehetőség.

A Földművelésügyi Minisztérium nem volt képes lépést tartani a VKM-mel. A döntően helyi kezdeményezést követően sikerült csak az első középfokú iskoláját megalapítania Szarvason, 1927-ben. Több mint tíz évig azután nem történt előrelépés, s 1942-ig — a trianoni határok közötti országrészen — mindössze 2 újabb középfokú gazdasági tanintézetet szerveztek. Ez a lassú tempó nemcsak szervezési és pénzügyi problémákra volt visszavezethető, hanem arra is, hogy a sokáig egyetlen szarvasi iskola sem volt túlságosan népszerű. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy hatóságilag elismert középiskolává csak 1938-ban vált. Addig a továbbtanulás szempontjából sokkal kedvezőlenebb elbírálás alá esett, mint a VKM-középiskolák. Oda sem parasztfiatalok mentek jelentős részben, hanem polgári származásúak, akiknek ilyen földművelés-központú középiskola elvégzése egyáltalán nem állt érdekében. A parasztok viszont nemigen tudták taníttatni fiaikat, legalábbis azokat, akiknek a földjüket szánták.

A kétféle középfokú intézménytípus csak a csíráját jelenthette a középfokú mezőgazdasági oktatásnak, annál is inkább, mert az iskolák nem egyenletesen helyezkedtek el az országban. Szinte kizárólag az Alföldön, illetve annak a peremén működtek, miközben más országrészek egyáltalán nem rendelkeztek ilyen intézményekkel.

Bizonyos előrelépést jelentett az 1938. évi XIII. törvénycikk *A gyakorlati irányú középiskoláról*, amely egységesítette a középiskolai oktatást, s így az FM intézményei végre betagozódhattak az iskolarendszerbe.

Az alsó fokú szakoktatás egyik pillérét képező földművesiskolák működését sokan bírálták. Nehéz körülmények között dolgoztak, az érdeklődés sem volt túl nagy irántuk. A jelentkezés feltétele a 17 éves alsó korhatár volt, az ilyen fiatalokat azonban a kisebb birtokosok nem tudták nélkülözni két évig a munkában, s így nem is nagyon küldték őket tanulni. Az iskolából már kinőtt fiatalok sem lelkesedtek túlságosan a tanulásért. Ez volt a fő oka annak, hogy a földművesiskolák száma az első világháborúig terjedő időszakban alig változott, s még a meglévő iskolák sem voltak könnyen benépesíthetők. Az 1918-ban működő 10 intézmény

közül 2 megszűnt, s csak egyet alapítottak újonnan. A meglévő iskolák benépesítése is gondot okozott, tehát a szaporításuk nem lehetett értelmes cél. A hálózat bővítése ellen szólt felállításuk rendkívül költséges volta is. Minden egyes iskolát valamilyen nagyobb gazdaságra kellett ráépíteni, ami jelentős költségekkel járt. 1929-ben ezeket az iskolákat ún. mezőgazdasági szakiskolákká szervezte át az FM, ami alapvető változást nem jelentett, inkább csak tantervi módosításokkal járt.

A földművesiskolák problémái már a múlt század végén felszínre kerültek, ezért – elsősorban a gazdaszervezetek – egy másik iskolatípus, az ún. téli gazdasági iskolák felállítását szorgalmazták. Ezek az iskolák az évnek csak a téli időszakában kellett, hogy tanítsanak, ráadásul a fő mezőgazdasági munkákhoz rugalmasan igazodva, így megoldódni látszott a földművesiskolával kapcsolatos egyik probléma. A tanulók az otthoni nagy mezőgazdasági munkákból nem estek ki, a téli időszakban pedig könnyebben nélkülözhetette őket a család. Mivel gyakorlati oktatást csak korlátozott mértékben folytattak, felállításuk is könnyebben, olcsóbban történhetett. Az ötlet nem Magyarországon született, Németországban már rengeteg ilyen iskola működött, s nagy népszerűsége tett szert.

Az iskolatípus bevezetése sokáig húzódott, eleinte sok ellenzője akadt. Egyesek nem hittek abban, hogy a parasztság azt a viszonylag csekély terhet is el tudná viselni, amelyet a konviktus jelentene, mások a gyakorlati oktatás hiánya miatt ellenezték az elképzelést. Végül is az első iskola alapítására így csak a világháború utáni időszakban került sor.

Az első téli gazdasági iskola – magániskolaként – 1920-ban alakult egy grófi birtokon. Ezt 1922-ben, majd 1924-ben újabbak, most már FM-fenntartásúak követték, de a nagyobb fellendülés csak a húszas évek második felében következett be, amikor az FM határozottan felkarolta az ügyet. A miniszter iskolaalapítási felhívással fordult a megyékhez. A megyék, községek, birtokos egyletek érdeklődőnek bizonyultak. 1932-ben már 12 iskola működött. Ez viszonylag gyors fejlődésként értékelhető, mert figyelembe kell venni, hogy az intézmények alapítása általában nem valamilyen más iskola átalakítása révén történt, hanem vagy egészen más funkciójú épületeket kellett iskola céljára átalakítani, vagy pedig újonnan kellett építtetni. Emellett a kisebb tangazdaságok felállítása is pénzbe került.

A téli iskolák a földművesiskoláknál ugyan csökevényesebb tartalommal, de a földművesek igényeihez jobban igazodva működtek. A tanulók a két éves oktatás ideje alatt (általában november elejétől március végéig) elméleti – mindeneke-lőtt kifejezetten szakmai – képzésben vettek részt. A nyári időszakban az iskola tanárai havonta felkeresték a tanulókat, s gyakorlati tanáccsal látták el őket, és családjukat.

A már említett kedvező tanulási feltételek ellenére a téli gazdasági iskola csak lassan vált országosan népszerűvé. Baranyában rendkívül népszerűnek bizonyultak (talán a törekvő sváb gazdák révén), más területeken viszont még a harmincas évek közepén is nehezen lehetett benépesíteni az iskolákat. Az egyes intézmények – hogy fennmaradhassanak – mindenféle kedvezményekkel próbálták a szomszédos iskola térségéből elcsalogatni a tanulókat. Pedig az oktatás ingyenes volt, csak az ellátásért kellett fizetni. Azok az okok azonban, amelyek a mezőgaz-

dasági szakiskolák iránti érdeklődést gátolták, itt is hatottak. Az FM 1927-es elképzelése, miszerint minden járásnak, majd minden nagyobb községnek rendelkeznie kellene ilyen intézménnyel, sokáig nem látszott megvalósíthatónak.

Csak a harmincas évek második fele hozott lényeges változást. 10-15 év kellett az iskolatípusnak ahhoz, hogy tömegesebb igény jelentkezzen iránta. Ebben az időszakban sorra alakultak az új iskolák. 1942-ben már 65 működött, ebből 40 a trianoni határokon belül. Végül is ez az iskolatípus felelt meg leginkább a kisgazdák igényeinek, hiszen alkalmazkodott (s rugalmasan alkalmazkodott) a mezőgazdasági munkákhoz, s feltételezhetően olyan szakmai ismeretekhez juttatta a tanulókat, amelyeket hasznosítani tudtak munkájuk során. Hogy milyen nagy volt az igény, azt bizonyítja az is, hogy az iskolák zöme valamilyen helyi kezdeményezés hatására létesült. Az FM csupán a felügyeletet, illetve a fenntartást vette át, az alapítás költségeit többnyire a helyi birtokosság, a mezőgazdasági kamara, a községek vagy az egyházak állták.

Az alsó fokú szakoktatás intézményei kapcsán említést kell tennünk a különböző ún. népies előadásokról, illetve tanfolyamokról. Ezeket az FM intézményeinek tanárai tartották az adott iskola körzetében. A költségeket az FM vállalta. Hatékonyaságukról állandó vita folyt az egész időszakban, de a felnőtt szakoktatás fontos intézményeit jelentették.

A századfordulót követő időszakban, nagyjából a háború kitöréséig a VKM által irányított gazdasági ismétlőiskolák gyorsan szaporodtak. 1902 és 1914 között csaknem kétharmadával nőtt az ilyen oktatást folytató intézmények száma, miközben az ismétlőiskolák száma összességében gyakorlatilag nem változott. E gyors számszerű növekedéssel az oktatás minősége egyáltalán nem tartott lépést. Bár a szaktanftóval rendelkező iskolák száma tíz év alatt (1904–14 között) a két és félszeresére nőtt, 1914-ben az iskoláknak mindössze 3 százaléka tartozott ezek közé. Ugyanakkor azonban ezeknek az iskoláknak jelentős része ekkor már 20-80 holdas gyakorló gazdasággal rendelkezett, ami potenciálisan jó lehetőségeket rejtett magában.

A háborút követően, 1921-ben a gazdasági ismétlőiskolákat ún. gazdasági népiskolákká szervezték át, ami gyakorlatilag csak némi tantervmódosítást jelentett. Egyidejűleg igyekeztek megszigorítani az iskolába járást is, ami arra utal, hogy ezen a téren komoly problémák voltak.

A húszas évtizedben a gazdasági népiskolák számaránya lassan emelkedett, majd a következő tíz évben már ugrásszerű a változás. A szaktanftóval oktató intézmények száma az előbbivel párhuzamosan alakult. A VKM ekkor már egyre céltudatosabban törekedett a 8 osztályos kötelező oktatás bevezetésére, amihez többek között a gazdasági népiskolákon keresztül vezetett az út. Szükségképpen erősítenie kellett ezeket, ha nem akart a földművelési körök ellenállásába ütközni. Ezt a célt szolgálta az önálló gazdasági népiskolák 1938-ban történő átszervezése ún. mezőgazdasági népiskolákká, amelyeket a későbbi 8 osztályos kötelező oktatás felső 4 évfolyamának pilléréül szántak.

Az iskolatípust ért támadások a két háború közötti időszakban nem szűntek meg. Célpontjuk sem változott: részben a megfelelő számú, jól képzett pedagógust hiányolták, részben pedig a gazdasági jellegű tantárgyak magasabb óraszámát. Erre a kritikára is visszavezethető, hogy a harmincas években az oktatás

szakmai oldala valamelyest erősödött: a gazdasági tárgyak óraszámja növekedett a közismeretiekéhez képest. A bírálatok tulajdonképpen a földművelési és a közoktatási körök közötti harc részeként értelmezhetők. Erről a későbbiekben szólunk részletesebben.

Röviden ki kell térnünk a szaktanárképzés helyzetére is. Az FM irányítása alatt álló intézmények zöme az időszak elején nagyrészt saját maga képezte ki oktatógárdáját. Igaz ez mindenekelőtt az akadémiára, illetve a földművesiskolákra. Az akadémiákon ez természetesnek tekinthető, hiszen ezek a felsőfokú oktatást képviselték. A földművesiskolai tanárok képzése azonban rengeteg hiányosságot tükröz. Az itt végzetek nemcsak pedagógiai képzettséget nem szereztek korábban, de még érettségivel sem rendelkeztek. Később, pontosan nem meghatározható időponttól kezdve (de 1918 előtt) az iskolák kinevezett tanárainál szorgalmazták a tanítóképző elvégzését, azonban ez az oktatógárdának csak a töredékét érintette. Az oktatók ugyanis csak sok évi gyakornoki munka után kaphattak végleges kinevezést, addig pedig ugyanúgy oktathattak (pedagógiai képzés nélkül), mint a kinevezett tanárok. A későbbi időszakban a tanári kinevezést már akadémiai végzettséghez kötötték.

A húszas évektől induló középfokú gazdasági tanintézetek igyekeztek a középiskolai követelményeknek megfelelni, s ennek megfelelően felsőfokú végzettségű tanári kart vontak be az oktatásba. Ugyanez állítható a VKM felső mezőgazdasági iskoláiról is. E két intézménytípus szakoktatókkal való ellátását először akadémiai végzettségű szakemberekkel biztosították, majd (1936-tól követően) egyre inkább a budapesti műszaki egyetem tanárképző szakát elvégzett oktatókkal.

A gazdasági ismétlőiskolák részére a tanítókat 1896-tól részben nyári tanfolyamokon képezték ki a gazdasági tárgyak oktatására, részben pedig a már működő földművesiskolákat vették igénybe erre a célra. Ezzel párhuzamosan elkezdték a tanítójelöltek tanítóképezdei oktatásának megszervezését is. 1904-ben a 39 állami és felekezeti tanítóképezde közül 18-ban tanítottak mezőgazdaságtant. 1910-ben megindult az önálló szaktanítóképzés is két iskolában, ahol oklevéllel rendelkező tanítókat képeztek tovább.

A szaktanítók képzése mindig sok fejtörést okozott az FM-nek, illetve a VKM-nek. A gyorstalpaló tanfolyamokat végzetek teljességgel alkalmatlannak bizonyultak a szaktárgyak oktatására. A heti 2-3 napos oktatás már eleve komolytalanná tette az iskolákat a 12-15 éves tanulók szemében, akik inkább a családi gazdaságban dolgoztak volna, a földműveléshez alig konytató tanárok pedig még inkább megkérdőjelezték szemükben az iskola értelmét. Ilyen körülmények között a szaktanítóval nem rendelkező ismétlőiskolák nem nagyon tudtak megfelelni a feladatoknak. A szaktanárképzők növendékei jobban megállták a helyüket, bár a gazdaszervezetek velük kapcsolatban is rendszeresen kifogásokat emeltek.

A háború utáni években megszűnt a két szaktanítóképző intézet. Az egyik Csehszlovákiához került, a másik pedig kudarcot vallott. Ennek a kudarcnak a nyoma nemigen található meg a szakirodalomban.

Három év szünet után a kecskeméti intézet újraindult, gazdasági szaktanítónő-képzőként, de a pedagógushíányt ez sem tudta megoldani. A gazdasági népisiskolákban továbbra is zömmel olyan tanítók oktattak, akik mezőgazdasági ismere-

teket csak alacsony óraszámban hallgattak a tanftóképző intézetekben. Ez utóbbiak viszont szintén nem rendelkeztek színvonalas (mezőgazdasági) szakoktatógárdával. Bár ilyen jellegű tárgyakat már a századforduló időszakától kezdve tanftottak, de még 1936-ban is olyan komoly hiányosságokkal, hogy például 1936-ban 11 intézethez az FM-nek központilag kellett kirendelnie szaktanárokat.

A polgári iskolákban tanftói végzettséggel rendelkezők dolgoztak, így az ot-tani tevékenység hasonló szakemberhiánnyal folyt, mint a gazdasági népiskolák-ban.

Az intézmények alapítása, fenntartása, működtetése

A szakoktatási intézmények jelentős részben állami („magyar királyi”) isko-lák voltak, de akadtak magán-, közösségi (pl. száz földművesiskola) és egyházi is-kolák is. Az alapítási tevékenység a fenntartásnál tarkább képet mutat. A legkülön-bözőbb kezdeményezésekre, a legkülönbözőbb felajánlások révén, a legkülönbö-zőbb megállapodások alapján jöttek létre még a később állami fenntartású iskolák is.

Az óvári akadémiát Albrecht Kázmér főherceg alapította, csak 1850-ben, 32 évvel később került állami kezelésbe, a főherceg további támogatásával. A debre-ceni tanintézethez a város adott ingyen telket, olcsó építőanyagot. Debrecen vá-ro, adományaiért cserébe, minden városi illetőségű diákjának ingyenes tanftást alkudott ki. Keszthelyen egy, a Festetics gróf által felajánlott telken épült fel 1897-ben az új épület.

A földművesiskolák (mezőgazdasági szakiskolák) alapítása még változato-sabb. Érdemes végigmenni az 1930-as évek elején működő 12 intézményen, hogy lássuk, mennyire egyedi módon jöttek létre.

Somogyszentimrén egy korábbi miniszter kezdeményezésére a megye birto-kosai alapftványt hoztak létre az iskola céljára. A gazdaság földterületét bérlettel biztosftották.

Pápán 1893-ban egy nagy megyei megmozdulás után jött létre földművesis-kola. A város telket adott, a gazdaságot bérelték. A megye, a gazdasági egyletek, a községek, városok összesen 20 ingyenes helyet „vásároltak” meg.

Kecskeméten 1895-ben, Hódmezővásárhelyen 1896-ban községi felső népis-kolákat alakftottak át e célra. A tangazdaságot is a két város biztosftotta. Cserébe évente négy, illetve öt hallgatót küldhettek ingyen.

Békéscsábán a megyei hatóság 1 százalék pótdát vetett ki 1896-ban, s abból létrehozott egy megyei fenntartású intézményt. Bár a tisztviselők fizetését az FM vállalta, a megye mégsem bírta sokáig a fenntartást, átadta az iskolát az államnak.

Ugyanebben az évben *Jászberényben* városi földdel, közbirtokossági pénz-adománnyal alakult új iskola. Az adakozók cserébe nem kötöttek ki semmilyen el-lenszolgáltatást. Közel hasonló módon keletkezett a *karcagi* iskola is, ahol azon-ban a város nem az alapftásba szállt be, hanem évi 5 tanulóért fizetett az állam-nak.

A *nagykállói* iskola 1911-ben az Országgyűlés által megszavazott pénz segítségével jött létre. A pénzt nagy versengés után kapta meg a község, amely anyagiilag szintén hozzájárult a létesítéshez.

Csermajorban 1920-ban Esterházy-adomány segítségével alakult iskola. *Kehidán* hét évvel később az állam vásárolt földet iskola céljára. *Szekszárdon* 1930-ban szintén az állam (az FM révén) hozta létre az új intézményt, bérelt földön. A *fűteleki* iskola alapítása néhány évvel később szintén állami kezdeményezésre történt.

Ezek az iskolák jelentős részben helyi kezdeményezésre születtek. A helyi közigazgatási szervek, gazdasági egyletek, birtokosok fontosnak tartották az alapításukat. Az a cél vezérelte őket, hogy a lakosság gazdasági ismereteit gyarapítsák, a mezőgazdasági termelés színvonalát fokozatosan emeljék. Ezért igyekeztek a saját térségük gazdafiait kedvezményesen bejuttatni az intézményekbe.

A már említett gondok hatottak az alapítási kedvre is. Mivel olyan iskola is akadt (pl. a kecskeméti), ahol az alapítványi helyeket éveken át nem tudták betölteni, csökkent a helyi szervek ambíciója. Nem véletlen, hogy egyre inkább az FM vette át a kezdeményező szerepet, a háború után már kizárólag minisztériumi elhatározásból jöttek létre új földművesiskolák.

Ugyanakkor a téli iskolákhoz komoly reményeket fűztek a különböző szervezetek, ami bizonyítja, hogy alapvető érdekeltységük megmaradt az oktatásban, de eltolódott a téli iskola irányába. A harmincas évek elejének tíz iskolája közül mindössze egynek az alapítását kezdeményezte a tárca (Székesfehérvár), de ez is jelentős városi támogatással jött létre.

Az első közép fokú tanintézet az iménti iskolákhoz hasonlóan helyi pénzből, adományokból született. Ilyen iskolák felállítására az FM-nek már egyáltalán nem volt anyagi eszköze, ezért is kellett 12 évet várni a következő hasonló iskolára.

Az iskolák fenntartását az FM fedezte, kiegészítő forrást jelentett az intézmények számára a tangazdaság jövedelme, az alapítványi juttatások, valamint a hallgatói tandíjak. Ez utóbbi csak a közép-, illetve felsőfokú intézményekben szükségeltetett. A mezőgazdasági szakiskolákban és a téli iskolákban a tanulók csak az ellátásért fizettek. Szegénységi bizonyítvány mellett a tanulók különböző kedvezményeket élveztek, amelyeket az adott intézmények ítélték oda, de pl. az akadémiákon az FM limitálta a kedvezményezettek számát, hogy kordában tartsa kiadásait. A földművesiskolák által nyújtható kedvezményeket – szintén finansiális megfontolásokból – 1925-ben megszüntette. Természetesen az alapítványi férőhelyek továbbra is megmaradtak. A két tandíj köteles intézményben a tandíjak összege mérsékeltnak mondható, akár az állami kiadásokhoz viszonyítjuk, akár az ellátás költségeit nézzük.

Az állam számára elsősorban az akadémiák, és a mezőgazdasági szakiskolák jelentettek nagyobb terhet. Mindkét iskolatípus nagy gazdasággal rendelkezett, amelynek fenntartása – a bevételek ellenére – jelentős kiadással járt. A gyakorlati oktatásra kisebb hangsúlyt fektető téli gazdasági iskolák viszonylag olcsón működtek. A sokáig egyetlen közép fokú FM-iskola fenntartására nem kellett a tárcának sokat költenie, ennek oka speciális helyi tényezőkben keresendő.

A VKM intézményei szervesen beilleszkedtek az iskolarendszerbe. Ezek alapításáról kevesebbet tudunk, de – minthogy itt a fenntartók köre is szélesebb –

feltételezhetjük, hogy a fenntartók (községek, egyházak, illetve az állam) az alapításnál is kezdeményező szerepet töltöttek be. A gazdaszervezetek fellépése nem lehetett túlzottan jelentős, miután ezek alapvetően az FM irányítású intézmények mellé álltak.

Az iskolák fenntartása a más jellegű VKM-iskolákhoz hasonlóan történt, hol állami erőből, hol állami támogatással.

Sajátos helyzetben működtek a szaktanárképző intézetek. Ezek a VKM iskolái részére képeztek olyan pedagógusokat, akik korábban már elvégezték a tanítóképzőt. Minthogy a gazdasági oktatás gazdájának – a párhuzamosságok mellett is – az időszak egészében az FM volt tekinthető, s ez a tárca képviselte a gazdasági érdekeket, ezért ő tartotta fenn az intézete(ke)t. Érdekeltségét azzal is bizonyította, hogy a hallgatóknak teljesen ingyenessé tette az oktatást.

A VKM és az FM rivalizálása

A szakoktatás megszervezése, felügyelete hagyományosan az FM feladatai közé tartozott. Természetesen nem az egyedüli, s még csak nem is a legfontosabb funkciójának számított, anyagi eszközökkel sem rendelkezett kellő mértékben, így képtelen volt korszerű iskolahálózatot kiépíteni. A mezőgazdaságból élők nagy tömegei sem éltek olyan anyagi körülmények között, hogy magukra vállalhatták volna ezt a feladatot. Az adott körülmények között mégis az FM volt a legilletékesebb intézmény, így azután azok a körök, amelyek közvetlenül érintettek voltak az iskolahálózat fejlesztésében (pl. OMGE, mezőgazdasági kamarák), az FM-re próbálták elsősorban nyomást kifejteni. Az FM a fenti okok miatt nem túl nagy lelkesedéssel, de végül is elvállalta az ügyet. A legfontosabb kérdésekben (pl. új iskolatípusok bevezetése) általában a gazdaszervezetek játszották a kezdeményező szerepet, az FM csak ezután lépett.

A VKM mindenekelőtt közoktatási feladatot látott el. Erre szólt a jogosítványa, ezzel a céllal azonosult is a tárca. Iskolarendszerébe a múlt század hetvenes éveiben beépítette a kereskedelmi és ipari iskolákat is, a mezőgazdasági szakoktatást azonban nem. Hogy miért nem, annak rengeteg oka lehet. Mivel azonban nem tartozott a feladatai közé, nem is tartotta lényegesnek. Természetesen a mezőgazdaságban dolgozók gyerekeinek oktatását vállalta, de a megközelítése alapvetően más volt, mint az FM-é. Mindenekelőtt az általános műveltségi színvonalat igyekezett fejleszteni, a gazdasági szakoktatást teljesen ennek rendelte alá. Miután komoly iskolahálózattal rendelkezett (részben fenntartói, részben szakmai felügyeleti jogon), befolyását lényegesen könnyebben érvényesíthette, mint az FM. A meglévő iskolahálózatra építve az oktatás intézményi szerkezetét is könnyebben alakíthatta, még ha a helyi erők érdekeit neki is figyelembe kellett vennie.

A két tárca eltérő megközelítési módja az iskoláztatás lényeges kiterjesztésének szándéka miatt ütközési területet jelentett a vizsgált időszak egészében, sőt már a múlt században is. Mindkét minisztérium igyekezett befolyását növelni. Az FM a már meglévő iskolák felügyeleti jogának megszerzésére törekedett, új iskolák indítása révén térnyerésre pedig mindkét oldalon törekedtek. Érzékenyebb helyzetben mindvégig a földművelésügyi tárca volt, amely úgy érezte, hogy a me-

zőgazdasági szakoktatás nem eléggé hangsúlyos az iskolarendszerben. Írigykedve nézte a kereskedelmi, és az ipari jellegű szakoktatást, amely az ottani foglalkoztatottak számára képest lényegesen fejlettebb volt. Az FM (illetve a gazdakörök) érzékenyen reagáltak minden olyan lépésre, amelyből a VKM térnyerésére lehetett következtetni.

A szakirodalom elsősorban a földművelésügy szemszögéből támogatja a témát. Ez összefüggésben lehet az említett érzékenységgel, azzal, hogy a gazdátársadalom jobban kedvelte a nyilvánosságot, mint bármelyik tárca, de azzal is, hogy a VKM – más koncepciója lévén – nem kifejezetten preferálta a mezőgazdasági szakoktatást.

Az infrastruktúra, így az oktatás fejlesztéséhez rendelkezésre álló források a vizsgált időszakban is szűkösek voltak. A gazdaszervezetek részéről több alkalommal is sérelmezték egyes FM-iskolák rossz anyagi helyzetét, gyenge felszereltségét. Sokszor nemcsak fejlesztésre, de a már meglévő hálózat fenntartására sem futotta.

Ilyen helyzetben megnő a jelentősége annak, ha egy-egy fenntartó már meglévő intézményekhez juthat, s csak kisebb átalakítások, szaktanárok felvétele, tantervi módosítások szükségesek ahhoz, hogy szakmai koncepcióját megvalósíthassa.

Ezt ismerte fel az FM, amikor a század elején igyekezett megszerezni magának az önálló gazdasági ismétlőiskolákat. Miután a VKM az 1896-os törvényt követően felállította/felállíttatta ezeket, s ellátta 20-60 holdas birtokokkal, kitűnő lehetőség kínálkozott az FM-nek arra, hogy a saját képére formálja ezeket. Ezért kezdeményezte az ügyet 1910-ben.

A VKM-ben valószínűleg nagy vita lehetett a kérdésről, mert csak két év múlva érkezett pozitív válasz az akkori minisztertől, Zichy Jánostól. Ez a szóbeli ígéret azonban kevésnek bizonyult, mert a miniszter a következő évben megválni kényszerült a tárcától, s utódja, Jankovich Béla nem tartotta magát Zichy ígéretéhez.

Az FM kezdeményezésének háttérében az állhatott, hogy ebben az időben már nyilvánvalóvá váltak a földművesiskola korlátai, s valamit feltétlenül lépnie kellett, ha a szakoktatás helyzetében érdemi változást szeretett volna elérni.

A későbbiek során újabb hasonló próbálkozások nem történtek, de egyénileg, különösen a gazdaszervezetek részéről többször felmerült a kérdés.

A háború után más jellegű elképzelések kerültek előtérbe. A gazdasági oktatás fejlesztésére 1920-ban gróf Széchenyi Viktor tett javaslatot a Nemzetgyűlésben. Ebben merült fel, hogy a gazdasági ismétlőiskolákat szervezzék újjá önálló gazdasági népiskolákká, amelyekben legalább télen legyen mindennapos az oktatás. Ezt egészítené ki a 4 éves kiskgazdaiskola, melybe 3. osztályban az előbbiből át lehetne lépni a. A kiskgazdaiskolákat a földművesiskolák átszervezése révén gondolta megvalósítani.

A javaslatot a Nemzetgyűlés 1920-ban elvetette, de 1921-ben mégis sikerült elfogadtatni. Határozatban utasították az FM-et, hogy készítsen törvényjavaslatot. Az FM azonban a nemzetgyűlési határozat ellenére sem karolta fel az ötletet, ezért 1922-ben újabb határozat született, megerősítve a korábbi.

Hogy miért nem lépett az FM, annak több oka is lehet. Egyes szerzők szerint elsősorban az húzódozott meg a háttérben, hogy egyrészt a PM-et nem sikerült rábírni arra, hogy ilyen célra pénzt adjon, másrészt a VKM is ellenállást fejthetett ki. Emellett valószínűsíthető, hogy a miniszternek, Nagyatádi Szabónak is voltak ellenérzései a tervvel kapcsolatban. Ő ugyanis úgy látta, hogy a tervezett hosszú tanév esetén (októbertől júniusig) csak a jobb módúak vállalhatják az iskolát, s így nem is lehetne általánosan kötelezővé tenni. Ehelyett ő a téli iskolákban, illetve a gazdasági ismétlőiskola elterjedésében látta a jövőt. Még ennek akadályait is láthatta, hiszen a szaktanerő képzés nagyon gyenge lábakon állt. Állásfoglalása alapján még az is elképzelhetőnek látszik, hogy ő, illetve az FM szabotálta a határozat végrehajtását.

A VKM a 8 osztályos népiskola felé tartott, így nem felelt meg az elképzeléseinek, hogy az ismétlőiskolákat – akár a gazdasági ismétlőiskolákat is – a szakoktatás irányába tolják el. Figyelembe kellett venniük azt, hogy amilyen képzést a gazdasági körök szerettek volna, az gyökeresen ellentmondott a saját elképzelésüknek. Az előbbieket ugyanis állandó rettegésben élve amiatt, hogy a földművesiskolákban (vagyis az ismétlőiskolával párhuzamba állítható intézményekben) „még nem úr, de már nem paraszt” embereket nevelnek, elsősorban a gyakorlati oktatásra helyezték a hangsúlyt. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a tanulók elsősorban a földeken dolgoztak, az elméleti oktatást pedig még a deklarálthoz képest is elhanyagolták. Nem lehet véletlen az a tény, hogy a földművesiskolák számára – noha ezek már kb. 30 év óta elterjedtek – 1918-ig még tankönyvet sem biztosított az FM. Valószínűleg erős volt a félelem amiatt is, hogy az ismétlőiskolákba olyan FM-pedagógusok is bekerülnek, akik nem felelnek meg az elemi és ismétlőiskolák által támasztott követelményeknek. A földművesiskolák nem rendelkeztek színvonalas oktatógárdával, s ezt a VKM-iskolában tanító pedagógusok nagyon is jól látták.

Hogy az ismertetett elképzelés megghiúsult, abban tehát több tárcának is szerepe volt. Mellette leginkább csak a gazdakörök álltak, amelyek már ekkoriban félve tekintettek a nyolcosztályos oktatás későbbi bevezetésére. Azt gondolták ugyanis, hogy amennyiben megvalósul, akkor az az alsófokú gazdasági oktatás, azaz a földművesiskolák rovására fog történni. Szerintük a gazdálkodók azt már semmiképpen sem képesek elviselni, hogy ilyen hosszú ideig (8 év elemi + 2 év földművesiskola) nélkülözzék fiaikat a munkában.

Az elképzelésből nem lett semmi, a VKM viszont megerősítette valamelyest az ismétlőiskolákat, most már továbbképző népiskola elnevezéssel. A gazdasági érdekek nem tudtak jobban érvényesülni. Mintegy tíz évnek kellett eltelténie ahhoz is, hogy a gazdasági jellegű tárgyak óraszámja emelkedjen a gazdasági népiskolákban.

Kulcsproblémának tekinthető még a gazdasági szaktanárképzés megoldatlansága is. A VKM erre nem helyezett hangsúlyt, az FM pedig képtelen volt ebben előrelépni. Kampányszerűen csinált néha valamit (mint pl. szakoktatók kihelyezése a tanítóképzőhöz), de a két tárca iskolarendszere itt alapvetően ütközött. A földművesiskolát végzetek a tanítóképzőbe történő jelentkezéshez alulkvalifikáltak voltak, az akadémiát végzetek már sem a koruknál, sem a képzettségüknél

fogva nem mehettek oda, míg a végzett tanítók számára az FM nem tudott olyan presztízsű iskolát nyújtani, amelynek elvégzése megérte volna nekik a befektetést.

Mivel a gazdasági iskoláknak a VKM intézményeibe nem sikerült betörniük, az FM koncepciót váltott. Ezért került előtérbe a téli iskolákkal kapcsolatos régi terv.

Ennek a tervnek a megvalósításában már szerepet játszott az FM kebelén belül létrehozott Országos Szakoktatási Tanács is, amelyben részben a tárca, részben a gazdálkodási tömörülések prominens képviselői kaptak helyet. A tanácson keresztül a gazdálkodási érdekek, szempontok közvetlenül érintkeztek a tárcával, így könnyebben érvényesülhettek. Bizonyos szempontból a két fél végleges egymásra találásaként is értékelhető a felállítása. Némely információk ugyanis arra utalnak, hogy a gazdálkodói szervezetek egy ideig közvetlenül a VKM-mel próbálták megvalósítani elképzelésüket, s csak amikor látták ennek hiábavalóságát, akkor szövetkeztek egyértelműen az FM-mel.

Ez a „szövetség” nem maradt hatástalan a VKM-ben sem, néhány év múlva ott is megpróbálkoztak hasonlóval. Arról nem tudni, hogy ez sikerült-e, működésének nincs nyoma.

A téli iskolák felállítása az ismétlőiskolákkal kapcsolatos kudarcok kompenzálására szolgált. A koncepció megpróbálta kiküszöbölni a földművesiskolákkal kapcsolatos nehézségeket (drága, a felállítása, üzemeltetése nincs összhangban a paraszti igényekkel), ugyanakkor egy másik problémát is igyekezett megoldani. A földművesiskolát végzettek ugyanis gyakran kerültek olyan (pl. gazdatiszti) állásokba, amelyeket az akadémiát végzettek elől szereztek meg. Amennyiben tehát az FM a földművesiskolai hálózatot fejlesztette volna, szükségszerűen még nagyobb konkurenciát teremtett volna a magasabb végzettségűeknek. Ahelyett azonban, hogy ezt megpróbálta volna más módon kivédeni, inkább az „alulképzést” választotta. A téli iskolák ugyanis szükségszerűen nem érheték el azt az oktatási színvonalat, amelyet a hasonlóan 2 évfolyamos, de egész évben oktató földművesiskolák jelentettek.

A gazdasági tanintézeteket akadémiákká nyilvánító 1906-os intézkedés után megszűnt a középfokú gazdasági képzés. A polgári iskolák ilyen irányú kezdeményezései a VKM általános koncepciójának megfelelően csak alárendelt jelentőségű szakoktatást jelentettek. Nem feleltek meg sem a gyakorlati vezetők, sem a közgazgatási szakdolgozók képzésétől elvárható igényeknek. A szakemberek részéről rendszeresen felmerült a középfokú iskola szükségessége, de a gazdaságszervelet tudathasadásában szenvedett ebben a kérdésben. A középiskolát erőltetők első sorban azt szerették volna, ha ez az iskolatípus a nagyobb gazdák gyerekeit fogadja be, akik majd szakemberként lesznek képesek átvenni a családi birtok kezelését. Mások azonban azt a veszélyt látták, hogy a kiképzett tanulók „urakká” válnak, városi életmódra törekednek, s elvesznek a mezőgazdaság számára. Mindenesetre az érintett birtokok azután sem kerültek szakmai vezetés alá. Az említett vita (illetve a tárca pénzügyi helyzete) miatt érdemben nem karolta fel senki az ügyet. Az első FM-iskola csak a VKM előretörése után alakult, s még ezt követően is csigatempóban haladtak az események. Közben az FM, az OMGE stb. részéről állandóan ostromozták a VKM középiskoláit. Az ostromozás célpontja részben a tanrend, részben a tanári kar hozzáértése volt. Általában kevesellték a mezőgazda-

sági tantárgyak arányát, s bírálták a gazdasági tanárok képzettségét is. Az OMGE egyik képviselője még azzal is megvádolta a VKM-iskolákat, hogy elviszik a diákokat az FM-érdekeltségűektől, minthogy ezek városban vannak, s a vonzóbb és könnyebb megélhetést biztosító városi élet miatt jelentkeznek inkább oda a fiatalok. Ugyanakkor meg az érettségizettek elviszik az állásokat az akadémiát végzettek elől.

Miközben a valós vagy vélt gazdálkodói érdekek nem segítették az FM-irányú középiskolák amúgyis költséges felállítását, az FM megpróbált teret nyerni a VKM-intézményekben. Elsősorban órarendi változtatásokat igyekezett kieszközölni a gazdasági tárgyak javára. Ez a nyomás eredménnyel járt. Az iskolák eleinte 78 százalékban tanítottak közismereti tárgyakat. 1930-ban módosították ezt 55,6 százalékra, majd 7-8 évvel később 33-35 százalékra.

Bizonyos viták, ütközések a felsőoktatást sem kerülték el. Az FM azonban itt szilárdabb talajon állt, s ellen tudott állni bizonyos VKM törekvéseknek (mint pl. a debreceni egyetemmel kapcsolatos elképzelés), másrészt viszont az egyetemi autonómia nem tette lehetővé a két minisztérium érdemleges beleszólását a felsőoktatási intézmények életébe.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért volt szükség a két minisztérium közötti rivalizálásra, párhuzamos struktúra felépítésére. Miért nem maradt a két tárca szorosán véve a szakterületén, miért vállalt föl a VKM gazdasági szakoktatási feladatokat, s miért próbált az FM beférkőzni a közoktatási feladatokat mindenképpen ellátni köteles továbbképző iskolai hálózatba? Miért igyekeztek mind a ketten a középfokú oktatásban saját fontos pozíciókhoz jutni? Nyilvánvaló, hogy presztízs-szempontok is szerepet játszhattak ebben, de a fő okok mélyebben találhatók.

Az egyik, talán legfontosabb ok az iskoláztatás korlátaival kapcsolatos. Az iskolahálózat kiépítése rengeteg pénzbe kerül, s a PM nem osztogatta könnyen a pénzt ilyen célra. A két tárcának szükségképpen rivalizálnia kellett egymással a fejlesztéssel, fenntartással kapcsolatos források megszerzéséért. Természetesen feltételezve azt, hogy mind a ketten rendelkeztek saját koncepcióval, amelyet igyekeztek érvényre juttatni.

A kiadásokat elvileg át lehetett volna hárítani helyi szervekre is, azonban ezek lehetőségei is végesek voltak, s végül is ezen szervek meggyőzése is a rivalizálás egyik formája volt. A lakosság részvételére számítani nem lehetett, hiszen a parasztság jelentős része sokkal súlyosabb megélhetési gondokkal küszködött, semmint hogy az iskoláztatásba fektette volna a pénzét. Részben ezzel összefüggően az igényük sem igen alakult ki az iskoláztatás iránt. Legfeljebb egy viszonylag szűk, módosabb parasztréteg ismerte fel ennek fontosságát, s engedhette meg magának, hogy fiait taníttassa. A két tárcának tehát nemcsak a fejlesztési forrásokért kellett megküzdenie, hanem a diákokért is.

Igaz ez nemcsak az alsó, hanem a középfokú oktatásra is, ahol az anyagiak talán kevésbé jelentős szerepet játszottak. A vizsgált időszakban a középfokú iskola széles rétegek számára végcélt jelentett. Nem volt várható tőlük, hogy egy általános képzést nyújtó középiskola után szakirányú felsőoktatásban vegyenek részt, így a szakoktatás a középiskolába is szeretett volna beférkőzni.

A VKM privilegizált helyzetben dolgozhatott. Nemcsak a már kialakult intézményhálózatára támaszkodhatott, hanem hatósági jogostványaira is. A kötele-

ző iskoláztatás révén könnyen bevonhatta intézményeibe a tanulókat, s mivel a fő felelőse volt a közoktatási rendszernek, pénzügyi forrásokhoz is egyszerűbben juthatott.

Az FM-, illetve az agrárkörök ezért figyelték féltékenyen a VKM-intézményeket. Látták, hogy nekik csak töredékes lehetőségeik vannak, holott a mezőgazdasági szakoktatás széles körű fejlesztése akár alapvető kérdésnek is tekinthető a század első felében. Földművesiskoláik a fenti okok miatt nem váltották be a reményeket. Jól látták, hogy az alsó fokú oktatásba úgy tudnának legkönnyebben betörni, ha megszereznék a továbbképző iskolákat (a gazdasági iskolákat), minden rendelkezésre álló infrastruktúrájukkal együtt. A továbbképző iskolák viszonylag gyenge pontot jelentettek a VKM hálózatában, ezért tűnhetett a vállalkozás reálisnak egyes szakmai körök számára. A VKM azonban más irányú céljai (8 osztályos iskola) elérése miatt nélkülözhetetlennek tartotta ezeket az intézményeket, s nem engedte ki a keze közül. Ehelyett kisebb engedményeket tett az FM-köröknek a tanrendben, illetve a tanárképzés területén. Ezzel igyekezett elejét venni a komolyabb támadásoknak. Ez a harmincas évek történetéhez tartozik, amikor az FM már nem gondolkozott komolyan az iskolák megszerzésén. Ehelyett közvetve próbált befolyást gyakorolni az ott folyó munkára, elkezdte kiépíteni a téli gazdasági iskolák hálózatát. Ezek létesítését bizonyos fokig saját maga számára is kompromisszumos megoldásnak tekintette, de az alsó fokú szakoktatás szélesebb körű elterjesztésére nem látott más módot.

Az alsó fokú szakoktatás szempontjából az így kialakult párhuzamosság nem tűnt igazán szerencsésnek. A továbbképző iskolák az alacsony heti óraszám, a téli iskolák pedig a korlátozott részvételi lehetőségek következtében a saját céljukat sem voltak képesek normálisan érvényre juttatni (az alpműveltség, illetve a szakműveltség széles körű terjesztése). A két tárca összefogása esetén szerencsésebb megoldások is születhetnek volna. Ki lehetett volna használni a továbbképző iskolák infrastruktúráját, építeni lehetett volna a VKM hatósági jogosítványaira, s az FM fokozottabb bevonása révén lehetett volna a szakoktatást fejleszteni. A VKM azonban erősen védte a bástyáit, az FM pedig nem vette figyelembe a szakoktatás fontossága mellett az alapismereti továbbképző oktatás nélkülözhetetlenségét.

Középfokon másképp történtek az események. Itt a VKM úgy próbálta „tömegbázisát” növelni, hogy speciális középiskolát hozott létre a mezőgazdaságból élő gyermekei számára. Elsősorban nem szakműveltséget akart adni a középiskolában, hanem az általános műveltséget akarta emelni újabb rétegek bevonása révén, s ehhez a mezőgazdasági oktatás inkább „csalínak” bizonyult. A gazdasági körök tudathasadásos állapotukban (a középiskolák a parasztból urat nevelnek) csak erőtlen ellenlépéseket tettek. Legjellemzőbb tevékenységük a VKM-iskolák állandó támadása. Ezzel végül is komoly eredményeket értek el, hiszen a tanrendet sikerült teljesen megváltoztatni, végső céljukat azonban sem ezekben az iskolákban, sem a saját iskoláiban nem érték el: nem sikerült egyikben sem középfokú műveltséget szerzett gazdákat nevelni. Ehhez alapvetően hiányoztak a társadalmi feltételek, amit bizonyított az egyértelműen ezt a célt kitűző FM-iskolátípus hányatott sorsa.

A felsőfokú oktatás területén is fellelhetők a rivalizálás nyomai, de itt sokkal inkább emocionális küzdelem folyt, nem annyira a tényleges befolyásért.

Ha a szakoktatás kettős irányításának, illetve a párhuzamos iskolatípusok kialakulásának egészét nézzük, akkor azt látjuk, hogy előnyök és hátrányok egyaránt előfordultak. A rivalizálás leginkább az alsó fokú oktatásnak ártott, épp annak, amelyiknek a fejlesztése mindkét tárca alapvető célkitűzései között szerepelt. Látszólag mindkét fél elérte céljait. A VKM 1940-ben keresztülvitte a 8 osztályos iskola tervét, ami az alapműveltség szempontjából kiemelkedő előretörésként értékelhető. Egy-másfél évtizeddel a téli gazdasági iskola elindítása után ez az iskolatípus is fejlődésnek indult. Amennyiben az így egymásra épülő rendszer a későbbiek során megszilárdulhatott (aminek a vizsgálata egy másik tanulmány feladata lehet), akkor a siker az egész oktatási rendszer szempontjából értékes. Az ezt megelőző időszakban azonban generációk estek el a mezőgazdasági szakképzés lehetőségétől, holott ennek szükségessége nyilvánvaló lett volna.

A középfokú gazdasági oktatás lényegesen nehezebb körülmények között folyt. Kifejezett szakképzésre nem volt jelentősebb igény. A falusi gazdasági viszonyok fejletlensége, a parasztok műveletlensége nem ambicionálta a parasztfjakat, hogy egy középiskola elvégzése révén „művelt” parasztokká váljanak. A gazdasági elitje ezeket a korlátokat nem ismerte fel, ezért erőltette a saját középiskoláit — hiába —, s emiatt támadta a VKM középiskoláit. E támadások azonban végül is elvezettek a VKM-középiskolák olyan iskolákká alakulásához, amelyek már komolyabb gazdasági ismereteket közvetítettek, ugyanakkor középiskolai jellegüket is sikerült megtartani. Jól definiálható társadalmi rétegeket azonban ezeknek sem sikerült megnyerniük maguknak (inkább a gyenge tanulók menedékhelyeivé váltak), ezért hatásuk korlátozott maradt.

Parasztérdek, birtokosérdek, agrároktatás a XX. század első felében

Az agrároktatás központi forrásokból történő fejlesztését – vagy annak hiányát – igen gyakran az agrárius-merkantil ellentétpár mentén szokták magyarázni. Tudniillik, amikor egy kormányzat a birtokosság, esetleg a parasztság érdekeit kívánja szolgálni, vagy legalábbis támogatását megnyerni, akkor az agrároktatásra nagy figyelmet, jelentős pénzösszegeket fordít.

Az agrároktatás fejlesztésével kapcsolatban az agrárius érvelés – a XIX. század utolsó harmadától kezdve szinte folyamatosan – azt hangsúlyozta, hogy Magyarország mezőgazdasági jellegével ellentétben az iparoktatásnak, a kereskedelmi oktatásnak vannak intézményei, a mezőgazdasági oktatásnak pedig nincsenek: a nagyszámú tanonciskolával, és felső kereskedelmivel csak néhány mezőgazdasági tanintézet áll szemben.

Ez az érvelés protekcionista logikát takart, azt a törekvést, hogy a nagybirtok és a középbirtok speciális igényeinek megfelelő szakképesítést közkieltségvetésből oldják meg. Ugyanis a látszat ellenére sem a tanonciskolák sem a felső kereskedelmik nem szorosan vett (specializációt átvállaló) szakoktatási intézmények. A tanonciskolában nem ipari szaktárgyakat tanítanak – a szakma tanulása az iparban magában, a mester-tanonc viszonyban történik –, hanem közismereteket: a tanonciskola valójában olyan, az általános népoktatás részét jelentő iskola, melynek tanulmányi ideje és időbeosztása a dolgozó fiatalemberek időbeosztásához igazodik, és mellékes számára, hogy ezek a fiatalemberek közben szakmát is tanulnak.

A felső kereskedelmi iskola viszont abban az értelemben nem szakiskola, hogy az ott szerzett ismeretek bárhol alkalmazhatók, ahol modern értelemben vett gazdálkodás, bérszámfejtés, könyvelés, mérlegkészítés, vezetői értekezletek jegyzőkönyveinek gyorsírása, a gazdasági iratok közhivatali iratokkal megegyező tárolása és kezelése folyik; azaz a kereskedelemben, a bankéletben, a közlekedésben, az iparban, a mezőgazdaságban és a közszolgáltató üzemekben egyaránt.

A magyar középbirtokon kétségtelenül csak ritkán folyt ilyen üzemszerű termelés: ezért a középbirtok képviselői úgy értékelték, hogy a felső kereskedelmi oktatás csak az ipar, a bányászat, a kereskedelem, a közlekedés és a hitel szférája számára termel tisztviselőket.

A szorosan vett szakoktatási funkciók szempontjából az ipar még kevésbé ellátott, mint a mezőgazdaság – még a századforduló után is tömegesen „importálják” pl. a mérnököket a Lajtántúlról és Németországból. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) még a húszas években is eredménytelenül szorgalmazza a műegyetem vezetőségénél, hogy a gyáripár, és ne saját elméleti normáik szerint képezzék a mérnököket. Klebelsberg éppen ezért hozhatja létre a Széchenyi Társaságot: ha a tőke olyan kutatásokat, olyan képzettséget kíván, amely az ő szükségleteiknek megfelel, áldoznia kell rá.

A nagybirtok az áldozatot szeretné elkerülni. A legnagyobb birtokok urait azonban kielégíti a gazdatisztekét képző gazdasági akadémiai rendszer, a középfo-kú mezőgazdasági szakoktatásért nem indul jelentős küzdelem a XIX. század fo-lyamán. A nagy uradalmak széteszlása és aprózódása a századfordulón (a 40 és 500 hold közötti területtel rendelkezők számának megnövekedése) teremtette meg a mezőgazdasági középiskolák bázisát. Olyan iskola kellett ennek a társadalmi csoportnak, mely

1. gazdaságilag képzi a gyermekeiket;
2. hivatalviselésre jogosít;
3. egyéves önkéntességi jogot ad.

Az Országos Magyar Gazdasági Egylet (OMGE) irodalmi és tanügyi szak-osztálya 1911-ben olyan reformot javasolt, mely a 4 éves polgári fölé 3 éves szak-oktatási intézményt helyez. E terv nem volt vonzó a polgári iskolai érdekcsoport számára, hiszen egy független iskola létrejötte (akárcsak a felső kereskedelmi is-kola léte) egyértelműen a négyosztályos létet stabilizálta volna számukra. A tan-terv kidolgozóí így a hétosztályos szakirányú polgári iskolát javasolták. Ez az is-kola már első évtől kezdve agrárszakismereteket adott volna, melynek anyagát a Földművelésügyi Minisztérium (FM) állapíthatta meg. Gazdasági tanárokat is osztottak be ezekhez az iskolákhoz. Ugyanakkor az új tananyag nem tudott szer-vesen integrálódni a többi tárgy közé, nem vette figyelembe, hogy milyen előis-meretek szükségesek stb. A polgári iskolai érdekcsoport valójában nem kívánt az iskola általános irányáról lemondani.

Az OMGE egyértelműen elégedetlen volt ezzel a megoldással. Mivel azon-ban nem tudta megtalálni a maga szövetségeseit az államigazgatásban – az FM funkcionáriusgárdáját a tananyagfrás jogának átengedésével kifizették –, egyelőre nem tudta érvényesíteni befolyását.

1920-ban a polgári iskolai egyesület akciót indított a polgári iskolák nyolc-osztályossá fejlesztéséért, tervét az értelmiségi túltermelés csökkentésével is legi-timálva. A középiskola kitüntetett szerepét fenntartani kívánó körök azonban nem tűrheték, hogy a klasszikus nyelvek tanulása nélkül valaki teljes értékű minősítést és önkéntességi jogot kapjon. Az Országos Közoktatási Tanács (OKT) – melynek élén Kornis Gyula állt – teljesen új tervvel lépett fel, ami szöges ellentétben állt a polgári koncepciót elismerő eredeti miniszteri intencióval: a négyosztályos gimná-ziumra, illetve polgárra épülő mezőgazdasági szakiskolát nem ismerte el középis-kolának. Az OMGE is ugyanilyen jellegű iskolatípusért szállt harcba – ők azon-ban ezt az iskolát az FM kezében kívánták látni.

1921-ben így önálló felső mezőgazdasági iskola jött létre. Valamennyi ma-gyar iskolatípus közül itt fogalmazódik meg a legleplezetlenebbül az iskola „ré-tegtartalma”, illetve a városi-kispolgári rétegek, az értelmiség nagy részének kire-kesztése. Az iskolába csak gazdálkodással foglalkozók és olyanok vehetők fel, akik földbirtok várományosai – mondja ki a rendelet.

Magánúton az iskola nem végezhető el. A cél az volt, hogy a módosabb kis-gazdatársadalomnak iskolatípust biztosítsanak, megakadályozandó, hogy lateiner

pályára menjen a paraszt- és birtokosgyerek. Egy évvel később ezt a formális kritériumot megszüntették.

Megvizsgálva a tanulók származását kiderül, hogy a célzott rétegből a hallgatók bő egyharmada származott az évtizedfordulón, s arányuk attól kezdve csökkent 30% alá. Jelentősen visszaszorult (18% körüliről 9% körülire) a nagybirtokosgyermek aránya is. 2%-ról 4%-ra emelkedett viszont a gazdasági tisztviselők gyermekeinek száma, tehát a réteg újratermelődése megkezdődött. 6%-ról 8%-ra nőtt az iparosok aránya, 4% körül stabilizálódott a kereskedőké. Az ipari magánértelmiség szemmel láthatóan nem érdeklődött ebben az irányban; a kereskedelmi tisztviselők aránya viszont 2%-ról indulva megduplázódott. A mezőgazdasági és ipari munkásság részvétele — óriási tömegükhöz képest — szerénynek mondható, 1,5%-ról is csak 3,4%-ra nőtt az arányuk. A kereskedelmi munkások aránya a kereskedelmi tisztviselőkhöz hasonlóan alakul. A köztisztviselők gyermekei 1928-ban még a hallgatók tizedét alkotják, 1938-ban már csak huszadát, a tanárok-tanítók gyermekei viszont 3-4 %-os arányban töltik meg a padosorokat. Összefoglalva megállapíthatjuk: az iskola az agrárius uralkodó köröket és „kapcsolt részeit” újratermelő funkciója csökkent, az iparból érkezettek száma viszont 7-ről 13%-ra nőtt, 11-ről 13%-ra emelkedett a kereskedelemről érkezettek aránya is, a közszolgálatúak aránya 18%-on állt stabilan.

Ezzel egyidejűleg azonban az izraelita tanulók aránya 5,3-ról 3,6%-ra csökkent. Ez az adat és néhány iskola részletes elemzése azt mutatja, hogy nem a hagyományos kereskedőrétegek, illetve kvalifikált ipari szakemberréteg tesz lépéseket a mezőgazdaság felé, hanem a keresztény iparos- és kereskedőréteg küldi (a nagyapák perspektívájából: vissza) kevésbé tehetséges fiait az agrárágazatba. Ez a „vissza-effektus” a közalkalmazottaknál is lényeges. A budapesti iskola megfogalmazása szerint: „A budapesti tisztviselő és hivatalnok osztály és a közszolgálatban álló altisztek, akik valaha Budapestre jöttek állást keresni, ma vissza akarják vezetni gyermekeiket az elhagyott földhöz, és ezért nagy számban küldik őket iskolánkba.” Ez azonban nem célja a harmincas évek kormányzatának. Szakértői felismerik — vagy csak így fogalmaznak? —, hogy az iskolatípus a középiskola hajótöröttjeinek menedékhelyé válik. Ennek megakadályozására az új rendtartásba beépítik, hogy túlkoros tanulók nem vehetők fel, és a különbözőzeti vizsgákkal nem lehet átlépni az iskola magasabb évfolyamaiba.

Az 1920-as — 30-as évtized fordulóján az iskolákban 233 tanuló végzett, akikből 153 gazdálkodott, 69 továbbtanult, a többiek hivatalnokok lettek. A későbbi fejlődésről tudjuk, hogy 1938-ban negyedük tanult tovább. De a békéscsabai iskola hallgatóinak 50%-a gazdálkodott otthon, 10%-a ment főiskolára, 10% lett gazdasági tisztviselő, 15% köztisztviselő, állástalan 5%, ismeretlen 10%. A húszas évek folyamán átlag évente egy iskola jött létre, gyakorlatilag valamennyi egy-egy polgári folytatásaként, azzal közös épületben. A polgári iskolai egyesület sérelmére azonban ezeknek saját igazgatójuk, saját tanári karuk, saját szakfelügyeletük alakult ki. (A felső mezőgazdasági iskola kérdésében is végig folyamatos feszültség volt a polgárik és az agrárkörök között).

A felső mezőgazdasági iskolák presztízse érdekében a szakoktatási körök szorgalmazták, hogy a közgazdasági egyetemen kívül a gazdasági akadémia, az erdőmérnöki főiskola és az állatorvosi főiskola is álljon nyitva az iskolatípusban

végzetek előtt. A felső mezőgazdasági iskolák teljes egyenjogúsítását követelték a felső kereskedelmivel, azaz végzettjei felvétesse nek mindazokra a tanfolyamokra, képesítesse nek ugyanazon tisztviselői állásokra, melyekre a felső kereskedelmit végzetek bekerülhetek. Az 1923-as tanterv módosítása már ennek a harcnak az eredménye volt. Az érettségi, amit a felső mezőgazdasági adott, jeles eredmény esetén a közgazdasági karra való belépést biztosította, s ami hasonlóképpen fontos volt, karpaszomány viselésére jogosított (ezt még 1927 ben vívták ki Tas Ferencék).

A szakoktatási körök szorgalmazták a döntő jelentőségű jegyzői pozíciók meghódítását. (Erre is 1927-től nyílt lehetőség.) Ezzel kívántak egyrészt az iskolának rangot adni (hiszen a közigazgatás mindenképpen úribb pálya, mint a középszintű mezőgazdasági funkciók!), másrészt a helyi agrárköröknek, s így a mezőgazdasági iskolának is érdekében állt, hogy a jegyző mezőgazdaságilag képzett legyen. E törekvés ugyanakkor ellentétben állt a legszervezettebb köztisztviselői szakszerveület, a jegyzőegyesület törekvéseivel, illetve a közigazgatás racionalizálásának programjával. Ez a jegyzőt közigazgatásilag képzett szaktisztviselőnek szerette volna látni, aki az erre célra rendelt szakszervektől kap véleményt, ha mezőgazdasági kérdésekben döntenie kell.

Szorgalmazták, hogy – a VKM többi iskolatípusa igazgatásának mintájára – neveztesse ki a felső mezőgazdasági iskolák kormánybiztosa, illetve főigazgatója. Ekkoriban tudniillik a felügyeletet a polgári iskolák gazdasági oktatási szakfelügyelője látta el.

A felső mezőgazdasági iskola tehát a húszas években megindult azon a jellegzetes úton, mely az iskolatípusok önállósodásához és önálló érdekcsoportjának kialakulásához szokott vezetni. Az erősödés és önállósodás „objektíve” a magyar mezőgazdasági termelés érdeke volt. Ez az objektiváció azonban nem értelmes: a mezőgazdasági érdekcsoportoknak ugyanis nem állt ez érdekében.

Az agrártárcának nemcsak érdekeit, de konkrét terveit is keresztezte a mezőgazdasági iskola fejlődése: „A kultuszminiszter a középfokú szakoktatás területét meglepetésszerűen kisajátította. Miközben a földművelésügyi miniszter a felső kereskedelmi iskolákhoz hasonló középfokú gazdaiskolák szervezésének tervével foglalkozott, a kultuszminiszter rendeletileg mezőgazdasági felső iskolává emelte az orosházi és békéscsabai mezőgazdasági irányzatú polgári iskolát és azt mondta, én már megcsináltam a mezőgazdasági középiskolákat, ne fáradjatok tovább vele”.

Minden kétséget kizáróan a markánsan szakirányú, de nem FM-kézben lévő iskolától az agrárakadémiai körök is tartottak.

Az OMGE ismételt sürgetésére az FM létrehozta a szarvasi középfokú gazdasági tanintézetet. A célja az volt, hogy az itt végzetek saját középbirtokaikat vezessék, s a falusi intelligenciát itt képezzék. Az új iskola a gazdasági akadémia kicsinyített mása volt, s az általános tárgyak teljesen háttérbe szorultak.

Az FM és a VKM tehát a húszas években párhuzamos intézményrendszert épített ki, mely állandó feszültségekhez vezetett és az elosztható forrásokat – az OMGE és a gazdasági szakkörök szempontjából – irracionálisan emésztette fel. Mivel a VKM-iskolák felett a mezőgazdasági szakkörök és érdekképviseltek

semmiféle kontrollt nem tudtak gyakorolni, egy jó ideig szélmalomharcot folytattak azért, hogy az agrároktatás teljes egészében FM-hatáskörbe tartozzon.

Az OMGE-nél idővel nyilván belátták: túl erős ahhoz a VKM, hogy egyszerre el lehessen venni tőle mindent. A megoldás: a közös felügyelet.

Erre akkor még nem kerülhetett sor. A harmincas évek előtti törekvéseket ugyanis azok a köztisztviselői érdekcsoportok határozzák meg, melyek az egyes iskolatípusok monopóliumainak védelmét ellátják: a hagyományos középiskolai, és polgári iskolai érdekcsoport. Hogy egyáltalán létrejön az iskola, talán annak köszönhető leginkább, hogy a munkanélküli gazdatisztek számára ez az iskolatípus kínált elhelyezkedési lehetőséget, s hogy az FM-bürokrácia – a Nagyatádi-földreform kihívása kapcsán – olyan csoportokkal egészült ki, melyek kisgazda-érdekekkel legitimálták magukat.

Az igazi áttörést a Gömbös-kormány hozza meg. A bonyolult egyensúlyokra törekvő és jól elkülöníthető politikai érdekű, sőt talán világnézeti csoportok koalícióján alapuló Bethlen-korszaknak még immanens része lehetett, hogy az egyes csoportok egy-egy tárcában találják meg képviselőjüket, és ezáltal „partikuláris” érdekeikhez ragaszkodva fenyegezzék az egész kormány hatékonyságát. A Gömbös-korszakban viszont – ahol a hatékonyság, az igazi politikai, társadalmi, ellenfelekkel való leszámolás a politikai centrum számára immár fontosabbá vált, mint az eltérő részérdekek megalkuvásmentes hangoztatása – meg kellett kötni a kompromisszumot a VKM és az FM között, a két bürokrácia között a kérdésben állítólag érintett társadalmi csoportok, önszerveződések helyi mozgások figyelmen kívül hagyásával.

A társadalompolitikai tét megnőtt: a VKM oldaláról olyan iskolatípust kellett teremteni, mely az értelmiségi túltermelés veszélye nélkül, a hagyományos középiskola inflálása nélkül képes felszívni az iskolázási ambíciókkal rendelkező rétegeket. Az FM oldaláról a többtermelés vált – a húszas évekkel szemben – értelmessé, hiszen a kettészakadó világban a szövetséges Németország a – tengerentúlról diktált – világpiaci ár fölött is kész volt megvenni a mezőgazdasági termékeket, és a közelgő háború is jótékony ármozgásokkal kecsegtetett. Mindez erősen megnövelhette az FM relatív súlyát a rendszerben, ráadásul úgy, hogy a súlynövekedés hasznát – története során először – nem kellett megosztania a nagybirtokkal.

A tárcaérdekeken átnyúló politikai centrum számára a tét nem volt kisebb, mint hogy az irányított gazdaság bevezetése sikeres lesz-e, hogy vissza lehet-e szorítani a zsidó – vagy a városi liberális közszellemmel már megfertőződött nem zsidó – terménykereskedelmet, hogy a szövetkezeteket fel lehet-e tölteni a keresztény úri családok fiaival. Magyarán: be lehet-e vezetni a totalitárius irányítást, „a piactalanítást” a mezőgazdasági termelésben is.

Hóman – még 1934-ben – kijelentette, ő elvileg minden intézményt a kultuszminiszteri keretben kíván látni, s csak átmenetileg tudja elfogadni, hogy az FM-nek is vannak iskolái. Az FM keretében azoknak az iskoláknak a működését látta természetesnek, melyeknek a nevelés egyáltalán nem kötelessége: a felnőtteket oktató téli iskolákat.

Az erdészeti és az állatorvosi főiskolát már 1934-ben FM-hatáskörből VKM-hatáskörbe vonták, noha ez ellen az agrárkörök egy része tiltakozott. A műegye-

tem létrehozásával az erdészeti, illetve állatorvosi főiskola önállósága megszűnt, Schandl Károly, mint az agrárlobby képviselője, mégis hajlandó volt ezt a felsoházban referálni. Ennek magyarázata, hogy a két agrárfőiskola tanári kara ezzel vált egyetemi tanári karrá, és így az egyetemi autonómia – igen restriktált – jogával is élhettek. A két tárca abban is megállapodott, hogy a magyaróvári, keszthelyi és debreceni gazdasági akadémiák – melyek FM-kézben maradtak – együttműködjenek az új egyetemmel. Egyrészt az egyetemisták bizonyos időt töltöttek az akadémián, másrészt az akadémistáknak lehetőségük nyílt az egyetemen továbbtanulni. Hóman leszögezte: „Én magam részéről sosem kívánnék mezőgazdasági doktort intézőnek”; ez tehát az akadémiák feladata maradt.

A szaktanárképzéssel sem volt megelégedve a kultuszminisztérium, tudniillik azzal a gyakorlattal, hogy a semmiféle tanári képzettséggel nem rendelkező kiváló gazdákat berendelték a mezőgazdasági iskolákba, és ott taníthattak. Ez ellen a védekezést az általános szaktanárképző felállítása jelentette – a műegyetem mellett. A műegyetemi lobby mindenképpen jól járt, új karokat és teljesértékű egyetemi jogokat kaptak. Nem csoda, hogy Hómanból 1935-ben díszdoktor lett.

1936-ban sikerült az FM-nek és a VKM-nek megegyeznie, a kölcsönös felügyelet gyakorlását tűzve ki célul. Attól sem riadtak vissza, hogy egy épületben közös vezetés alatt működjön a VKM által kontrollált önálló gazdasági népiskola és az FM által kontrollált téli iskola. A megállapodás kiterjedt a tanítóképző intézeti mezőgazdasági szakoktatásra, a gazdasági szaktanítóképzésre és a tanítók továbbképző tanfolyamaira.

A VKM iskolalátogatói ettől kezdve bármikor jelentkezhettek a kijelölt intézetekben, részt vehettek az illető tárgyak tanítási óráin, a gyakorlatokon és a vizsgálatokon, megtekinthették a helyiségeket, a szertárakat, a könyvtárakat, sőt a tangazdaságot, átnézhatték nemcsak a tanmeneteket, de az osztálynaplókat és a tanulók írásbeli munkáit is. Az FM által kiküldött szaktanulmányi felügyelő feladatait csak ebből az alkalomból írták körül. Természetesen csak a mezőgazdasági tárgyakkal kapcsolatos helyzetet, a tangazdaság helyzetét stb. vizsgálhatta felül, s a többi tantárgyakra való kitekintésre csak az a paragrafus adott halvány és gyakorlatilag nem realizálható lehetőséget, hogy „kellően érvényesülnek-e a mezőgazdasági szempontok a szaktárgyakkal kapcsolatban álló többi tárgyakban is”. A gyakorlatban az FM-nek nem volt módja ellenőrizni, hogy a saját ideológiája – az úgynevezett agrárgondolat, a telepítés-, a földbirtokpolitika, az olyan hivatallóssá ugyan nem vált, de szívesen látott jelszavak, mint a „Kertmagyarország” koncepciója stb. – mennyire érvényesülnek a tantárgyakban, az oktatás egészében, a biológián és a kémián át a történelemig és a magyar irodalmi olvasmányokig vagy éppen a mindenféle egyébre is hivatott osztályfőnöki órákig. Az iskolalátogatások után jegyzőkönyv készült, amit nemcsak az intézmény fenntartójának továbbítottak, hanem az iskolalátogatót küldő szervhez is.

Ezáltal a VKM gyakorlatilag ugyanolyan informáltsággal rendelkezik az FM fennhatósága alatt álló iskolákról, mint a sajátjairól, tehát valójában az egész ország valamennyi iskolája fölött egységes ellenőrzéssel rendelkezik. Az „üzletlen” végül a VKM nyert, hiszen az FM-nek nem sikerült az ellenőrzését kiterjesztenie a mezőgazdasági szakoktatás olyan fontos területeire sem, mint a VKM rendelkezése alatt álló népművelési szféra vagy a „normál” népiskola. Külön kérdés, hogy

az FM nem rendelkezett olyan törvényes ellenőrzési lehetőségekkel a mezőgazdasági gazda- és birtokos körökben, a magánbirtokokon, a kamarai felügyelet alatt folyó továbbképzés fölött, amilyenekkel a VKM az ország mindenféle oktatási intézménye fölött. A VKM tárgyalási és intézkedési pozícióit az is erősítette, hogy 1935 óta külön gazdasági-szakoktatási osztálya volt, amely egyenrangú partnerként folytathatta az FM szakoktatási osztályával a vitát.

Amikor parlamenti képviselők a mezőgazdasági oktatás lebecsülésével vádolták Hómant, egészen másra gondolnak: arra, hogy a tanügyigazgatás kiterjeszti befolyását a mezőgazdasági intézményekre, s a tanügyigazgatás iskolai lehetőségétől teszi függővé, hogy elismeri-e egyenrangú középiskolának az adott iskola-típust.

A három tantervmódosítás nyomán egyre inkább kidomborodott a VKM-kézben lévő iskola szakiskola jellege. Míg az 1923-as tantervben a tantárgyak heti óraszámának 64,5%-a közismereti tárgy volt, ez 1930-ban már csak 55%. Még így sem sikerült azonban elismertetni az iskola szakiskola jellegét. A kritikusok így elsősorban a szabadkézi rajzot és a német nyelvet (ami eleve fakultatív volt) vették tűz alá, mondván: a kisgazdaréteg gyerekei úgyis gyakran a nyelvtanulás nehézségei miatt hagyják abba a középiskolát. Az ellentábor — persze elsősorban a nyelvtanárok — számos érvet sorakoztatott fel: a gazdasági iskolája nem maradhat el a középosztályé mögött, egyre több gazda exportál külföldre, hallgatja a német nyelvű közgazdasági és természetjelentéseket, külföldről maga kíván importálni gépeket; nemcsak a felsőoktatásba nem lehet belépni idegen nyelv nélkül, de a posta és a vasút is megköveteli. Ezeknél az érveknél, amelyek egy része még negatívan is hatott, hiszen ellentétben állt az irányított gazdaság célkitűzéseivel, erősebbnek bizonyult a két tárca megállapodása, illetve az érelmiségi túltermelés veszélyére hivatkozó érdekcsoportok szava: 1938-ban a gazdasági tárgyak óraszámára 63%-ra emelkedett. Közben azonban — tekintettel a nemzetnevelés erősödő céljaira — a nemzeti tárgyak óraszámára nem csökkent. A természettudományi tantárgyak viszont sokkal inkább szakmai színezetet öltöttek. Ez a hagyományos akadémikuság a szaktanári csoportok érdekeit igen erősen sértette, hiszen a fizika a gazdasági géptan előkészítőjévé degradálódott, és minden akadémikus logikát felrúgva a matematika előtt került a gyerekek elé. Még ez sem volt elég: a szakörök azt is felvetették, hogy a szaktárggyá átalakuló tárgyakat szaktanároknak kellene oktatniuk. Az 1938-as rendtartás a gyakorlatiasságot azzal is fokozta, hogy lényegesen több foglalkozást írt elő a tangazdaságokban.

A könyvvitel és levelezés kiegészült kereskedelmi ismeretekkel, hiszen kormányzati cél volt, hogy a kereskedelmet, terménykereskedelmet kiszorítsák. Az elsősorban a nagybirtokot érdeklő külön tantárgyat (rét-, legelő- és erdőművelés) megszüntették.

A VKM kívánságára az FM-kézben maradó iskolákban is kiszélesült a nemzeti tárgyak köre, és az egyórás tárgyakból összevont többórások lettek — egy pedagógiai racionalitás szellemében. Sikerült elérni, hogy a két iskolafajban a nemzeti tárgyak óraszámára azonos legyen. Ez ugyanazt a tendenciát jelzi, ami a húszas évektől érvényesült a nem szakoktatási intézetekben: a választhatóság az iskolatípusok között semmiképpen ne azok szellemiségére terjedjen ki. (Pl. az 1924-es többágú középiskolánál is azonosak a nemzeti tárgyak). Hasonlóképpen a képe-

síftővizsgálat (vizsga) is megváltozott: a korábbiakkal ellentétben a történelem is képesítő vizsgálati tárggyá lett.

Az 1938-as rendezés, mely a mezőgazdasági középiskolát, azaz új néven a régi intézetet betagoalta az iskolák sorába, a szakoktatási körök jelentős követeléseit alapvetően kielégítette. Az így megszerzett érettségi ugyanis mindarra jogosított, amire az 1883. I. tc. értelmében a gimnáziumi érettségi, s továbbtanulási lehetőséget adott az akadémiákon, a műegyetem agrár karának mezőgazdasági osztályán. Viszont e csoport szorgalmazása ellenére elzárta a magasabb presztízszt biztosító állatorvosi osztályt. Tanulhattak a közgazdasági és kereskedelmi osztályon, a szaktanárképzőben, a testnevelési főiskolán, sőt a polgári iskolai tanárképzőben és a gazdasági szaktanító-képzőben is. A közszolgálati tanfolyamok éppúgy nyitva álltak előttük, mint a kereskedelmet végzetek előtt.

Az 1938-as szakoktatási törvény kifejezett változásokat hozott az iskola életében is: a magántanulás lehetőségét kizárta, a nyári gyakorlatokat, a gyakorlati vizsgát, a társelnöki tisztséget rendszeresítette, a két tárgyból megbukottakat is vizsgázni engedte, sőt a javító érettségi vizsgálat megismétlését is lehetővé tette. Olyan intézkedéseket hozott, melyek egyfelől a szakkörök, másfelől a tanügyigazgatás érdekeit kielégítették, és végső soron mindenkit ösztönöztek, hogy ezt az iskolatípust, és ne a gimnáziumot válassza.

Mindennek következtében ismét lehetővé kellett tenni egy idegen nyelv tanítását, elmélyítették a nemzeti oktatást, a szaktárgyakat viszont még gyakorlatiasabb irányba terelték. A VKM-beli szakoktatás-politikusok igen határozottan fogalmazták meg célkitűzéseiket: „Eddig az élet alakította szakoktatásunk fejlődését, a jövőben — úgy hisszük — elérkezett az ideje, hogy az iskolapolitika a szakoktatáson keresztül belenyúljon az élet folyásába. Gazdasági lehetőségeink fokozottabb kiaknázását egyénileg művelt, a nagybirtokosok és a kisgazdák közé ékelődő gazdasági középosztály kialakulásától kell remélnünk... Ennek az osztálynak kell megfognia a magyar földműves kezét, hogy a nemzeti élet közösségébe bevezesse, és eloszlassa a múltban gyökerező bizalmatlanságát az úri osztállyal szemben”.

*

Megállapíthatjuk tehát, hogy az agrárius körök érdeke, az élet szükségletére hivatkozás érvrendszere, a mezőgazdasági többtermelés, esetleg az intenzívebb termelés országosnak és általánosnak kikiáltott érdeke sosem voltak elegendőek ahhoz, hogy a szakoktatás-politikában áttörést hozzanak. Az áttörést — azaz a különféle mezőgazdasági iskolatípusok létrejöttét, a szférába áramló pénz megtöbbszöröződését — mindig is a köztisztviselői típusú érvelések, a bürokratikus és totalitarizációs érdekek kényszerítették ki.

Irodalom

- Becker Vendel:** *A mezőgazdasági tudás szükségessége a nemzet társadalmi és közgazdasági életében.* In: :Magyar Tanítók Albuma 1938
- Becker Vendel:** *Az alsófokú gazdasági szakoktatás problémája és a felállítandó Gazdasági Szaktanítóképző Főiskola.* Szeged, 1935.
- Csiki László:** *Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása fejlődése és mai helyzete.* Bp., 1941.
- Cvetkovits Ferenc:** *Magyarország mezőgazdasági szakoktatása.* Bp., Pátria Nyomda, 1930.
- Hóman Bálint:** *Művelődéspolitikai.* Magyar Történelmi Társulat, 1938/3. 677. p.
- Kornis Gyula:** *A felső mezőgazdasági iskola.* Néptanítók Lapja, 1925.
- Kosinsky Viktor:** *Az alsófokú magyar mezőgazdasági szakoktatás.* Bp., Pátria Nyomda, 1932.
- Loczka Alajos:** *Szakiskola és nemzetépítés.* Bp., 1944.
- Magyarország mezőgazdasági szakoktatása.* 1930.
- Nagy Péter Tibor:** *Oktatáspolitikai az 1930-as években .* Bp., Educatio K., 1992.
- Pintér Ilona:** *A Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara.* Agrártörténeti Szemle, 1984/1.
- Szakoktatási Évkönyv 1937.,1940.,1942.*
- Szenes Adolf:** *A gazdasági élet pályákra nevelő magyar iskola problémája.* Bp., Franklin Nyomda, 1937.
- Szuhay Miklós:** *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1962.
- Vincze Frigyes:** *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a XIX.század ötvenes éveitől napjainkig.* Bp., Sylvester Nyomda, 1935.

SZÁNTÓ GYULA

A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari képzés átalakulása 1945 után*

A mezőgazdasági szakoktatás helyzete a háború után

1945-ben, a háború után hazánk mezőgazdasági szakoktatása „fej nélkülivé” vált. A Földművelésügyi Minisztérium szakoktatási vezetőinek többsége (sok más vezető tisztviselőhöz hasonlóan), de az oktatási intézmények vezetői és pedagógusai közül is sokan nyugati országokba menekültek. Sok pedagógus hadifogságba került. A szakoktatás gyakorlatilag működésképtelen volt.

A mezőgazdasági szakoktatás Magyarországon 1945-ig erősen centralizált gépezetként működött, személyzetével és vagyonával együtt zárt rendszert alkotott. A zárt szakoktatási rendszerben, sok évtizedes hagyományként katonás fegyelem, sőt bizonyos értelemben diktatórikus módszerek uralkodtak. A minisztériumban a szakoktatás mindenkori főnöke korlátlan hatalom volt a maga területén. A minisztériumi vezetés központilag irányította a kiterjedt oktatási hálózatot is. Így a minisztérium vette fel, léptette elő és bocsátotta el az iskolai tanárokat és egyéb dolgozókat, ugyancsak a minisztérium központi állományként helyezte át, vagy mint akkoriban mondták, „vezényelte” a pedagógusokat vagy a gazdasági alkalmazottakat a különböző iskolákhoz. A kialakult fegyelmet jól bemutatja az a közmondásos eset, hogy az iskolát meglátogató minisztériumi főigazgató fogadására felsorakozott tanárok tisztelgését az igazgató vezényszava irányította, és az igazgató a látogatónak katonás jelentést tett. Mindehhez azonban az is hozzátartozik, hogy a mezőgazdasági szakoktatásban dolgozó tanárok a hazai pedagógustársadalom legjobban fizetett és ellátott tagjai voltak. A nem alacsony fizetés mellett a tanárokat terményjárandóság is megillette (még a városokban is), amellyel együtt keresetük több mint a kétszerese volt a közoktatási rendszerbe tartozó tanároknak.

A rendszer csak a személyzet és az ellátás szempontjából volt egységesnek tekinthető. A mezőgazdasági szakoktatás intézményi szervezete az 1940-es években a kifejezetten oktatási feladatok mellett a közoktatás (népoktatás) feladatának jelentős részét is magába foglalta. Miután a közoktatás (népoktatás) elsősorban alapfokú részében (főként a falvakban) az egyházak (elsősorban a katolikus egyház) széles körben voltak intézményfenntartók, az alsó fokú mezőgazdasági szakoktatás és az egyházi népiskolai hálózat között szoros volt a kapcsolat. Ez az oka annak, hogy alig akadt Magyarországon nagyobb község, ahol valamilyen mezőgazdasági jellegű oktatási intézmény ne lett volna. Ezeknek az intézményeknek csak egy részét tartotta fenn a mezőgazdasági kormányzat. Sok egyházi és helyi

* Köszönettel tartozom dr. Ketter László ny. főiskolai tanár úrnak, akitől a II. világháború befejezése utáni mezőgazdasági szakoktatásról és a Földművelésügyi Minisztérium szakképzési tevékenységéről széles körű tájékoztatást kaptam.

önkormányzati (akkori elnevezéssel községi) fenntartású közoktatási intézmény is működött, s a közoktatási intézményekben is volt mezőgazdasági szakoktatás. A mezőgazdasági iskolák egy része kifejezetten oktatási célokat szolgált, a földművesek gyermekeinek szakmai felkészítése mellett az elemi iskolai tanulmányok folytatását biztosította (továbbképző iskola).

Ezt a rendkívül szerteágazó, erősen differenciált, de egységes irányítású rendszert a központi, szilárd vezetés megszűnése gyakorlatilag működésképtelenné tette. Az önállóbb felsőfokú vagy a nagyobb közép- és alsó fokú létesítmények már 1945-ben erőre kaptak, de a kis, tisztázatlan fenntartású intézmények megszűnésre voltak ítélve. A helyzet bonyolultságát fokozta az ideiglenesen Magyarországhoz csatolt felvidéki, erdélyi és délvidéki országrészekbe telepített mezőgazdasági szakoktatási intézmények menekültjeinek a befogadása. Az egyházi intézmények megszüntetése ugyancsak megoldhatatlan problémákat jelentett a mezőgazdasági kormányzatnak. Ugyanakkor a szovjet megszállásra támaszkodó, egyre jobban megerősödő kommunista hatalmi rendszer, a kétségtelenül erős dzsentri befolyású mezőgazdasági lobby szétilálását tűzte maga elé célként. A Földművelésügyi Minisztérium négy koalíciós párt hatáskörébe tartozott. A szakoktatás a kommunista befolyás alatt álló Parasztpártnak jutott. A Földművelésügyi Minisztérium személyzetében nagy „tisztogatás” indult meg. A megismétlődő „B-listázások”, a minisztérium ellen megindított koncepciós perek során a régi szakemberek túlnyomó többségét eltávolították. Az újonnan felvettek az ötvenes évek elején olyan gyorsan cserélődtek, hogy nem alakult ki a mezőgazdasági szakoktatás egészét vállaló vezetői apparátus. Ez a helyzet a mezőgazdasági szakoktatás intézményrendszerének a megbontását célzó különböző politikai szándékok jó talájanak bizonyult.

A mezőgazdasági szakoktatás beillesztése az egységes oktatási rendszerbe

A mezőgazdaságban az ipari szakmákon kívül (lakatos, kovács, bogárn stb.) ismeretlen volt a mai értelemben vett szakmunkás fogalma. Ezért, amikor 1949-ben, iparitanuló-képzés elnevezéssel megindult, a hazai szervezett „szocialista típusú” szakmunkásképzés az iparban, a mezőgazdaság szóba sem jöhetett hasonló szakképzés megszervezésére. Az 1950-es években kialakult technikumi oktatás, amely tulajdonképpen „ipari technikumi” oktatási célkitűzéssel kezdődött, a mezőgazdaság területére késve terjedt ki. A kezdetben megszervezett hároméves mezőgazdasági technikumi oktatás nem volt versenytársa a négyéves ipari technikumoknak. A Földművelésügyi Minisztérium erőteljesen megfogalmazódó oktatásfejlesztési elképzeléseit a régi intézmények nagy részének általános iskolává való átalakítása erősen korlátozta. Az újonnan kialakuló oktatáspolitikai vezetés 1949-ben, a nem kizárólag vagy egyáltalán nem szakoktatást végző középfokú intézményeket az oktatási kormányzat hatáskörébe adta át. Míg az ipar területén, a „szocialista nagyipar” igényeinek teljesítése érdekében egységes koncepciók készültek, és részben meg is valósultak, addig a mezőgazdaság fejlesztési koncepciója ki sem alakult.

Míg az 1945 utáni években a közép- és alsó fokú mezőgazdasági szakoktatás méretei csökkentek, addig a mezőgazdasági felsőoktatás lassan ugyan, de fejlődött. 1945-ig egyetemi szintűnek elismert mezőgazdasági szakoktatás csak a mai Budapesti Műszaki Egyetem elődjében folyt. 1945-ben alakult ki az első önálló agrártudományi egyetem, részben a Műszaki Egyetemtől átvett karokkal. Az egyetemi karok és szakok növekedése új, önálló egyetem vagy főiskola kialakulásához vezetett.

A mezőgazdasági politikai vezetés a forradalom leverése után az 1950-es évek végére erősödött meg annyira, hogy elhatározta a mezőgazdaság teljes mértékű kollektivizálását. A nagy pénzekkel végrehajtott gépesítés sok műszaki felkészültségű munkást igényelt. A kezdetben kialakított „gyorstalpaló” tanfolyami képzés (pl. traktoros) hamarosan kiegészült az iskolai keretek között megszervezett mezőgazdasági gépészképzéssel. Az alapfokú mezőgazdasági szakképzés szakmunkásoklevéllel történő elismerését is elsősorban a gépészeti szakképzés teremtette meg.

1945 előtt a mai értelemben vett tanfolyamos képzés volt uralkodó. A különféle szakképesítő tanfolyamok ugyan néha jól csengő elnevezéseket viseltek, állandóságuk miatt önálló épületekkel és székhellyel is rendelkeztek, de az iskolarendszerbe nem voltak besorolhatók. Ez a tanfolyamos szakképzés az 1945 utáni évtizedekben is megtartotta jelentőségét és méreteit, sőt kevésbé torzult el, mint az iskolarendszerű. Ez érthető, hiszen az ilyen tanfolyamokon azok vettek részt, akiknek a szakmai munkájára szükség volt, és maguk is meg akartak felelni a szakmai követelményeknek. A mezőgazdasági szakképzés még akkor is fenn tudta tartani az iskolarendszeren kívüli szakképzési formákat, amikor az állami költségvetésből már semmiféle támogatást sem kapott. Mindez természetesen összefüggésben állt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásának előnyös és az ipartól eltérő szabályozórendszerével.

A termelőszövetkezetek létrehozásával függ össze a mezőgazdasági szakoktatásnak egy olyan változása, amelyről az utóbbi négy évtizedben nem volt szabad beszélni. A mezőgazdasági szakképzés kialakulása a termőfölddel volt kapcsolatban: minden szakképző intézmény kisebb-nagyobb termőföld bázisán épült ki. A tangazdaságban az iskolák jól működő termelést alakítottak ki, s ahhoz hasonló regionális vagy országos feladatokat is elláttak, mint amelyet később az állami gazdaságok vagy a mezőgazdasági termelési rendszerek. A tangazdaságok legtöbbször eltartotta az iskolát, legalábbis fedezte a szakmai fejlesztést. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszervezésével egyidejűleg a tangazdaságokat is megszüntették, és területüket állami gazdaságokhoz vagy tsz-ekhez csatolták. A termelőszövetkezetek feladatai között a gyakorlati oktatás is megjelent. A tangazdaságok elvétele a mezőgazdasági szakképzést súlyosan érintette. Az addig gazdag szakképző intézmények egyszeriben szegényekké lettek, és minden tevékenységükben költségvetési támogatásra szorultak. Ezt a kényszerintézkedést a mezőgazdasági szakoktatási intézmények a mai napig sem heverték ki, de nem is felejtették el. Ennek a következménye, hogy a mezőgazdasági szakoktatási intézmények termőföld iránti igénnyel lépnek fel.

Az 1960-as évek közepére a mezőgazdasági szakoktatás átalakulása befejeződött. A Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó szakoktatás beillesz-

kedett az egységes magyar közoktatási rendszerbe. Az alsóbb fokú mezőgazdasági oktatásban a korábbi típusok helyét átvette a szakközépiskola és a szakmunkásképző iskola (intézet). A szakközépiskolák és a szakmunkásképzés fenntartása azonban nem volt egységes. Egyes szakközépiskolák a Földművelésügyi Minisztérium, mások az Oktatásügyi Minisztérium, majd később a megyei tanácsok fenntartásában működtek. A szakközépiskolává és szakmunkásképző iskolává átalakult mezőgazdasági szakoktatási intézmények többségében továbbra is jelentős mértékű tanfolyamos szakmai oktatás folyt. A mezőgazdasági üzemek gyorsan változó szakemberigényét ez az iskolarendszeren kívüli szakképzés jól kielégítette. A szakmunkásképző iskolák megjelenése a mezőgazdasági szakoktatásban lehetővé tette, hogy a műszaki szakmunkás szakmák mellett a mezőgazdasági technológia — állattenyésztő, növénytermesztő, kertész stb. — is szakmásokká váljon. A ki zárólag a nagyüzemekben alkalmazható mezőgazdasági szakmunkás elfogadtatása eléggé nehezen valósult meg. Sokak véleménye szerint a mezőgazdasági (nem műszaki) szakmunkás ma sem nyert polgárjogot, még a mezőgazdasági nagyüzemekben sincs tömegesen szükség ilyen szakemberekre. Mindennek ellenére a képzésben részt vevők létszáma folyamatosan növekedett.

Az élelmiszer-ipari szakképzés

Az élelmiszer-ipari szakképzés 1954 utáni alakulása eltér a mezőgazdasági szakoktatásától. Az 1948-ban megkezdett államosításokig az élelmiszeripar nem alkotott egységes szervezetet. Jelentős részét kisipari tevékenységként (hentes és mészáros, pék, konzerváló-savanyító, cukrász stb.) végezték. Más részét a földműves gazdák vagy néhány mezőgazdasági nagyüzem kiegészítő tevékenységként folytatta (tejfeldolgozás, pálinkafőzés, konzerválás, malmok, borászat). A nagyüzemek az ipar kategóriájába tartoztak (az államosítások idején a könnyűiparhoz sorolták), és a terményfelvásárlástól eltekintve semmiféle kapcsolatban nem voltak a mezőgazdasággal.

Az élelmiszer-ipari szakképzésnek megközelítően sincsen olyan szervezeti múltja és hagyománya, mint a mezőgazdasági szakoktatásnak. Noha egyes szakmák képzése a több száz évvel korábbi céhlevelekben is megtalálható, az élelmiszer-ipari szakoktatást kizárólag a szükségletek hozták létre, és működésük is az idény idejére korlátozódott, intézményrendszere nem alakult ki. Egyes nagy múltú szakmák (hentes és mészáros, pék) tanoncait az iparosok, esetleg nagyobb üzemek szerződtették, ők részesítették gyakorlati oktatásban és hetenként kétszer tanonciskolába járaták. A szervezett mezőgazdasági szakoktatási intézményhálózatban a borászat területén pincemesterképző (borászati) szakiskola, a tejipar területén vaj- és sajtmesterképző iskola (tejipari szakiskola) működött. Időnként egyes szakmai szervezetek, nagyüzemek indítottak különböző néven, hosszabb- rövidebb tanfolyamokat. Számos iparágban ismeretlen volt a mai értelemben vett szakmunkásképzés és természetesen a munkakör is. Ez a helyzet az élelmiszeripart azonban kielégítette.

Élelmiszer-ipari technikusképzés

Az üzemek államosításával és a kisipar leépítésével megváltozott a gazdaság helyzete. A létrejövő nagyüzemek, amelyeknek jelentős része kezdetben manufaktúra volt, növekvő létszámú alapfokon és főként középfokon képzett szakembert igényelt. A kezdeti rövid életű tanfolyamos megoldások (illetve a kudarcba fulladt ipari gimnáziumi próbálkozás) után az élelmiszeriparban a technikai rendszer terjedt el elsőként.

Az ipari technikum négy évfolyamos iskolaként szerveződött meg, amely nagyüzemi középszintű szakembert, technikust képzett. Az iskolatípus beépült a középiskolai rendszerbe. A technikai képesítés az érettségivel egyenrangú, középiskolai végzettséget biztosított. Az ipari technikumba, amely az ugyancsak újonnan kiépült és egységesen kötelező nyolcosztályos általános iskolára épült, tödult a tanulóifjúság. A képesítésen és az ezzel járó biztos elhelyezkedésen kívül a középiskolai végzettséggel járó valamennyi előnyt biztosította, többek között az egyetemi továbbtanulás lehetőségét is. A legjelentéktlenebb technikumok is legalább kétszeres túljelentkezésből válogathattak, de nem volt ritka az öt-, tízszeres túljelentkezés sem. Az ipari technikai oktatás „felhigulását” a tervgazdasági mechanizmus eleinte megakadályozta. A szigorú felmérések, tervprognózisok meghatározták az indítható osztályok számát. A beiskolázást nem az iskolatípus keresettsége határozta meg a kezdeti években (1951–1956 között), hanem az elhelyezhető létszám. Minden technikumban végzettet munkahely várt.

Az élelmiszeripari technikai rendszere mindössze két év alatt kialakult, és 1953-ban már nyolc élelmiszer-ipari technikum működött, valamennyi élelmiszer-ipari ágazatot magába foglalva. A nagyüzemi rendszerre szerveződő élelmiszer-ipar hamarosan megkedvelte az élelmiszer-ipari technikumokat. Az egyes iparágak vezető szakemberei, az üzemi mérnökök elismerték az itt szerzett tudást. A technikai oktatás indokolatlan bővítésének viszont útját állta, hogy az élelmiszer-ipari technikai rendszert, a fenntartási költségeken kívül, gyakorlatilag fejlesztési ráfordítások nélkül kellett kialakítani (1951-től 1956-ig egyetlen négy osztályos technikum épült a mintegy 2,5 millió Ft-os beruházási keretből). Az új technikumokat megszünt iskolák épületében és más elhagyott középületekben helyezték el.

Az élelmiszeripar felsőfokú szakember-ellátottsága ugyancsak az ötvenes években indult fejlődésnek. Az államosítások idején volt olyan élelmiszer-ipari ágazat is, amelyben egyetlen mérnök sem dolgozott. A Műszaki Egyetemen már a világháború idején is folyt élelmiszer-ipari szakosítású szakemberek képzése a vegyészmérnöki karon. Az 1950-es években ez a képzés tartalmában és létszámában is növekedett.

Az új élelmiszer-ipari technikumokkal kezdetben nem sokat törődött a közoktatási kormányzat. A teljes tanulmányi idő mintegy 40%-ot kitevő közismereti oktatás tantervét és tankönyveit biztosította, még a természettudományos tantárgyak anyagának a meghatározását is a szakértőre bízta (előkészítő tantárgyak elnevezéssel). A minisztérium technikai osztálya túlnyomórészt a nyilvántartás feladatait látta el.

Az élelmiszeriparban valóban előrelépést jelentett, hogy a zilált és ötletszerű tanfolyamos középfokú szakképzés helyett állandó, telepített iskolákba került az oktatás. Az új technikumokban több jól képzett és az élelmiszeripar terén tájékozott, jelentős szellemi kapacitást képviselő fiatal vegyészmérnök, üzemi mérnök, sőt néhány akkori egyetemi tanár is tanított és írt tankönyveket. Az élelmiszeripari technikumi oktatás több tanára és végzett tanulója lett később az élelmiszeripar vagy a tudományos szféra elismert szakembere.

Az élelmiszer-ipari szakmunkásképzés kialakulása

Az alapfokú szakemberképzés (hibás egységesítéssel: szakmunkásképzés) terén működő iparostanonc-képzést a politikai rendszer 1949-ben szabályozta. Az ipari-tanulónak „keresztelt” szakemberkategóriát elsősorban a „munkásosztály” forrásának tartva hozta létre az iparitanuló-képzés szervezetét, és gazdájául a Munkaerő Tartalékok Hivatalát (MTH). Lázás igyekezettel indult meg az iparitanuló-iskolák szervezése és építése. A régi, nagy hagyományokkal rendelkező, főként kisipari szakmákat az MTH előbb-utóbb elhalónak tekintette. Ebbe a csoportba tartoztak az élelmiszer-ipari szakmák is. E szakmák képzésével, a tartalmi fejlesztéssel, új iskolák építésével, akár egy új tanterem létesítésének az erejéig sem foglalkozott az MTH. Tekintettel azonban arra, hogy a kialakuló élelmiszeripari nagyüzemek a technikusok mellett szakismeretekkel rendelkező fizikai munkásokat is igényeltek, 1953-ban az MTH örömmel adta át az Élelmiszer-ipari Minisztériumnak az élelmiszer-ipari iparitanuló-képzés hatáskörét, egy bérház felében elhelyezkedő, egyetlen iskolával együtt. Ebben az időben mindössze a hús-, a sült- és a malomiparban volt huzamosan iparitanuló-képzés.

A kapott új lehetőséget a szakminisztérium jól használta ki. 1953-tól 1956-ig nyolc iskolát létesített az ország különböző élelmiszer-ipari centrumaiban, több párhuzamos osztállyal. Az iparitanuló-képzést kibővítették a sör-, a konzerv-, az édes-, a cukrász- és a tejiparral. A kezdetben kétéves képzés hamarosan háromévesre növekedett. Az Élelmiszer-ipari Minisztérium a teljes képzést összefogva (a matematika-tankönyvek kiadásától az iskolai rendtartás és vizsgaszabályzat kidolgozásáig) megkísérelte az iskolatípus rendszerbe rendezését. Az élelmiszeripari tanulóképzés nem túlságosan költséges fejlesztését könnyen vállalta a szakminisztérium, mivel a politikai rendszer az ipari területek stabilizálódását preferálta. Az 1950-es évek végére az élelmiszer-ipari tanulóképzés egyike lett az ország legrendezettebb és legszínvonalasabb alapfokú szakképzési területeinek.

A politikai változások hatása a hatvanas években

A forradalom után megszilárduló politikai vezetésben az erőviszonyok átrendeződtek. Egyre többször hangzott el az a vélemény, hogy az „elitközépiskola”, a technikum mögött (amely tulajdonképpen középfokú üzemi munkahelyekre képez, és mégis nagy számban küldi az egyetemekre tanulóit) a gimnázium színvonala elmarad, pedig ennek feladata a felsőoktatás utánpótlása. A politikailag erősödő

kulturális kormányzat és a gyengülő szakképzési „lobbyk” között heves csata indult meg a technikumi rendszer körül. A szakképzés ebben a harcban egyre erőteljesebb lett, minisztereiket az oktatásügy kérdésében semleges álláspontra készítette a politika. Az is gyöngítette helyzetüket, hogy a szaktárcák között egyre jobban elmélyültek az ellentétek, különösen éles hatalmi harc alakult ki a mezőgazdasági és az élelmiszer-ipari között.

Az ötvenes évek végén oktatáspolitikai célkitűzés volt a középfokú technikusképzés felszámolása. Ez a célkitűzés megfogalmazódott az új oktatási törvény alkotását előirányzó párthatározatban. Az oktatási törvényt előkészítendő közel száztagú reformbizottságot hoztak létre. A bizottságban az iskolák és a szakminisztériumok egy-egy képviselője is helyet foglalt, de túlnyomó többségben a kulturális politikát irányítók és feltétel nélkül kiszolgálók (miniszterek, miniszterhelyettesek, tudósok, egyetemi oktatók, pártpolitikai személyiségek) voltak. A reformbizottság elnöke maga a miniszterelnök, Kállai Gyula volt. Az 1960–61-ben működő bizottság fogalmazta meg, hogy a technikusképzést „magasabb színvonalra emelve” létre kell hozni a felsőfokú technikumokat. A középfokú technikum szakközépiskolává alakul át, ahol szakmunkásképzést kell megvalósítani, ennek a képzésnek is emelve a színvonalát. A reformbizottság ülésein felmerült javaslatok között meg sem említették, hogy az alapvető baj az oktatási rendszerben van.

A Földművelésügyi Minisztérium és az Élelmiszer-ipari Minisztérium is megkezdte a felsőfokú technikumok szervezését. A két minisztérium szervezési módszerei között alapvető különbség volt. A mezőgazdasági felsőfokú technikumokat a korábbi középfokú technikumok tanáraival alakították ki, azzal az elképzeléssel, hogy majd felnőnek a felsőfokú oktatás színvonaláig. Az élelmiszer-ipari felsőfokú technikumok kialakításához az akkori tudományos élet, az egyetemi oktatók legjobbjait hívták meg előadóként. Ennek volt a következménye, hogy az élelmiszer-ipari felsőfokú technikumok kezdettől főiskolai szinten működtek, és később ezekből alakult ki az 1970-es években az élelmiszer-ipari főiskolai, majd az egyetemi oktatás.

Az élelmiszer-ipari technikumok szakközépiskolává való átalakítása szakmunkásképzési céllal nagy tekintélyvesztést jelentett mind a tanulmányi színvonal, mind az elismertség szempontjából. Az élelmiszer-ipari üzemek nem igényeltek ilyen szakmunkásokat. Az átalakítás ellen csendes ellenállás alakult ki az iskolák tanárai, vezetői között, de még az Élelmiszer-ipari Minisztérium oktatással foglalkozó szakemberei is elleneztek a technikumok „lezüllesztését”. A politikai vezetés több gazdasági vezetőt megszólaltatott, úgy téve fel a kérdést, hogy „nem akarjátok a szakmunkások műveltségét emelni”? Erre csak egyetlen választ adhatott az akkori vezető, hogy „de igen, sőt, nagyon is”! A mezőgazdasági szakközépiskolák kialakítása nem jelentett olyan problémát, mint az élelmiszer-ipariaké. A mezőgazdasági technikumokat úgy alakították át szakközépiskolává, hogy az oktatásban a technikumi jelleget megőrizték.

A hatvanas években a mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése után a Földművelési Minisztérium megerősödött, az MSZMP Központi Bizottságában kulcsszerepet kaptak egyes mezőgazdasági vezetők. Az elismerésben döntő szerepe volt az eredményeket produkáló nagyüzemi mezőgazdaságnak.

A termelőszövetkezetek egyre több szakember alkalmazásával kezdték jól kihasználni a nagyüzemi mezőgazdaság előnyeit, növekedett a termelés, de a mezőgazdasági árubőség és az attól elmaradó kapacitású élelmiszeripar közötti feszültségeket tovább növelték a feldolgozási problémák. Kialakították az élelmiszeripar által elnyomott és hátrányos helyzetben tartott mezőgazdaságot, mint új ellentét-párt. A mezőgazdaság egyenrangú hatalmi tényezővé úgy válhatott, ha az élelmiszeriparral egybekapcsolódik. A politikai vezetés 1967 elején határozta el a mezőgazdaság és az élelmiszeripar összevonását. A Földművelési és az Élelmiszer-ipari Minisztériumokból alakult ki a Mezőgazdasági és Élelmézésügyi Minisztérium.

Már kezdetben kiderült, hogy ez a politikailag meglovagolt és „a parasztságnak ipari elnyomás alóli felszabadítását” célzó terv hamis, szakszerűtlen és kivihetetlen. Egy-egy élelmiszer-ipari üzem sok mezőgazdasági nagyüzem termékeit dolgozza fel, ezért nem a mezőgazdaság integrálja az élelmiszeripart, hanem egy élelmiszer-ipari vállalat sok mezőgazdasági termelőt egyesít közös érdekszférában. A megalapozatlan elképzelések erőltetése ugyanolyan huzakodást idézett elő a mezőgazdaság és az élelmiszeripar között, mint a két terület összevonása előtt. Különbséget jelentett viszont az a tény, hogy az élelmiszeriparral megerősödött élelmiszer-gazdaság minden pénzt – az élelmiszeripar fejlesztési kereteit is – a mezőgazdasági nagyüzemek fejlesztésre fordított. A felvett hitelekkel virágzó mezőgazdasági üzemek alakultak ki, amelyeknek az eredményei külföldön is (különösen a szocialista országokban) hírnevet szereztek.

Az élelmiszer-ipari szakoktatás beolvasztása a mezőgazdasági szakképzésbe hasonló koncepcióval történt, mint a mezőgazdasági összevonás. A kezdeti elképzelések szerint az élelmiszer-ipari szakképzésnek néhány év alatt integrálódnia kellett volna a mezőgazdasági szakoktatásba. Így például az állattenyésztésnek kellett volna „felszívnia” a húsipari és a tejipari szakképzést, a konzervipari szakmai oktatást a kertészeti szakma részévé akarták tenni. Hamarosan kiderült azonban, hogy pl. a növénytermesztő szakmunkásképzéssel nem vonható össze a malomipar vagy a sütőipar szakképzése. Sok vita és személyes összeütközés után a szakszerűség érvényesült: az élelmiszer-ipari szakképzés, és a szakmák nem kerültek összevonásra a mezőgazdasági szakmákkal. Az összevonáskor létező élelmiszer-ipari szakoktatási intézmények meg tudták őrizni integritásukat, ám egyre több mezőgazdasági iskola indított az élelmiszer-ipari szakmákban (főként a hús- és a sütőiparban) a helyi igények kielégítésére szakmunkásképzést.

A hatvanas évek végén a MÉM nagyarányú iskolaépítési program megvalósítását tűzte ki célul. A nagyüzemi mezőgazdaság támogatási keretéből és az élelmiszeripar mintegy félmilliárdos beruházási „hozományából” néhány év alatt sok új egyetemi épület, főiskola, középiskola épült. (Itt is érvényesült a mezőgazdaság és az élelmiszeripar megkülönböztetése, a nagy iskolaépítési programból az élelmiszer-ipari oktatásnak csupán két új iskolaépület jutott ebben az időszakban.)

A MÉM szakképzés vezetői és a közoktatás-politika között teljes összhang alakult ki. A szaktárcák oktatási szakemberei számára meglepő volt, hogy a korábbiakban alacsony színvonalúnak tartott mezőgazdasági szakoktatás egyszerűen példaadó minta lett. A hatvanas évek végén a kialakult helyzetet jól bemutatja a MÉM szakoktatási főosztálya vezetőjének egy összeállításban szereplő előszava, illetve annak néhány mondata: „A szakoktatás feladatainak meghatározásakor

alapvetőnek tekintjük a közoktatás-politikai elveket. A MÉM szakoktatás az egységes közoktatási rendszer szerves részét képezi, szervezetében, céljaiban, a szakoktatási intézmények munkájában minden szinten érvényesíteni kell az egységes közoktatás-politikai követelményeket." A szakmai koncepciótlanság az iskolákat a közoktatás-politikai célok irányába sodorta. Ezt erősítette a demográfiai hullám következtében növekvő tanulólétszám is. A szakképzésben a szakmai célok teljesülése gyengült, a létszámok növekedésével a műveltség színvonala is csökkent.

Mezőgazdasági és élelmiszer-ipari szakoktatás a hetvenes években

A hetvenes évek elején már világossá lett, hogy a felsőoktatás rendszerébe épített felsőfokú technikum nem alkalmas a nagyüzemek középszintű szakembereinek a képzésére. Minden felsőfokú technikum a főiskolává válás érdekében indított harcot. A főiskola azonban felsőfokú végzettségűeket bocsát ki, akik a megerősödő egyetemi oktatás számára jelentettek konkurenciát. Nem is volt szükség olyan számban főiskolai végzettségű szakemberekre, új nevükön üzemmérnökökre, mint amilyen hallgatói létszámmal működtek a felsőfokú technikumok. A megindult vitába a tudományos testületek, intézmények is beleavatkoztak, féltve a felsőfokú tudományos képesítés rangját. A néhány év alatt lezajlott átszervezések során a mezőgazdasági felsőfokú technikumok többsége elvérzett, csupán egy-egy vált önálló főiskolává vagy főiskolai karként valamely egyetem részévé. A felsőfokú technikumok többsége visszaalakult középfokú oktatási intézménnyé.

Az agrár-felsőoktatás gerincét alkotó egyetemek időközben mindjobban megerősödtek. Nemcsak az oktatói kar szakmai színvonala emelkedett, hanem a szakmai és politikai vezetés összekovácsolódásával az egyetemek politikai elismertsége és tekintélye is megnőtt.

A felsőfokú technikumok megszűnése következtében az üzemek által folyamatosan igényelt technikusok képzésére semmiféle lehetőség nem maradt. Ennek a hiánynak a felszámolására alakították ki a szakközépiskolai végzettségre épülő technikusminősítés rendszerét. A mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban a hetvenes évek első harmadában megindult technikusminősítés alapkonceptiója az volt, hogy a szakközépiskolát végzett szakember legalább kétéves üzemi gyakorlat után, ha alkalmas rá, technikussá válhat. A minősítővizsgára kijelölt iskolák kis óraszámú előkészítő tanfolyamot szerveztek a jelentkezőknek. A technikusminősítés szakmai színvonala fokozatosan csökkent, és a nyolcvanas években egyes szakokon már a szakmunkás szintet sem érte el.

A változások következő szálai a településhálózat politika által kialakított feltételeihez vezetnek. A várossá szerveződés egyik feltétele ugyanis a differenciált helyi iskolarendszer megteremtése volt. Ennek következményeként nőtt a helyi szervek iskolaalapítási kedve. A helyi irányítás minden befolyását latba vetette, hogy minél több helyi tanulót vegyenek fel a szakképző intézmények. Az iskolák érdekeiktől függően egyszer a helyi szervekhez, máskor a szakképzés követelményeinek megfelelő regionális vagy országos beiskolázáshoz ragaszkodó minisztériumokhoz csatlakoztak. A tanácstörvény alapján a szakképző iskolák a szakminisztériumtól, a helyi tanácsokhoz kerültek. Ez a lépés több probléma megoldását

is szolgálta. Orvosolta a helyi tanácsok panaszait a hatáskörükbe nem tartozó szakiskolák miatt, és egyben csökkentette az állam felelősségét az egyre gyengülő oktatásellátási szint terén.

1972 nyarán született meg az MSZMP Központi Bizottságának a határozata „Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól”. A határozat alapján a szakminisztériumok (így a MÉM is) 1973-ban és 1974-ben átadták a fenntartásukban működő szakoktatási intézményeket a megyei, városi tanácsoknak. A Központi Bizottságban továbbra is erős mezőgazdasági vonalnak köszönhető, hogy a MÉM (a Belkereskedelmi Minisztériummal együtt) megtarthatta a szakmai irányítás és ellenőrzés néhány funkcióját is (ellentétben a többi minisztériummal, amelyeknek csak véleményezési jogkörük maradt).

Ez a változás a MÉM számára döntő jelentőségű volt. Abban az időben már világossá vált, hogy egy irányító szervezet, főhatóság számára a fenntartói hatáskörébe tartozó intézményrendszer jelent hatalmat. A MÉM fenntartói hatáskörében csak az egyetemek és a főiskolák maradtak meg. Több mint száz iskolát adtak át, öt szakmunkásképző iskolát viszont sikerült megtartani, azzal az indokkal, hogy azok mezőgazdasági munkástovábbképzést látnak el. (Valójában minden iskola foglalkozott kisebb-nagyobb mértékben munkások továbbképzésével.) További néhány szakközépiskola „menekült meg” az átadástól azzal, hogy a gödöllői Agrártudományi Egyetem Tanárképző Intézetének gyakorlóiskolájává minősítve az egyetem fenntartói hatáskörébe került.

A MÉM középfokú iskolafenntartói hatáskörének megszűnésével az irányítás gyakorlatilag a tantervek és tankönyvek kiadására, a szakfelügyelet működtetésére, a vizsgálónökök kijelölésére, szakmai versenyek megrendezésére és a szakmai továbbképzésre szűkölt. A tényleges irányítói hatalom azzal szűnt meg, hogy az iskolák fenntartási és fejlesztési költségkereteiket nem a MÉM-től, hanem a tanácsai szervektől kapták. A korábbiakban sokszor lesöpört oktatásügyi szempontok felerősödtek a szakközépiskolák irányításában, de a szakmunkásképzés terén is, ahol a szakmai irányítást az MTH-ból átalakult Munkaügyi Minisztériummal kellett megosztani. A Művelődési Minisztérium azonban a megnövekedett hatáskört nem tudta jól kihasználni az egyre nagyobb hatalmi centrumokká alakuló megyei politikai vezetéssel szemben. A megyei hatalmasságok közvetlenül tárgyaltak a pártközpont illetékeseivel, és nem egy esetben visszájára fordították a minisztérium kezdeményezéseit. A hetvenes évek vége felé a központi oktatásirányítás meglazult, és egyre inkább átcsúszott a helyi szervek kezébe.

Noha a Központi Bizottság határozata hangsúlyozta a szakmai oktatás jelentőségét, az iskolák kapcsolata nemcsak a szakminisztériummal, hanem az üzemekkel is lazulóban volt. A szakmunkásképző iskolák által kiképzett szakmunkások lassan kezdték megtölteni az üzemi munkahelyeket. A gazdaságok és vállalatok ugyan megértő jóakarattal kímélték az iskolák szakképzési tevékenységét, de a korábban tapasztalt „szakemberhiány” megszűnőben volt.

A hetvenes évek végére egyre nagyobb feszültséget okozott az a tény, hogy a szakközépiskolát végzetteknek nem volt az elhelyezkedéshez megfelelő képesítésük. A művelődéspolitika nem rendelkezett olyan hatalommal, hogy a szakközépiskolákat tisztán közoktatási intézménnyé alakítsa (ha ilyen szándék egyáltalán felmerült), így a tanácsai és lakossági követeléseknek engedve újra bevezette a szak-

középiskolákban a szakmunkásképzést. A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari szak-középiskolák többségében egyes ún. magasabb szintű követelményeket igénylő, új szakmákban indult meg a szakmunkásképzés. A hagyományos szakmunkás szakmák oktatása az ugyancsak a középfokú iskolák sorába tartozó hároméves szakmunkásképzésben maradt.

Az oktatáspolitikának az 1960-as évektől kezdődően egyik kiemelt törekvése volt a szakok számának csökkentése, a „túlzott szakosítás” megszüntetése a szak-középiskolákban és a hároméves szakmunkásképzésben. Ez a jelszószerűen ismételt célkitűzés minden oktatáspolitikai határozatban, beszédben, tanulmányban megjelent. Hangoztatói (általában nem a szakképzés szakemberei) azzal indokolták, hogy az üzemeknek nem „szűk specializációra” van szükségük, hanem széles körű szakmai alaptudással rendelkező dolgozókat igényelnek. Az oktatáspolitikai irányítóit ebben a véleményükben az a cél is vezérelte, hogy a serdülő gyermekek közoktatási tanulmányaik alatt minél több általános műveltséget szerezzenek, és a pályaválasztást jelentő konkrét szakmai képzés életkoruk egy későbbi szakaszára halasztódjon. Ezt a célkitűzést azonban feltehetően maguk előtt is titkolták. A szakképzésnek a közoktatásba épített rendszere olyan mélyen beágyazódott a köz-tudatba, hogy annak megváltoztatását még a párt legfelsőbb köreihez tartozó oktatáspolitikusok sem kezdeményezhették. A szakok, szakmák számának csökkentését célzó törekvések a hetvenes évek végén erősödtek fel. Ennek eredményeként sok értelmetlen szakmaösszevonás történt, ami hozzájárult ahhoz, hogy a végzett szakemberek értéke tovább csökkent az üzemi munkahelyeken.

Az oktatáspolitikai másik jelszava, az ugyancsak évtizedek óta hangoztatott „túlterhelés és a bukások számának csökkentése” a hetvenes években érte el a csúcspontját. Látványos akciók indultak el. A tevékenység eredményeként nem az iskolai órák száma, a feleslegesen terhelő tanulmányi munka, hanem a követelmények színvonala csökkent. Az üzemekből egyre több olyan vélemény érkezett, hogy a végzettek alkalmatlanok a szakmai feladatok ellátására. Ennek ellenére az oktatáspolitikai akciót indított az egyetemi felvételeknél a szakközépiskolát végzettek esélyegyenlőségének a megteremtésére. Ennek érdekében könnyítéseket vezettek be a szakközépiskolások egyetemi felvételénél. Ezek az intézkedések az egyetemi tanulmányok során jártak negatív következménnyel.

A szakképzési rendszer a nyolcvanas években

Az 1980-as években a közoktatásba épített szakképzési rendszer „csődjelenségei” sorra napvilágra kerültek. Az általános iskolát befejező tanulók jó része például nem tud írni, olvasni és számolni. A hároméves szakmunkásképzésbe főként ezek a tanulók kerülnek. Ezeknek a fiataloknak először általános iskolai hiányosságait kell pótoltatni ahhoz, hogy valamiféle szakmai tudást szerezzenek,

Mindezek ellenére 1982 első felében még született egy MSZMP központi bizottsági állásfoglalás az oktatásról, amely ezekről a jelenségekről nem vett tudomást. A régi típusú, a problémákat elhallgató, a kritikus helyzetet elkenő, derűt és nyugalmat sugárzó állásfoglalás egyetlen érdeme, hogy előírta az új oktatási törvény előkészítését.

A nyolcvanas évek elején a MÉM-hez tartozó hat egyetem és három önálló főiskola – amelyek később egyetemi karokká alakultak – egyre nagyobb önállósággal működött. Első éves hallgatói létszámuk – megközelítve a 2000-et – állandósult. Az intézményekben folyó tudományos munka, a nagyüzemi megbízásokból származó fejlesztési kutatások növekvő száma nemcsak az oktatószemélyzet létszámát növelte, hanem a felkészültségét, a tudományos igényességét is. Az agrár-felsőoktatás (amelybe a Kertészeti és Élelmiszer-ipari Egyetem Élelmiszer-ipari Karát, valamint a Soproni Egyetem Faipari és Földügyi Karait is beleértették) 1945 utáni alulértékelése megszűnt, elismert intézményekként épültek be a magyar felsőoktatásba. Az agrár-felsőoktatás tanulmányi anyaga és szakosítása mindinkább a nagyüzemi, szocialista típusú mezőgazdaságra épült.

Az 1985-ben elkészült oktatási törvény növelte az iskola és a pedagógus önállóságát és lehetőséget teremtett új képzési megoldásokra is. Sok előnyös intézkedése mellett azonban meg sem említette a közoktatás súlyos problémáit. Az iskolákra és a pedagógusokra bízta a kiutkeresést, de nem tett semmit az oktatási rendszer megváltoztatása érdekében.

A törvény által biztosított lehetőségek következménye volt a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari szakoktatásban, hogy a szakközépiskolák négyéves tanulmányi idejét öt évre emelve újra megindult a középiskolai technikusképzés. A kezdetben merev keretek között folyó oktatás néhány év alatt a bevezetett kísérleti megoldásokkal változatos rendszerré nőtte ki magát. A szakközépiskolai technikusképzéssel kapcsolatban mind a mezőgazdasági, mind az élelmiszer-ipari üzemi szakemberek nosztalgiát tápláltak. Sokan, emlékezve a régi középfokú technikumi oktatás eredményeire, azt hitték, hogy újra visszajött a régi technikum. Nem vették figyelembe, hogy az azóta eltelt évtizedekben megváltozott a társadalmi és munkahelyi környezet, és megváltozott az iskola is. A régi elitiskola, a technikum nem hozható vissza az oktatási rendszerbe. Az újra megszervezett technikusképzés örökölte a szakközépiskola minden problémáját, amelyeket a gazdasági változások további megoldatlan kérdésekkel gyarapítanak.

A nyolcvanas évek végén a nagy létszámú korosztályok elérték a középfokú iskolákat. A tanácsok a demográfiai hullámhegyet elsősorban a szakközépiskolák és a hároméves szakmunkásképzés útján kívánták levezetni. Ezekben az években erősen megnőtt a két iskolatípus tanulóinak a száma. A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari szakközépiskolák korábbi 3500 fős beiskolázása 5500 körülire növekedett, a hároméves szakmunkásképzés korábbi 5-6 ezres első osztályos létszáma pedig meghaladta a 8 ezret. Ezek a létszámok nemcsak az iskolák kereteit feszítették (és feszítik még ma is), de a végzettek egy részének a szakterületen való elhelyezkedését is lehetetlenné teszik. A nyolcvanas évek vége felé a várható gazdasági változások előszeleként rohamosan csökkent az üzemek fogadóképessége.

A nyolcvanas évek második felében erőteljes növekedés mutatkozott az iskolarendszeren kívüli, főként tanfolyami szakképzésben. A mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban szervezett ilyen vizsgákon évente mintegy 12 ezren szereztek valamilyen szakképesítést. A résztvevők és az üzemek érdeklődésének a növekedése kétségtelenül összefüggésben volt a változó gazdasági helyzettel. A létszámok növekedése feltehetően abból is eredt, hogy ezek a szakképzési lehetőségek viszonylag rövidek (1-6 hónap) és olcsók. Ez a képzés, eltérően a közoktatási

rendszerbe épített szakoktatástól, nagyon rugalmas, képes arra, hogy a felmerülő igényekre azonnal reagáljon, míg a szakközépiskola vagy a hároméves szakmunkásképzés csak több év után képes az igényeket követni. Az oktatáspolitikai évtizedeken át hátrányos helyzetben tartotta az iskolarendszeren kívüli szakképzést mint az iskolai szakoktatás konkurenciáját. A robbanásszerű növekedés ennek a visszaszorításnak is a következménye.

A szakképzés helyzete a kilencvenes évek kezdetén

A kilencvenes évek kezdetére a túlnövekedett mezőgazdasági és élelmiszeripari szakközépiskolai oktatás és a három éves szakmunkásképzés igen veszélyes helyzetbe jutott. Ezek a problémák hazai szakképzési rendszerünk egészére jellemzőek.

A szakközépiskoláról már az eltelt évtizedek során bebizonyosodott, hogy a kettős feladatot, a középiskolai műveltségi szint elérését és valamilyen teljesítményképes szakmai felkészültség megszerzését nem tudja ellátni. Ha a szakközépiskola középfokú műveltséget kíván nyújtani, úgy felesleges a szakképzés, amely az iskolatípus költségeit a gimnáziumi ráfordítások többszörösére növeli. A szakközépiskola azonban „tömegiskola” lett, a végzeteknek csak töredéke helyezhető el a tanult szakmában.

A hazai gazdasági változások a szakközépiskolában végzők szakmai elhelyezkedését a korábbi reális elképzelésekhez képest is jóval kisebbre szűkítik. Az állami, központosított nagyüzemi gazdaság összeomlása a szakközépiskolások legfőbb munkahelyi lehetőségeit szünteti meg. Fokozottan érvényes ez a mezőgazdaságra, ahol az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek átalakulása a képzés szakosítási struktúrájának a megszűnését is maga után kell hogy vonja.

Mindezek figyelembevételével könnyű lenne kimondani, hogy a szakközépiskolák egyik napról a másikra alakuljanak át általános középiskolákká és a megmaradó, csökkenő szakképzési szükségletet a középiskolára építve az iskolarendszeren kívüli oktatásban elégítsük ki, vagy hogy a szakközépiskolák legyenek valóban szakoktatási intézmények, teljes értékű szakmai felkészítést nyújtva, és a közoktatási feladatokat más iskolatípus teljesítse. Egy ilyen intézkedésnek azonban több akadálya is van. A hazai szakközépiskolai intézményrendszerben több tízezer közismereti szakos és jó felkészültségű mérnök-tanár dolgozik, akiknek egy ilyen gyors változás az egzisztenciáját veszélyeztetné. A szakközépiskolák mint intézmények is küzdenek létükért, mert mindaddig, amíg közoktatási és szakmai funkciót is betöltenek, többféle anyagi forrás is rendelkezésükre áll a fennmaradáshoz. A szakközépiskolát a lakosság is megkedvelte. A nem kiugróan jó képességű és nem is eléggé szorgalmas, a pályaválasztásra még éretlen gyermekek számára a szülők többnyire a szakközépiskolát választják.

A hároméves szakmunkásképzés a szakközépiskolánál is súlyosabb helyzetben van. A gyenge alpműveltséggel rendelkező tanulók csak bukdácsolva, sok sikertelenséget megélve jutnak el a szakmunkás-bizonyítványhoz, jelentős részüük önmagát is leértékelő és így a társadalmat sem becsülő, az erkölcsi normákat el

nem fogadó vagy meg sem értő, a sértett társadalmunk kivülisége érzetét hordozó fiatalok válnak.

Ma a szakmunkásképző iskola százezres tömegeket fogad be és képez jól-rosszul nagyüzemi fizikai munkássá. Az átalakuló gazdaság azonban ilyen tömegekben, a jelenlegi nagyüzemi követelményeknek megfelelő szakosítási struktúrával nem igényli ezeket a munkásokat.

A mezőgazdasági szakmunkásképzést a nagyüzemi mezőgazdaság hozta létre. Ebben a képzési rendszerben oktatott szakmák kizárólag a nagy állami gazdaságokban és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben hasznosíthatók. Az utóbbi évtizedben bekövetkezett mérték nélküli létszámnövelés oda vezetett, hogy a jól dotált nagyüzemi mezőgazdaság sem volt már képes minden végzős elhelyezésére. Napjainkban ezek a válságjelenségek a mezőgazdasági üzemek állami támogatásának csökkenése vagy megszűnése után tömegessé váltak. A szerveződő új mezőgazdaságnak nem ilyen szakemberekre van szüksége, nem is biztos, hogy az igényelt új típusú mezőgazdasági szakember megfelel a szocializmus által teremtetteddigi szakmunkásfogalomnak. A hároméves szakmunkásképzéstől eltérő vagy az iskolarendszeren kívüli szakképzésben a felmerülő új igények teljesítésére több próbálkozás indult, és közülük nem is egy eredményesnek látszik.

A szakképzés két alaptípusának a helyzetéből, a mai szakközépiskolának és a hároméves szakmunkásképzésnek az elemzéséből kitűnik, hogy szakképzési rendszerünk alapvetően hibás. Ezt a hibás rendszert a több évtized során alkalmazott reformokkal sem tudták megjavítani. Napjaink változó gazdasági körülményei között ez még kevésbé lehetséges. Az utóbbi negyven évben a szakképzést a társadalompolitika keretében az oktatáspolitikai részének tekintették. Ez a szemlélet azonban hibás, a szakképzés, eltérően a közoktatástól, amely társadalmi kérdés, a gazdaságpolitika része. A szakképzés meghatározója a gazdaság. Ezért rossz az olyan szakképzési rendszer, amely a közoktatással egybeépítve működik. A szakképzés jelenlegi rendszere megjavíthatatlan, így nem reformintézkedésekre van szükség, hanem új szisztéma kidolgozására és bevezetésére. Az új szakképzési rendszer rá kell építeni a közoktatásra. A felnövekvő fiatalok szakmai pályaválasztására pedig csak a tankötelezettség teljesítése után szabad sort keríteni.

III. Nemzetközi tapasztalatok

Mezőgazdasági szakképzés a Német Szövetségi Köztársaságban

A tanulmány az NSZK* szakképzési rendszerének elsősorban strukturális jellemzőit: felépítését, átjárhatóságát tárgyalja, viszonylag kis figyelmet szentelve a tartalmi, pedagógiai összefüggéseknek. A statikus leírason túl megpróbálja a rendszer alakulását, változási irányait is feltüntetni. Így foglalkozik a képzésben részt vevők számának, arányának, mozgásának, a rendszer inputjának és outputjának elemzésével, a szakképzettség és a foglalkoztatás összefüggéseivel is. Az összefoglalásban pedig kísérletet tesz a magyarországi mezőgazdasági szakképzés továbbfejlesztése szempontjából legfontosabb konzekvenciák levonására.

A mezőgazdasági képzés az NSZK szakképzési rendszerében

Az NSZK iskolarendszerének következő vonásaira hívjuk fel a figyelmet.

Minden fokozatban horizontálisan többféle intézménytípus helyezkedik el, miáltal a tanulók minél szélesebb rétegei vehetnek részt a képzési fokozatban.

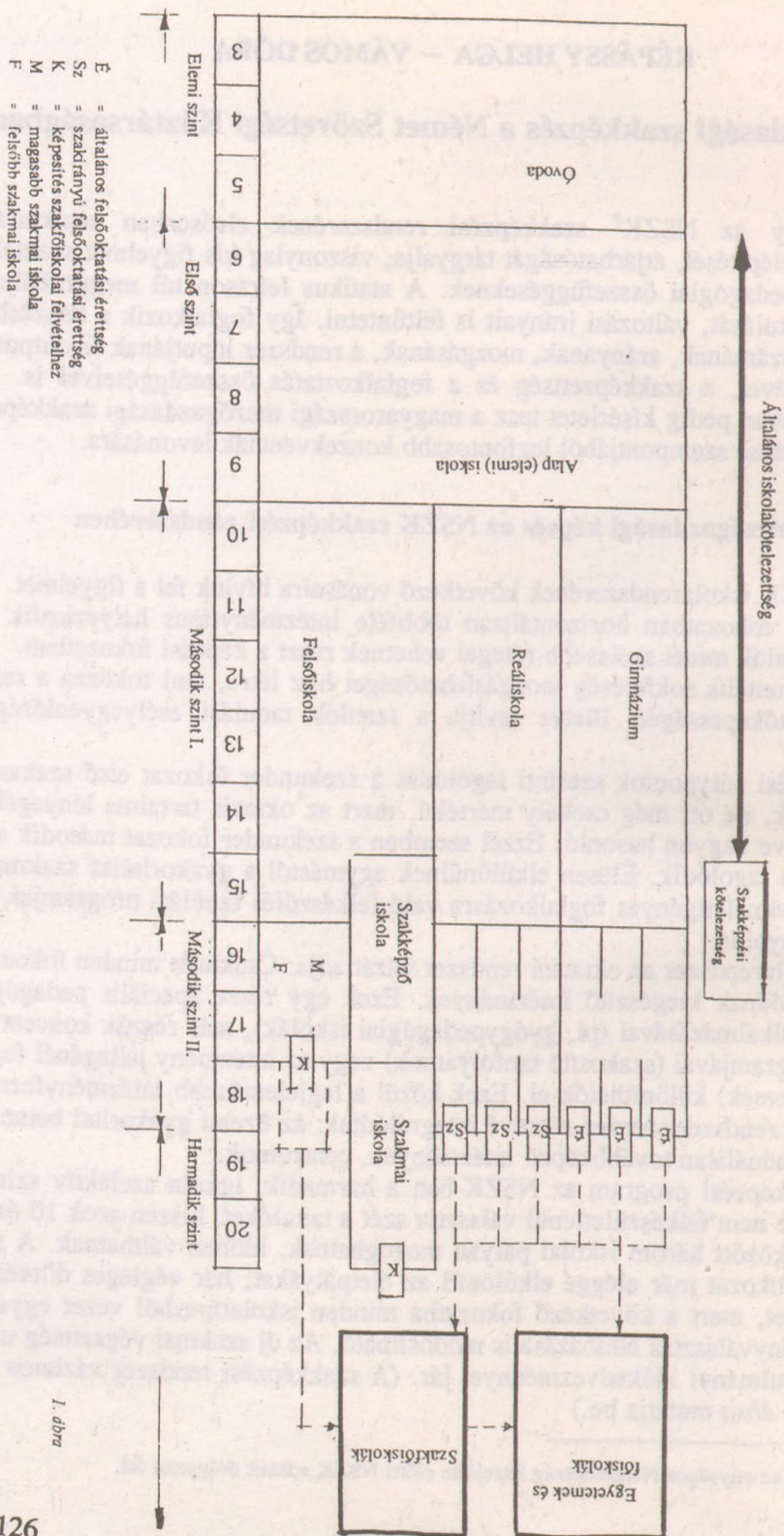
A horizontális sokféleség mozgáslehetőséget hoz létre, ami fokozza a rendszer áteresztőképességét, illetve javítja a tanulók tanulási esélyegyenlőségét. (1. ábra)

A képzési súlypontok szerinti tagolódás a szekunder fokozat első szakaszában kezdődik, de ott még csekély mértékű, mert az oktatás tartalma lényegében azonos, illetve nagyon hasonló. Ezzel szemben a szekunder fokozat második szakasza erősen tagolódik. Élesen elkülönülnek egymástól a gyakorlatias szakmatanulás és az elméletigényes foglalkozásra való felkészülés tanulási programjai, tehát intézményei is.

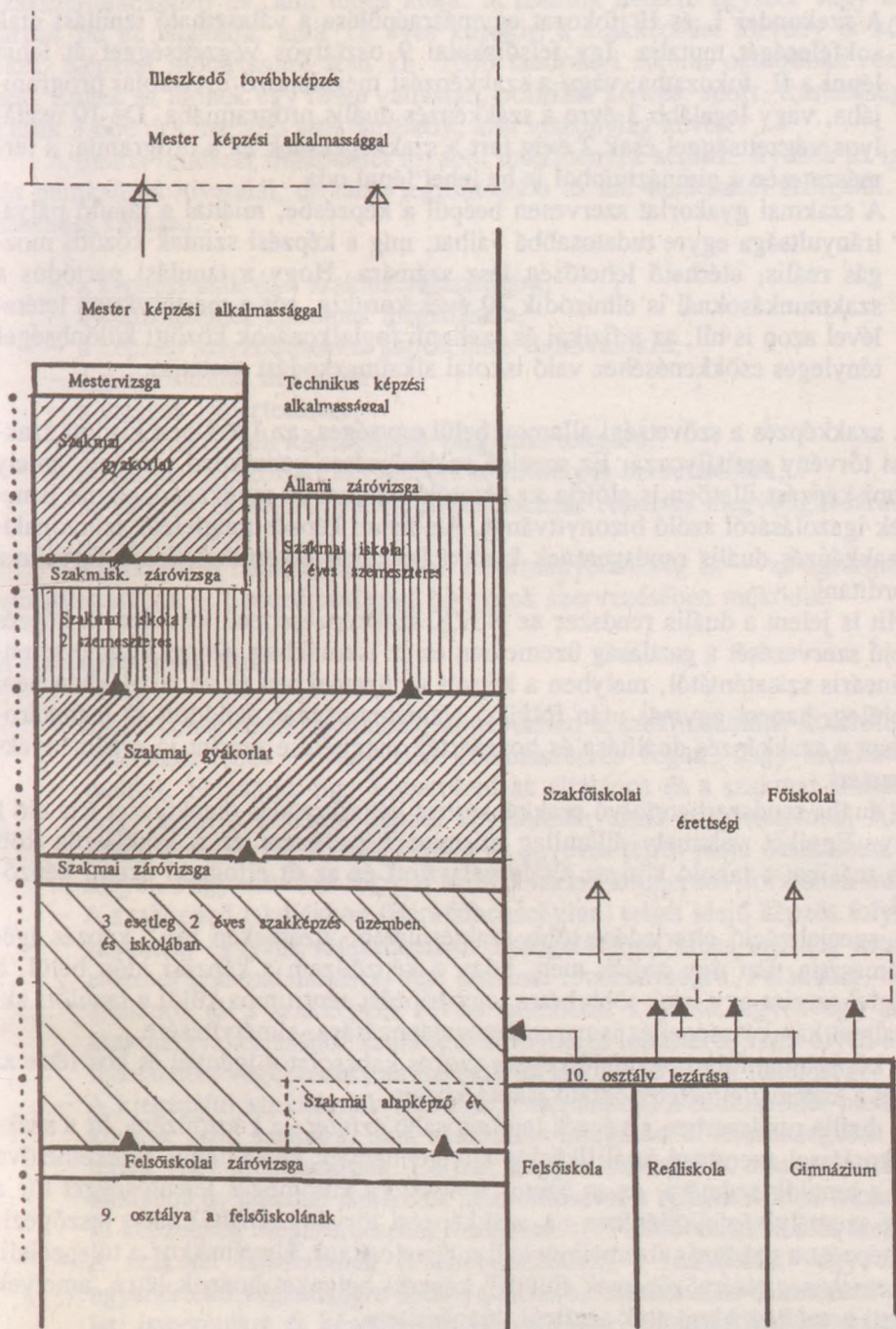
Az iskolarendszer az oktatási rendszer vázát adja. Csaknem minden fokozatához kapcsolódnak kiegészítő intézmények. Ezek egy része speciális pedagógiai módszerek alkalmazásával (pl. gyógypedagógiai iskolák), más részük koncentrált tartalmi programjával (szakosító tanfolyamok) vagy az intézmény jellegénél fogva (betanító üzemek) különíthetők el. Ezek közül a legjelentősebb intézményformák a szakképző rendszer szerves részévé integrálódtak: az üzemi gyakorlati betanítás és a posztgraduálisan továbbképző intézmények, centrumok.

A szakképzési program az NSZK-ban a harmadik, igazán szelektív szinten kezdődik, de nem felkészületlenül választja szét a tanulókat, hiszen azok 10 és 16 éves koruk között három iskolai pályán mozoghatnak, időben válhatnak. A szekunder II. fokozat már eléggé elkülöníti az életpályákat, bár végleges döntés itt sem történhet, mert a következő fokozatba minden iskolátípusból vezet egyenes út, a szakirányválasztás elhibázása is módosítható. Az új szakmai végzettség megszerzése tanulmányi időkedvezményrel jár. (A szakképzési rendszer vázlatos felépítését a 2. ábra mutatja be.)

*A tanulmány az egységes Németország létrejötte előtti NSZK adatait dolgozza fel.

Az NSZK szakképzési rendszerének sematikus felépítése

2. ábra

A rendszer rugalmasságát jelző tényezők:

- A szekunder I. és II. fokozat egymásraépülése a választható tanulási utak sokféleségét mutatja. Így felsőiskolai 9 osztályos végzettséggel át lehet lépni a II. fokozatba, vagy a szakképzést megalapozó év iskolai programjába, vagy legalább 3 évre a szakképzés duális programjába. De 10 osztályos végzettséggel csak 2 évig tart a szakképzésnek ez a programja, s természetesen a gimnáziumból is be lehet lépni oda.
- A szakmai gyakorlat szervesen beépül a képzésbe, miáltal a tanuló pályairányultsága egyre tudatosabbá válhat, míg a képzési szintek közötti mozgás reális, elérhető lehetőség lesz számára. Hogy a tanulási periódus a szakmunkásoknál is elhúzódik 20 éves korukig, sőt a mestervizsga letételével azon is túl, az a fizikai és szellemi foglalkozások közötti különbségek tényleges csökkenéséhez való iskolai alkalmazkodást mutatja.

A szakképzés a szövetségi államon belül egységes, az 1969-ben kiadott szakképzési törvény szabályozza. Ez az első szakképzésre vonatkozó törvény, amely az üzemi képzést illetően is előírja az oktatók szakmai és munkapedagógiai ismereteinek igazolásáról szóló bizonyítványt. Az üzemi képzés megfelelő színvonalára a szakképzés duális rendszerének kialakítása miatt elkerülhetetlenül figyelmet kell fordítani.

Mit is jelent a duális rendszer az NSZK szakképzésében? Röviden: a képzés egyidejű szervezését a gazdaság üzeimében és az iskolákban. (Megkülönböztetendő a lineáris szisztémától, melyben a képzés az üzemekben és az iskolákban nem egyidejűleg, hanem egymás után folyik.) Németországban fejlődött ki leghatározottabban a szakképzés dualitása és hozzáértők megítélése szerint jó eredményekhez vezetett.

A duális rendszerben folyó szakképzéshez két szerződés megkötését írja elő a törvény. Egyiket valamely államilag elismert képzőüzem és a szakiskola köti meg, a másikat a tanuló köti az általa választott és az őt elfogadó üzemi képzőhellyel.

A specializáció elterjedése több szakterületen „üzemeken túli” képzés igényét támasztja. Ezt úgy oldják meg, hogy a képzőüzem a képzési időn belül, a szükséglet szerint egy vagy több hétre, egy képzési centrumba küldi a tanulót, aki ott alkalmat kap készségei és ismeretei megalapozására, elmélyítésére.

A két szinten folyó egyidejű képzés szoros kapcsolatot igényel és hoz létre az üzem és a szakmai elméletet oktató iskola között.

A duális rendszerben a képzés legfontosabb színtere a képzőüzem. Itt a szakmagyakorlással szembeni kvalifikációs követelmények közvetlenül érzékelhetővé válnak a tanulók számára, és az üzemi atmoszféra különleges jelentőséggel bír a fiatalok személyiségfejlődésében. A szakképzési törvény (BBIG) ezért leszögezi: a szakképzést a gazdaság üzeimében kell megvalósítani. Ugyanakkor a túlspecializált üzemek segítésére „üzemek fölötti” képzési helyeket hoznak létre, amelyek az üzemi betanítást hivatottak segíteni, kiegészíteni.

Az iskolai tanulóhely is fontos a szakmatanulásban. Kísérőoktatásnak is nevezik, mert azt világítja meg és mélyíti el elméletileg, amit a tanuló a gyakorlati

képzésben megismert és kipróbált. Az iskolai képzés részidős, ez alól kivétel a szakmai alapképző év, ami teljes idejű. A tanulók hetente egyszer vagy kétszer járnak be az iskolába, amit 18 éves korukig a szakképzési törvény is kötelezi őket. Képzési időtartamuk alatt kb. 1000 tanórányi iskolai oktatásban részesülnek. Ennek az időnek egy része vallásan, politikai képzés, sport, frásbeliség stb., s csak 5-600 óra marad a szakelméletre, ami viszonylag kevés.

A duális rendszer működését további intézmények segítik. Ilyenek az igazgatás munkaügyi hivatalai, de talán legfontosabb az ún. tanácsadói szolgálat. A tanácsadás kiterjed:

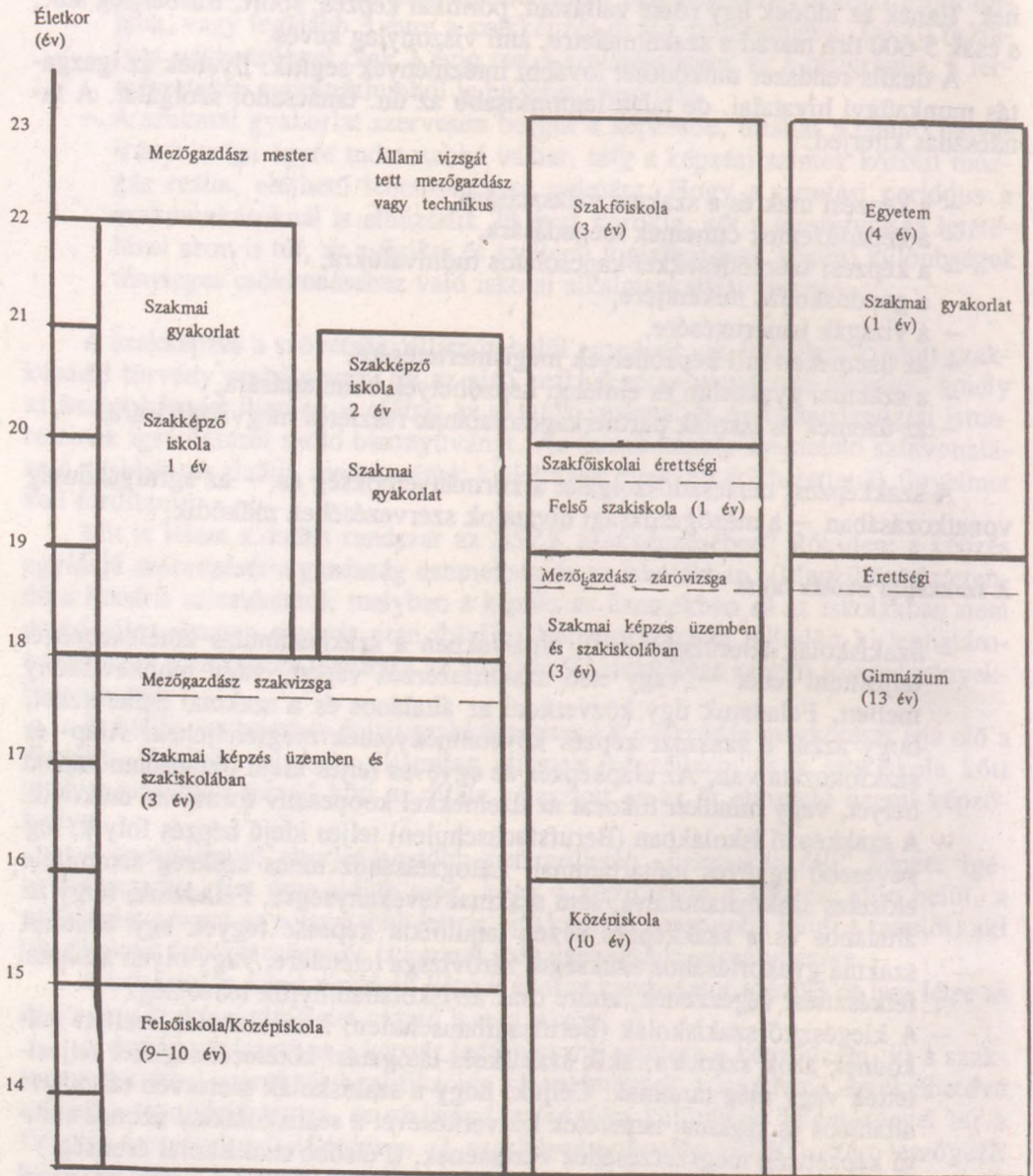
- a képzési utak és a szakma választására,
- a képzőüzemek címeinek megadására,
- a képzési szerződésekkel kapcsolatos tudnivalókra,
- a gondoskodás mikéntjére,
- a vizsgák ismertetésére,
- az üzemeken túli képzőhelyek megismertetésére,
- a szakmai gyakorlati és elméleti képzőhelyek bemutatására,
- az üzemek és iskolák partnerkapcsolatának részletes megvilágítására.

A szakképzési tanácsadósolgálat a kormányelnökség és – az agrárgazdaság vonatkozásában – a mezőgazdasági hivatalok szervezésében működik.

A szakképző iskolák fajtái

- Szakiskolák (Berufsschulen), amelyekben a szakmatanulás kötelezettségét teljesíteni lehet – vagy első szakmaszerzés végett, vagy munkaviszony mellett. Feladatuk úgy közvetíteni az általános és a szakmai ismereteket, hogy azzal a szakmai képzés követelményeinek megfeleljenek. Alap- és szakfokozata van. Az alapképzés az egyéves teljes idejű oktatásban kaphat helyet, vagy mindkét fokozat az üzemekkel kooperatív formában működik.
- A szakképző iskolákban (Berufsfachschulen) teljes idejű képzés folyik, legkevesebb egyéves időtartammal. Látogatásához nincs szükség semmiféle előzetes szakmatanulásra, sem szakmai tevékenységre. Feladatuk, hogy az általános és a szakképzés révén tanulóikat képessé tegyék egy elismert szakma gyakorlásához szükséges záróvizsga letételére, vagy olyan szakmai felkészítést végezzenek, amire csak az iskolában nyílik lehetőség.
- A kiegészítő szakiskolák (Berufsaufbauschulen) a szakiskolák mellett működnek azok számára, akik szakiskola-látogatási kötelezettségüket teljesítették vagy még tanulnak. Céljuk, hogy a szakiskolák tantervén túlmutató általános és szakmai ismeretek közvetítésével a reáliskolákkal azonos szintű képzettség megszerzéséhez vezessenek. (Felsőbb szakiskolai érettség.)
- A szakmai felsőiskolák (Fachoberschulen) a reáliskolai vagy az azzal egyenértékű végzettségre építve általános, szakelméleti és szakmai gyakorlati ismereteket és készségeket közvetítenek, és szakfőiskolai érettségihez vezetnek (3. ábra).

A mezőgazdasági képzés formái az NSZK-ban

Ezekon a felszálló képzési utakon kívül van még sokféle átmeneti forma és átjárhatóság.

3. ábra

- A felsőbb szakiskolák (Fachschulen) zárják le egy-egy szakma elsajátítását és teszik lehetővé egy-egy foglalkozás szakszerű gyakorlását. Néhány tartományban más elnevezése van az ennek megfelelő iskolának: Berufsoberschule, Fachakademie, Berufskolleg oder Berufsakademie.

Középfokú szakmai végzettséget a szakmai felsőbb iskolákban lehet szerezni. Ezek mindegyike alkalmassá tesz felsőfokú továbbtanulásra, mégpedig a szakfőiskolai (Fachhochschule) képzésben. Tudományos felsőoktatásban való továbbtanulásra csak a gimnáziumi érettségi vizsga jogosít.

Ebbe a szakképzési rendszerbe épül be a mezőgazdasági szakképzés is.

A duális rendszerben a mezőgazdasági üzemekben szervezett szakmatanulást szakiskolák segítik. A jelenlegi képzési rendben a következő elismert szakmák oktatása történik: gazda (farmer), háztartásellátó (házvezető), szőlész, erdész, kertész, vadász, tehenész, tejgazdasági és más laboráns, szeszőző, lovas, állattenyésztő, halász.

Az üzemi képzés időtartamát és tartalmát, valamint a vizsgakövetelményeket a szakképzési törvényen belül az ágazat előírásaiban szabályozzák; tantervekben rögzítik az iskolai munka céljait és tartalmát is, és a kettőt egyeztetik.

A mezőgazdasági képzésben sok üzem kényszerül együttműködni az üzemen kívüli képzőhelyekkel – például a túlzott specializáció miatt. Ezek kiegészítő képzést nyújtanak, és az üzemek közötti tapasztalat- és információcserét is lehetővé teszik. (80 centrum 4000 képző- és internátushellyel állt rendelkezésre a nyolcvanas években.)

A hároméves képzési idő alatt – mely rövidíthető és meg is nyújtható – a tanulók heti 1-2 napot járnak iskolába. Az első év szakmai alapképzést ad teljes idejű iskolai formában, amely átfogja a szakelméleti és szakmai gyakorlati alapokat. Emellett tartalmaz a program általánosan képző tananyagot is, valamint bizonyos üzemi gyakorlatot. A felsőbb szakiskolát vagy egy egész éves, vagy két téli szemeszteren át lehet látogatni. Ez vizsgával zárul, s akinek sikerül letenni, „állami vizsgát tett gazda”ként kerül ki a szakiskolából. A gyakorlati jellegű szakmai képzés legfelsőbb szintje a mestervizsga.

Néhány szövetségi tartományban technikumok is működnek kétéves tanulmányi programmal, a mezőgazdaság különféle szakirányaiban. A felvételhez lezárt szakmai képzés és kétéves szakmai gyakorlat szükséges. Az eredményes állami vizsgát tett tanuló technikus címet szerezhet a szakirány megjelölésével. Az agrárszakképzésben 400 felsőbb szakiskola és technikum található. A szerezhető szakma megjelölése itt: gazda (farmer), kertész, szőlész, tehenész és házvezető (háztartási tevékenységekre).

Felső szinten 19 szakfőiskolában folyik agrárképzés. Ezekben főlkészítik a hallgatókat közgazdasági és termelési technikai kérdések megoldására, természetesen tudományorientált módszerek alkalmazásával. A szakfőiskolai felvételinek előfeltétele a szakfőiskolai érettségi, amely több módon is megszerezhető. (A főiskola vagy a reáliskola után 3 év alapszintű szakképzés duális szisztémában és még egyéves gyakorlat.) A szakfőiskolai képzés időtartama hat szemeszter, állami vizsgával zárul, és az abszolvens az agrármérnöki címet viselheti.

A tudományos felsőoktatáson belül tizenegy intézménynek van mezőgazdasági fakultása. Ezek az agrárszféra vezető szakembereinek képzése folyik. Az egyetemekre és főiskolákra csak érettségivel lehet bekerülni. Néhány főiskolán egyéves gyakorlati munka is felvételi előfeltétel.

A tanulmányi idő ezekben legalább négy év (nyolc szemeszter), amely három szakaszra tagolódik. Az első szakaszt lezáró elővizsga után a következő szakirányok szerint folyik a képzés: növénytermesztés, állattenyésztés és a mezőgazdaság gazdaság- és társadalomtudományi összefüggései (agrárgazdaságtan). Állami záróvizsga után a végzett hallgató a „diplomás agrármérnök” cím viselésére jogosult.

A mezőgazdasági kormányzatban foglalkoztatott oktatókat, tanácsadókat, előadókat és vezetőket a mezőgazdasági felsőoktatásban képezik. Magasabb mezőgazdasági államigazgatási poszt betöltése további kétéves igazgatási képzést igényel. A gazdasági szféra sokszor tart igényt előzetes tudományos tevékenységre.

A felnőttképzés regionális szinten szerveződik, a mezőgazdasági igazgatási szervek, a szakmai szövetségek, valamint a 3600 internátusi hellyel rendelkező 41 népfőiskolai kollégium talaján, vagy a tartományi törvények alapján, vagy a képző intézmény saját kezdeményezésére építve.

A szakmai képzés alapszintjétől a mestervizsgáig

A szakképző rendszer az NSZK-ban az általános képzés három lépcsőfokáról indulhat. Legalacsonyabbról – a felsőiskola 9. vagy 10. osztálya után – kezdhető el a duális rendszerben működő szakiskolai-üzemi képzés. Ez a szakasz általában három évig tart, de a következő szakma megszerzése már csak 2 évet vesz igénybe. Ezenkívül a teljes idejű iskolai szakképzési alapév minden agrárszakmánál beszámít a képzési időbe. Itt a választott foglalkozásnak megfelelően agrárgazdálkodást, vagy kémiai, fizikai és biológiai, vagy táplálkozást és háztartási ismereteket lehet választani.

A mezőgazdasági szakmatanulás duális rendszere a szakképzési törvénynek megfelelően történik, amelyen belül nagy súlyt fektetnek a képző személyek alkalmasságára, amely szakmai és munkapedagógiai ismereteket föltételez.

A képzőüzemnek ugyancsak elismertnek kell lennie, miáltal a jó minőségű szakmaátadás, kiképzés lehetségessé válik. A képzőhelyek elismeréséhez általában a következő feltételeket írják elő:

- az üzem méreteinek korlátait, pl. a termelés alsó határát,
- modern gazdálkodási módot,
- a gazdálkodási eredményeknek a könyvvitelszerű felfogását,
- kifogástalan állapotú épületeket és műszaki felszerelést,
- a kiképzettek állandó, folyamatos irányítását.

Ezen kívül még speciális igények is megfogalmazhatók az üzemekkel szemben. A képző üzemek és a kiképző személyek alkalmasságáról az oktatási ha-

tóságok döntenek az agrárszféra szakképzésével foglalkozó szakértők véleményének meghallgatása után.

Az üzemeken kívüli, de azokhoz csatlakozó képzőhelyek a mezőgazdasági képzésben is növekvő jelentőségűek. Az ezeken szervezett tanfolyamokon, rendezvényeken a növénytermesztés, az állattenyésztés és az agrártechnika területén lehet általános érvényű ismereteket és készségeket szerezni, és ilyen módon az üzemi speciális felkészítést kiegészíteni.

A képzés indulásához nélkülözhetetlen, hogy a képző és a képzett szerződést kössön egymással. A törvényes szerződést az illetékes hivatalban jóvá kell hagyatni. Minden tartományban található ilyen hivatal: általában vagy „Berufsamt” vagy egy mezőgazdasági igazgatással foglalkozó intézmény, esetleg a mezőgazdasági kamara.

A szakképzési szakaszban két vizsgát kell letenni. A képzési idő első fele után köztes vizsgára kerül sor. A tanulmányi idő záróvizsgával fejeződik be. Ez elméleti és gyakorlati részre tagolódik. A gyakorlati vizsgarészben több konkrét munkafeladatot kell megoldani három-négy óra leforgása alatt. Az elméleti vizsga írásbeli és szóbeli formában történik.

Az elismert mezőgazdasági szakmákra ez a képzési szakasz készíti fel elsődlegesen. Ehhez a szakaszhoz továbbképzési lehetőségek csatlakoznak, amelyeken keresztül lineáris úton lehet eljutni a mestervizsgálathoz.

A mezőgazdasági üzemek jövőbeni vezető munkatársainak átfogó tudásra van szükségük. Ismerniük kell a termeléstechnikákat és az ökonómiát, valamint a vonatkozó jogi és társadalmi összefüggéseket. A mesterré történő továbbképzés lehetőséget nyújt a szakmai előrelépéshez, a magasán kvalifikált szakemberré váláshoz.

A mestervizsga célja: alkalmassá tenni a szakembert egy mezőgazdasági vagy szőlészeti üzem, egy mezőgazdasági háztartás önálló vezetésére, szervezésére és minden kapcsolódó munka szakszerű elvégzésére. Ezenkívül még egy fontos feladatra is felkészülhet a mesterjelölt: fiatal emberek szakmai képzésére, szakszerű felkészítésére.

Mestervizsgát az tehet, akinek valamely elismert mezőgazdasági foglalkozásból lezárt végzettsége van és legalább három évet igazoltan dolgozott abban a szakmában, amelyből a mestervizsgát le akarja tenni.

A legtöbb agrárszakma esetében nincs törvényes előírás arra, hogyan kell a mestervizsgára felkészülni. Az előkészület során mégis szokásos és föltétlenül ajánlott is speciális továbbképző rendezvényeket látogatni. A következő képző intézmények között lehet választani:

- szakmai iskolák,
- a mestervizsgára felkészítés speciális kurzusai,
- a felnőttképzés keretében szervezett rendezvények (pl. előadások, szemináriumok, tanulmányi utak).

A szakiskolák átfogó továbbképzési lehetőséget kínálnak. A szakma jellege szerint az iskola látogatása az előképzéshez közvetlenül kapcsolható esetleg egyéves szakmai tevékenységet követően, vagy a mestervizsga előtt. A termeléstech-

nikai területen elmélyített és kiszélesített tudásanyag mellett alapozó üzem- és piacgazdasági, valamint szakma- és munkapedagógiai ismereteket is nyújtanak itt.

A mestervizsgára vonatkozó rendelkezések az agrárszakmák esetében csak vizsgakövetelményekkel foglalkoznak. Általában négy részből tevődik össze a mestervizsga:

- gyakorlati,
- szakelméleti,
- gazdaság- és jogelméleti,
- szakmai- és munkapedagógiai részből.

A gyakorlati vizsga keretében egy vagy több munkapróbát kell megtervezni és kivitelezni. A szakelméleti vizsgarész az egyes foglalkozások specifikus szakterületére vonatkozik. A gazdasági és a jogi rész átfogja csaknem minden agrárszakma erre irányuló kérdéseit a következő csoportosításban: gazdaságtan, számvitel, valamint jog- és társadalomismeret. A szakma- és munkapedagógiai részben a mezőgazdászok ismereteinek nem kell különböznie a más szakmákban vizsgázókéétól. A szakképzés alapkérdéseire, a képzés tervezésére és kivitelezésére, az ifjúság helyére és szerepére a képzésben, valamint a szakképzés jogi helyzetére vonatkozó ismeretekről kell számot adniuk.

A mestervizsgához többnyire otthoni írásbeli feladat is tartozik, amit 12 héten belül el kell készíteni. A mestermunkával a vizsgázó azt mutatja be, hogy kritikusan képes elemezni egy üzem egészének vagy valamely részlegének a termeléstechnikai és gazdasági vonatkozásait és a helyzet javításához megfelelő javaslatokat tud tenni.

Felkészítés az elismert mezőgazdasági szakmára

A következőkben kivonatossan ismertetjük azokat az ismereteket, készségeket, jártasságokat, képzési tartalmakat, amelyek a nálunk még nem meghonosított szakmákra vonatkoznak (részletesebb ismertetését lásd az Oktatókutató Intézet könyvtárában).

Mezőgazda (farmer)

A mezőgazda növényi és állati termékek előállításával foglalkozik. Munkaterülete ésszerű és magas szintű technikával felszerelt üzem. Sok praktikus ismeretre és szakmai tudásra van szüksége, ugyanakkor értenie kell a technikai eszközök-höz és szervezői képessége is fontos.

Sok gazda specializálódik – gazdaságának helyzete és strukturálódása szerint – egy vagy több üzemágra, mint pl. földművelés, rét-legelő hasznosítás szarvasmarhatartással, szántóföldi zöldségtermesztés, marhahízlalás, sertés – és baromfitartás. A specializációhoz sajátos ismeretstruktúrára van szükség, aminek ugyanakkor széles alaptudáson kell nyugodnia, mert annak birtokában képes a farmer az új üzemi helyzeteket felismerni és kezelni.

A mezőgazdász mester nemcsak saját gazdaságának irányítására képes, de más üzemek vezetésére is. Ugyancsak jól foglalkoztathatók kísérleti gazdaságokban, szakmai szövetségekben, segélyszolgálatoknál és a mezőgazdaság más önsegélyezési intézményeiben.

A mestervizsgára a legjobb felkészítést a mezőgazdasági szakmai iskolák (Fachschulen) nyújtják. Itt nemcsak a termeléstechnikai szakirányokra vonatkozó tudást mélyítik el, de az üzemgazdaság, a könyvvitel, a közép- és piacgazdaság új ismereteit is közvetítik.

Háztartásellátó-házvezető

A háztartásellátó-házvezetői szakma sokoldalú és érdekes munkaterületet jelent kezdve az egészséges táplálkozástól a lakás – és textiltárolásig, a házi kerttől a tartalékképzésig. Szociális jellegű feladatok is tartoznak ide, mint a gyermekgondozás, öregek ápolása vagy például a családi ünnepek kialakítása. A feladatok sokféleségéből következően tudnia kell jól tervezni, ésszerűen gazdálkodni: döntéseinél a költségeket mindig szembe előtt kell tartani. A háztartás olyan szakterület, amely sok előrelátást, de egyben sok kézműves ismeretet és szakmai tudást követel.

A képzés kezdésekor el kell döntenie a tanulónak, hogy főként vidéki háztartástant vagy városi háztartástant tanul-e. Aki súlypontként a vidéki háztartást választja, az azokon a speciális területeken részesül erősebb képzésben, amelyek a háztartás és a mezőgazdasági üzem szoros kapcsolatából jönnek létre.

Üzemi képzőhelyeknek számítnak a többszemélyes háztartások. Fontos előfeltétel, hogy jól felszerelt és jól vezetett háztartás legyen. Nemcsak meghatározott ökonómiai és higiénés követelményeket kell kielégítenie, hanem a jó üzemi „klímán” keresztül kellemes képzési atmoszférát kell kényszeríteni.

„A falusi háztartás mestere” címet a mestervizsgával lehet megszerezni, ami azt jelenti, hogy a jelölt képes egy falusi háztartást önállóan tervezni, irányítani és szervezni. Ennek érdekében nemcsak a munkatechnikákat kell uralnia, de gazdasági, táplálkozásfiziológiai és munkagazdasági szempontokra is tekintettel kell lennie.

A legjobb előkészítés a vizsgára egy szakmai iskola látogatása. A legtöbb szövetségi tartományban a mezőgazdasági kamarák vagy a tanácsadó hivatalok speciális kurzusokat indítanak, amelyek a mestervizsgára történő felkészítést ígérik.

A mestervizsga gyakorlati részében olyan feladatok megoldását kell megtervezni és kivitelezni, mint pl. ételkészítés és ételkészítés, ház- és lakásgondozás, textiltárolás és feldolgozás, kertgazdálkodás, termesztés és piacozás.

A szakelméleti vizsga a táplálkozás, a lakás, a háztartástechnika, a textilismeret, a kertészet és a higiéné kérdéseire vonatkozik. Az írásbeli otthoni munkában a mesterjelölt egy falusi háztartás könyvviteli elemzésére vállalkozik, amely alapján konkrét javaslatokat tesz.

A magasabb szintű szakképzettség megszerzésének intézményei

Ebben a fejezetben az általános agrárszféra területén rendelkezésre álló középszintű továbbtanulási, specializációs és felsőoktatási lehetőségeket ismertetjük.

- Továbbtanulás az egyéves mezőgazdasági szakképző iskolában (Fachschule), a mezőgazdasági alapszakképzés (esetleg gyakorlati év) után. A képzés tartalmi súlypontjai a növénytermesztés az állattenyésztés és a mezőgazdasági géptan. A képesítés neve: államilag vizsgázott mezőgazdász. Továbbtanulhat a magasabb szintű szakképző iskola 2. vagy a mezőgazdasági technikum 3. szemeszterén.
- Továbbtanulás a magasabb szakképző iskolákban. Ez lehet a szakképző iskolák 2. fokozata (néhány tartományban 2 éves szakképző iskola működik, mert a két fokozat összeépült). A felvétel feltétele ugyanaz, mint a szakképző iskola 1-nél. A képzés ökonómiai, ökológiai és üzemszervezési ismeretekre terjed ki, ezeket mélyíti el. Állami vizsgát tett mezőgazdász (gazdaság irányító) címet szerez a végzős, és ha a pedagógiai vizsgát is leteszi, akkor szakmai oktató is lehet.
- Továbbtanulás mezőgazdasági technikumban – középszintű szakemberképzés. Képzési idő: 2 év. A felvételi feltételek ugyanazok, mint az előbbieknél, és 1-2 éves szakmai gyakorlat. A végzettek mezőgazdasági technikus képesítést kapnak. Vizsga után tovább lehet tanulni a mezőgazdasági akadémia 3. szemeszterén. Kiegészítő vizsgával szakfőiskolai érettségi is szerezhető. A kétéves kiegészítő kurzus utáni vizsgával középszintű mezőgazdasági-műszaki igazgatási szolgálat is ellátható.
- Mezőgazdasági szakakadémia üzemvezetők, állami szolgálatban szervező munkakörök ellátására képesít. A képzés 3 iskolaévet fog át.
- Továbbtanulás a felsőoktatásban: mezőgazdasági felsőfokú képzés folyik a szakfőiskolákban, egyetemen, műszaki egyetemen.
- Mezőgazdasági szakfőiskolai képzéshez felsőiskolai záróvizsga (mezőgazdasági fakultása) vagy az általános képzést lezáró érettségi, az általánosan képző iskola 12 osztályának lezárása vagy magasabb földműves iskola, technikum szakfőiskolai érettséget igazoló bizonyítványa szükséges. Szakfőiskolát végzett, diplomás agrármérnök lesz.
- Az egyetemek mezőgazdasági fakultásain folyó képzésre érettségi után lehet jelentkezni. Itt diplomás agrármérnök lehet a vizsgák után a hallgató. A második államvizsga magas állami hivatalok betöltésére jogosít.
- A felsőoktatásban a szakfőiskolákon egyéves, az egyetemi képzésben fél éves gyakorlatot kell teljesíteni.

Továbbképzés és életpálya

A szakközépiskolai rendszerben és az ahhoz szorosan kapcsolódó tanfolyami továbbképző intézményekben folyik a továbbképzés. Az utóbbiak közül némely kifejezetten szakosító típusú, tehát az iskolai szaktudást tovább specializálja, má-

sok képesítő jellegűek: a megszerzett szaktudás kibővítésével, elmélyítésével magasabb kvalifikációs szintre emelik az egyént.

A szakképzés első szakaszát áttekintve találkoztunk a szakmunkásképzési blokkot lezáró mestervizsgával és az arra felkészítő egyéves iskolai programmal, vagy az erre szervezett tanfolyami programmal. Ezek mind a továbbképzést szolgálják.

A középszintű pozíciók ellátására főlkészítő szakiskolák és technikumok mellett, azokat kiegészítve, főként specializációs funkcióval a következő továbbképző-szakosító intézmények működnek az NSZK-ban.

- Mezőgazdasági-műszaki asszisztensképzés középszintű iskolai vizsga után, felsőszakiskola, reáliskola után a képzést kutatóintézetekben, egyetemi fakultásokon, növényvédő állomásokon szervezik. Képesítést technikus-asszisztensi szinten ad. A vizsgázott szakemberek főként növényvédő állomásokon helyezkednek el. Az általános mezőgazdászok szakosodása szakmai felemelkedést is jelent. Ezzel a mezőgazdasági szolgáltató területek speciális funkcióira készülnek fel.
- A továbbképzési formák másik része nem szakosít vagy képesít, hanem egyes munkáltatók, egyének, vállalkozók, szakmai vagy területi közösségek speciális oktatási igényeinek kielégítésére törekszik. A mezőgazdasági továbbképző központok ezekre az aktuális szükségletekre készítenek évente megújuló programot. Pl. az ifjúsági akadémia bonn-röttgeni és fredeburgi továbbképzési központja 1990. szeptember 1-jétől 1991. szeptember 1-jéig a következő programot adta ki:
 - A vidéki élet és életviszonyok,
 - Személyiségi, szociális és kulturális képességek fejlesztése,
 - Zene-kulturális képzés,
 - Politikai képzés,
 - Vállalkozásvezetés és menedzsment.

Az iskolarendszerű szakképzés és továbbképzés iskolán kívüli formái együttesen határozzák meg a mezőgazdasági szakemberek szakmai életpályáját.

Lényegében három fő életpályaképet rajzol elénk az NSZK iskolarendszere, sok-sok váltási lehetőséggel. A választás, a mozgékonyság csaknem minden szakaszra jellemző, azonban vakvágányra is futhat a képzésben résztvevő, amennyiben később mégis tovább vagy más pályán szeretne mozogni.

Az egyik vertikálisan fölépülő vonulat a mestervizsgában csúcsosodik ki, a második a szakfőiskolában, a harmadik a tudományos főiskolákban. A csúcsok bizonyos életpályákat lezárnak, de át is vezethetnek a másik pályára.

Az NSZK mezőgazdasági szakképzésének továbbfejlesztésén sokan gondolkodnak. A jelenlegi helyzet vizsgálatából és a fejlesztési irányokra vonatkozó koncepciókból néhány vonást tézisszerűen itt is fölillantunk.

- A mezőgazdasági szakképzés lényege az első szakmai felkészítés. A duális rendszerben a legfontosabb mezőgazdasági szakmák gyakorlati-tartalmi

- vonásai formálódnak. Ezért az elismert szakmákban tanulók számára meghatározó érvényű a mezőgazdasági foglalkoztatás alakulása.
- A mezőgazdasági szakképzésben részt vevők száma az ötvenes évek elejétől állandóan nőtt, majd 1984–87 között egyharmaddal csökkent, így az ötvenes évek eleji létszámra ment vissza. A trendváltás még feltűnőbb a pályakezdőknél, ahol közel 40%-os a csökkenés mértéke. (4. ábra)
 - Az alapképző iskolák látogatása erősen csökkent, a szakosító iskoláké kevéssé, a mestervizsgázók száma továbbra is nőtt.
 - A csökkenés okaként nem a mezőgazdasági népesség művelődési-iskolázási kedvének kifradását, sokkal inkább a mezőgazdasági üzemek működésének bizonytalanságait lehet megnevezni. Ehhez hozzájárul a nyolcvanas évek közepétől jellemző demográfiai helyzet is: alacsony létszámú korosztályok jutottak szakmaválasztó korba. Azonban meg kell jegyeznünk: az általános csökkenésen belül a mezőgazdasági szakmát választók jóval nagyobb mértékű. (Az általános szakképzési visszaesés 14%-os volt.) A potenciális tanulólétszám mérséklődésének is következménye, hogy a vonzóbb szakmákra való felvétel esélye is megnőtt, aminek következtében erős szívóhatás érvényesült a mezőgazdasági képzésre.
 - A létszámvi visszaesés következményei: tanulóihiány az iskolákban, strukturális átalakulás a gazdálkodásban (az utóbbi években a mezőgazdasági üzemek 2,3%-a feladta vállalkozását), strukturális átalakulás a foglalkoztatásban (a magasan képzettek, magasan kvalifikáltak, illetve a más szakmájúak és a képzetlenek aránya nő).
 - A kisüzemek részére képző formák száma mérséklődött. A 30 ha-nál kevesebb hasznos mezőgazdasági területtel rendelkező üzemekben tanulók aránya 65,5%-ról 56,4%-ra esett vissza 1985 és 1988 között. Ennek egyik fő okát a saját üzem nehezen kivédhető bizonytalanságai jelentik.
 - A mezőgazdasági üzemek csökkenő száma a képzőhelyek számának csökkenését hozza magával. Egyúttal a megmaradt üzemek stratégiái is megváltoznak: offenzív (fejlesztő, bővítő, képző) stratégiáról a defenzív (átvészelő, meglévő szakembereket megtartó) stratégiára.
 - A mezőgazdasági népesség továbbtanulási stratégiája is átalakult: inkább választják a nem mezőgazdasági alapszakmai képzést, mert ezáltal az élet és pályaváltoztatás esélyei megnőnek. A második szakmaválasztással, a szakosítással, specializációs lehetőségek kiaknázásával nem kell föltétlenül otthagyniuk a mezőgazdaságot, de mozgási szabadságuk kibővül.
 - A képzési koncepció kialakításához mindenekelőtt figyelembe kell venni a tényeket, és számítani kell a különböző következményekre. Eszerint a továbbfejlesztésben két kulcskérdés a képzés rugalmasságának növelése, illetve az át- és továbbképzés fokozódó jelentősége köré kell szervezni az eseményeket.
 - A rugalmasság körébe tartozik az individuális képzési pályák elfogadása, amikor az egyes tanulási szakaszok egymástól még inkább szétválaszthatók és a munkavégzési folyamatba egyedileg beágyazhatók. (Életkori megkötéseket, fő- és melléktevékenységekre vonatkozó megkötéseket a lehetséges mértékig föl kell szabadítani.)

Eletkor	Agrárhivatali szolgálat Mezőgazdasági felügyelő Diplomás agrármérnök Diplomás mérnök Mezőgazdasági mester
26	
25	
24	
23	Állami vizsgázott mezőgazdász
22	
21	Szakmai tevékenység az üzemben
20	Szakképző iskola mezőgazdásznak
19	Szakképzés és a szakiskolában
18	Felsőiskola-
17	
16	
15	
14	
13	
12	
11	
10	

4. ábra

- A rugalmasság más irányú fokozását segíti elő a szakmapárok kialakítása. Ennek lényege, hogy egy mezőgazdasági szakmát egy mezőgazdaságon kívüli szakmával együtt lehetne választani, azokra fölkészülni, kettős képesítést szerezni. Ez egyszerűen elérhető, ha a mezőgazdasági szakma valamely részére nagyobb súlyt helyeznek (műszaki, kereskedelmi, egészségügyi stb.), vagy ha más szakma oktatásába belevisznek speciális mezőgazdasági ismereteket.
- A továbbképzés megnőtt szerepe elsősorban a rövid és hatékony szakosító, képesítő tanfolyamok elterjesztésében jelentkezik. Az intenzív kurzusok néhány hét vagy hónap alatt lefolytathatók, és átvezetnek a hosszabb, alaposabb ismereteket közvetítő tanfolyamokra, amelyek időben szintén szétbonthatók, tématerületenként elválaszthatók-összerakhatók.

A mezőgazdasági szakképzés ily módon nemcsak passzív szemlélője és átélője lesz a körülötte zajló eseményeknek, de aktív egyéni szakmai jövőperspektivákat kínálva maga is formálójá lesz az átalakulásnak.

JAKOBSEN PETRA

A mezőgazdasági szakképzés szerkezete néhány nyugat-európai országban

Ebben a tanulmányban négy, sikeres mezőgazdaságot magáénak tudó ország – Dánia, Belgium, Hollandia és Nagy-Britannia – középfokú mezőgazdasági szakképzését vizsgáltam meg, és igyekeztem bemutatni az oktatásban pillanatnyilag jelentkező trendeket is. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért országonkénti bontásban ismertetem a képzési rendszereket, és a végén külön összegzem legfontosabb megfigyeléseimet.

Dánia

Dániában 6-7 éves kortól 9 éven át, illetve a diák 16 éves koráig tart a kötelező oktatás. Ezután nyílik lehetőség a mezőgazdasági tanulmányok megkezdésére.

A mezőgazdasági oktatásba különböző szervezeteknek van beleszólásuk. A legfontosabbak: a Dán Farmerek Szövetsége, a Dán Kisbirtokosok Szövetsége, a hozzávetőlegesen 30 független mezőgazdasági kollégium, valamint a Fiatal Farmerek Szövetsége. A mezőgazdasági képzés nem az oktatásügyi szervekhez, hanem a mezőgazdasági szektorhoz tartozik. A kormánytól az egyes iskolák teljes működési költségük 85%-áig kaphatnak támogatást Új intézmények létesítésére kölcsön vehető fel, ha az intézmény megfelel az állami iskolák normáinak.

A dán mezőgazdasági oktatás specifikus vonása a szakmai gyakorlatra fektetett rendkívüli hangsúly. A képzés első 3,5 évéből 2,5 év a gyakorlati időszak, míg a későbbi 1,5 évből minimálisan fél évet kell gyakorlattal tölteni. A farmon munkával töltött időszak alatt a diák fizetést kap, az elméleti oktatásért viszont ő fizet egy kisebb összeget.

A hatvanas, hetvenes évek során számos radikális változtatásra került sor a szakoktatásban. Azelőtt lényegében a 3-4 évig tartó iparitanuló-képzés volt a szakoktatás egyetlen fóruma. Ennek alapjául a munkáltató és a tanuló között megkötött szerződés szolgált. A tanuló a napi munkában való rendszeres részvétellel szerezte meg szakmai ismereteit és gyakorlatát, bizonyos tárgyakból pedig – dán, számtan stb. – esti oktatásban részesült. Az ötvenes évek végén az esti tanfolyamok mellett megjelentek a nappaliak, és a gyakorlati tárgyak oktatását is bevezették, hogy a tanulók megismerhessék szakmájuk alapjait.

Az alapozó szakoktatást a hetvenes években hozták létre, mint a korábbi képzési formát felváltó, illetve kezdetben azzal párhuzamosan létező rendszert. Az alapozó szakoktatás bevezetésének főbb indokai a következők voltak:

- Korábban túl korán történt a szakmaválasztás. A tanuló és szülei egy olyan időszakban kötötték meg a szerződést, amikor a gyerekek még nem volt elegendő ismerete és tapasztalata a megfelelő választáshoz.
- A képzési idő alatt semmilyen lehetőség nem nyílt más szakmákra való áttérésre, így ez az oktatás zsákutcává válhatott.
- A szakoktatási intézményekben folyó tanfolyamokon kevés volt az általános jellegű tantárgy. Ez hátrányt jelentett a tanulóknak az általános közép-fokú oktatásban részt vevőkkel szemben.

A szakoktatás jelenlegi formái

Iparitanuló-képzés

A törvény előírja, hogy a munkáltató és a tanuló között szerződést kell kötni a jogokról és köteleességekről.

Az ebbe a képzési rendszerbe való bekapcsolódás feltétele a kötelező oktatás kilenc osztályának befejezése. A képzés időtartama kettőtől öt évig terjedhet; elméleti és gyakorlati tárgyakból áll.

Alapozó szakoktatás

Az 1972-ben bevezetett alapozó szaktanfolyamok a következő hét területet ölelik fel: szolgáltatások, élelmiszeripar, építőipar, műszaki ismeretek, nyomda és ehhez kapcsolódó mesterségek, kereskedelem és adminisztráció, mezőgazdaság. A képzés előnye, hogy a diákokat a szakmák széles variációjával ismerteti meg, és akkorra halasztja a szakosodást, amikor a tanuló már képes saját tapasztalataira alapozni döntését. Ez a forma, mivel az általános oktatásra jóval több időt szán, kedvezőbb lehetőségeket teremt a továbbtanulásra egy esetlegesen más iskolatípusban is. Az alábbi séma az alapozó szakoktatás két fázisának szerkezetét mutatja be:

Alapozó oktatás	2 hónap alaptanfolyam
	12 hónap szakmai gyakorlat
	4 hónap alaptanfolyam
Műszaki oktatás	18 hónap szakmai gyakorlat
	6 hónap műszaki tanfolyam

Az alapozó oktatás első 2 hónapja általános mezőgazdasági munkafolyamatokba és munkavédelmi előírásokba vezeti be a tanulót. A diák ez alatt az időszak alatt lehetőséget kap arra is, hogy vezetői engedélyt szerezzen traktorra. A 12 hónapos gyakorlat egy farmon, a mezőgazdasági iskola tanácsadása és felügyelete mellett történik. Az ezután következő 4 hónapos alapképzés a gyakorlati időszak-

ban készített jegyzeteken alapszik. Ez a szakasz zárja le a választott szakmába való általános bevezetést.

A műszaki oktatás két szakaszból áll. Az első 18 hónapos gyakorlati munka egy farmon, ahol a tanuló egyaránt foglalkozik növénytermesztéssel és állattenyésztéssel. Ezt követi egy 6 hónapos műszaki tanfolyam, amely a mezőgazdasági szervezeti rendszerekről is nyújt információt. Ebben a szakaszban a diák gazdaságtant, jogot és a különböző mezőgazdasági szervezeti rendszerekről szóló ismereteket tanul.

Az összesen 30 hónapi gyakorlatra vonatkozó szabályok értelmében a gyakorlati időt minimum két különböző farmon kell letölteni, mégpedig oly módon, hogy az egy helyen eltöltött idő nem lehet több 18 hónapnál. A gyakorlati időből minimum 6-6 hónapon át kell növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozni. A szakmai gyakorlat alatt az éppen ellátott munkakörnek megfelelő szaktanfolyam látogatása is kötelező (36 óra hat hónap alatt).

A követelmények teljesítése, illetve a tanfolyamok sikeres elvégzése után a diák megkapja a „képzett mezőgazdász” bizonyítványt, mellyel alkalmazottként dolgozhat vagy továbbtanulhat a Zöld Bizonyítvány megszerzéséért.

A Zöld Bizonyítvány

A „képzett mezőgazdászok” további 2 évi tanulás útján szerezhetik meg a Zöld Bizonyítványt. A tanulmányok egy 14 hónapos tapasztalatszerzési időszakkal kezdődnek. Ebből minimum 6 hónap a mezőgazdaságban eltöltött gyakorlati munka, a további 8 hónap viszont akármilyen tanulmányokkal eltölthető, akár külföldön is. Ebben az időszakban bármilyen munkatapasztalat, katonai szolgálat megfelel. Ezután 4 hónapos szervezői, vezetői tanfolyam következik, amelyen egy farm vezetésére készítene fel, könyvelés, számfejtés, közgazdaságtan, tervezés és vezetés tárgyakkal.

Az alapozó oktatás megkezdésétől a Zöld Bizonyítvány megszerzéséig nem telhet el több, mint 10 év.

Zöld Bizonyítvány

8 hónap tanulmányi munkatapasztalat

6 hónap szakmai gyakorlat

4 hónap menedzsment tanfolyam

Vizsgákra felkészítő tanfolyamok

Dániában a felsőközépfokú szakmai oktatás alternatívájaként, illetve kiegészítéseként az oktatásnak számos formája létezik. Ilyenek az ifjúsági iskolák és a független bentlakásos magániskolák tanfolyamai.

A helyhatósági ifjúsági iskolák a különböző tárgyak széles skáláján kínálnak oktatási lehetőségeket a 14–18 éveseknek. Az iskolák a szabadidős oktatást egészítik ki, és alapozó szakoktatást nyújtanak a félig képzett munkásoknak. Egyes specializált tanfolyamok megpróbálják leküzdeni az ifjúsági munkanélküliséget. Céljuk, hogy javítsák a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeit.

Az úgynevezett továbbképző iskolák is elsősorban a 14–18 éves korosztályt hivatottak szolgálni. Ezek bentlakásos intézmények olyan vidékről származó fiatalok számára, akik bővíteni akarják az általános iskolában szerzett ismereteiket. A továbbképző iskolák az úgynevezett szabad iskolák csoportjába tartoznak, ami azt jelenti, hogy szabadon, állami beavatkozás nélkül választhatják meg tantervüket. Számos intézményben igen nagy jelentőségű a gyakorlati munka. A diákok idejük egyik felét elméleti tanulmányokkal, másik felét gyakorlati munkával töltik. Az elméleti tárgyak — néhány általános jellegű tantárgyat leszámítva — elsősorban mezőgazdasági jellegűek. Ezek a tantárgyak az ún. zöld tanterv részei, melyet a mezőgazdasági szövetségek, mezőgazdasági iskolák és az Oktatási Minisztérium állít össze. A tanterv sikeres teljesítése alapfeltétele annak, hogy valaki anyagi támogatást kapjon az államtól farm vásárlásához.

Belgium

A belga oktatási rendszerben 12–18 éves korban történik a középfokú oktatás. Ez a periódus a hagyományos (de még ma is működő) oktatási rendszerben két szakaszra oszlik: az alsó (12–15 éves korig) és felső középiskolára (15–18 éves korig). A párhuzamosan bevezetett megújított rendszerben három fokozatot különítenek el: alsó, középső és felső középiskolát.

A középfokú oktatás négy képzési formára tagolható:

1. általános,
2. műszaki,
3. művészeti,
4. szakmai képzést nyújtó.

Ezekén kívül a tanulók közgazdasági, mezőgazdasági, egészségügyi és szociális oktatásban is részesülhetnek a különböző tagozatok (hagyományos oktatás), illetve a választható tantárgyak (megújított oktatás) rendszerében.

A szakoktatás tulajdonképpen beépült a középfokú oktatás rendszerébe, annak egyik tagozatát alkotja. A középfokú oktatás szakmai tagozatai meghatározott szakaszainak elvégzése után a továbbtanulni nem vágyó fiatalok különböző szintű szakmunkásvizsgát tehetnek és munkába állhatnak. Ez a teljes idejű tankötelezettség teljesítésével, 16–17 éves korban, a második szakasz, a szakosodási év, valamint a szakmunkásvizsga letétele után, 18–19 éves korban a teljes középfokú oktatás befejezése és a 7. szakosodási év után lehetséges. A jelenlegi lehetőségek mellett a post-secondary (a teljes középfokú végzettség utáni) szakemberképzés. a tendenciája érvényesül.

A hagyományos és a megújított oktatás rendszerében igen eltérőek a szakosodási lehetőségek. Míg a hagyományos rendszer merev, szigorúan zárt tagozatokra van osztva, amelyek között az átmenet igen nehéz, addig a megújított oktatásban a tanulók az általuk szabadon választott szaktantárgyak mellett megfelelő arányú egységes általános oktatásban is részesülnek. A hagyományos technikai oktatásban is specializáltabbak a tagozatok, mint az új képzés opcionális szaktárgyi rend-

szerére épülő tagozatai. A megújított középfokú oktatás három szintjéből az első általában a megfigyelést, a második a pályaválasztási tanácsadást foglalja magába, míg a harmadikban történik a döntés.

Egy 1971-ben kiadott miniszteri körlevél értelmében a középfokú képzésnek a következőket kell tartalmaznia:

- Alapképzést, amely nyílt interdiszciplináris alapon egyesíti a tudományok alapjait, ugyanakkor fokozatosan differenciált az egyéni érdeklődési köröknek és adottságoknak megfelelően.
- Fokozatosan bevezetett, választható oktatási programokat, amelyek a tanulmányok folyamán változtathatók.
- Kiegészítő tevékenységet, mely a tanulók érdeklődési körének és adottságainak meghatározását, a kreativitás fejlesztését szolgálja.
- Teljesen szabadon választható tevékenységet.

Noha az 1971-es oktatási törvény továbbra is megkülönbözteti egymástól a középfokú általános, technikai, szakmai és művészeti képzést, kimondja azt is, hogy ezeknek a képzési formáknak lehetnek közös tanfolyamai és gyakorlatai. A törvény további rendelkezése szerint az első vagy az első két évben a négyfajta képzés közös évfolyamon történhet. E fejlődési folyamatot elősegítette az egységes színvonalra való törekvés, és az, hogy a különböző középfokú képzési formák közötti különbség kizárólag a szakosodás iránti igényből, illetve szükségességből fakadjon és ne jelentsen hierarchiát.

Valamennyi oktatási formában szervezhető befejezett, rövid ideig tartó vagy teljes középfokú képzést nyújtó gyakorlati, illetve általánosabb jellegű oktatás. Ezek az úgynevezett kiegészítő struktúrák meghosszabbítják egy oktatási szint, szakasz vagy fok szokásos tanulmányi idejét. Céljuk többféle:

- a hatéves elemi oktatásnak a teljes idejű tanköteles kor felső határáig való kiterjesztése,
- a továbbképzés biztosítása,
- szakosodási lehetőség, illetve
- a tanulmányok ideje alatti képzési irány megváltoztatásának elősegítése.

A középfokú oktatás első szakaszának kiegészítő ciklusa, a harmadik osztály után (a szakmai oktatásban részt vevők számára) egy negyedik újrairányítási év. A másik ilyen kiegészítő ciklus a megújított középfokú oktatás második fokozata utáni kiegészítő képzés. Ennek az ötödik évnek a célja a továbbképzés vagy szakosodás. Lehetőség van a középiskola utáni kiegészítő oktatásra is, amely a továbbképzés, a szakosodás mellett a felsőfokú oktatásra való előkészítést, és kiegészítő képzéssel a különféle végzettségi formák megszerzését szolgálja.

Óratervek

A középfokú oktatás megfigyelési szakaszának első évében a tantárgyak tartalma közös mind a négy oktatási formában; a hangsúlyt itt az anyanyelv és a ma-

tematika oktatására helyezik. Ekkor még nincsenek választható tárgyak (ez a túl korai és elsietett választást hivatott megakadályozni) a tanulónak azonban részt kell venniük három próbatevékenységen (heti három órában). Ennek alapján javasolnak a tanárok a második évben a tanulónak különböző választható tantárgyakat. A második évtől kezdve a választható tantárgyak már erősen szakmai irányultságúak. A szaktárgyakat heti 18 órában tanítják. Kilépés a második év befejezése után lehetséges. Ezen a szinten a választható tantárgyat heti négy órában tanítják, a többi óra valamennyi tanuló számára közös.

A megfigyelési szakasz mindkét évében valamennyi tanuló technológiai oktatásban is részesül. A második évben azoknak a tanulónak, akik nem technikai szaktárgyat választanak, kiegészítő tevékenységként úgynevezett „műszaki alapismeretek” órákon is részt kell venniük.

Ezután következik a második, az orientációs szakasz. Ennek elején (a harmadik osztálytól) válik szét az oktatás a már említett négy képzési formára. Itt a tevékenységek a következőképpen oszlanak meg. A közös tananyag:

- vallás vagy erkölcs,
- anyanyelv,
- idegen nyelv,
- humán tudományok,
- testnevelés.

Az alapvető szakterületre legalább heti 8 óra jut. A csoportos szakterületek több tantárgyból tevődnek össze, ezért óraszámuk is magasabb: a mezőgazdaságban például 9 óra.

A választott alapvető szakterület mellett a tanulónak kiegészítő szakterületet is kell választaniuk. Ez a következő lehet: matematika, fizika és természettudományok, második nyelv, pszichológia és emberi kapcsolatok, technológia, kiegészítő tevékenységek.

A szakmai oktatásban a választható tantárgyak heti óraszám 25, a közös törzsanyagé 9. Azok a tanulók, akik ezt az oktatási formát választják, elméletileg 16 éves korukban megkezdhetik szakmai tevékenységüket. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy többnyire csak 1-2 év szakosító vagy elmélyítő év után tesznek képesítő vizsgát.

A harmadik szakasz, a determináció tagozatain az oktatás négy részre tagozódik:

1. közös művelődési törzsanyag,
2. a fő szakterület egyes vagy csoportos tárgyai,
3. kiegészítő tantárgyak,
4. megerősítő tantárgyak.

A közös képzési anyagban szereplő tárgyak: vallás vagy erkölcs, anyanyelv, humán és reáltudományok (földrajz, történelem, társadalomtudományok, tudományos kérdések, fizika, biológia, kémia), testnevelés – összesen heti 9 órában.

A fő szakterület egyes tárgyait heti 3–8 órában tanítják, míg a csoportosakat heti 5–9 órában.

A kiegészítő tantárgyak (heti 3 órában) a következők lehetnek: pszichológia, képzőművészet, technológiai nevelés, informatika, gép- és gyorsírás, szociális és családi nevelés, kifejezőtechnikák, matematika stb.

A megerősítő tantárgyak a fő szakterületet mélyítik el.

Összesítve a középfokú szakmai oktatás heti óraszámai a következőképpen alakulnak:

Osztály	Közös képzés	Fő szakter.	Egyéb képzés min.-max.	Összesen
1.	29	–	3–7	32–36
1–2.	16	18	0–4	34–38
3–4.	9	25	0–4	34–38
5–6.	8	25	0–5	33–38

A megújított oktatás egyik alapelve a multidiszciplinaritás. A hagyományos oktatásban az óratervek a klasszikus tantárgyak szerinti tevékenységet határoznak meg. A megújított oktatásban a középfokú képzés második fokozatának végéig (4. osztály) az óratervek multidiszciplináris jellegűek. A klasszikus tárgyak tantárgycsoportokat alkotnak az egymással összefüggő anyagok közötti koordináció és a témakörök szerinti oktatás megvalósítása érdekében. A fizikai és természettudományok, valamint a humán tudományok egyetlen órában integrálódnak: ez elemi fokon a környezet meghódítása, középfokon a természeti, emberi és technikai környezet tanulmányozása. A harmadik szakaszban a multidiszciplinaritás elve a szakemberek eltérő képzési követelményei miatt nem valósult meg.

A belga tantervek az ismeretek felsorolása helyett elsősorban a nevelési célkitűzések meghatározására, az ezeknek megfelelő módszerek ajánlására vonatkozó és a tanulók megfigyelése és irányítása szempontjából hasznos útmutatásokat tartalmaznak. Természetesen a tananyag továbbra is szerepel a tantervekben, azonban más megvilágításban: a magatartást, viselkedést erőteljesen hangsúlyozó új célkitűzések elérése szempontjából csoportosítva. Az oktatás a csoportban dolgozó tanárok (team) által kiválasztott, a tanulók érdeklődési köre által is meghatározott és a célkitűzések elérése érdekében szelektált témák szerint folyik.

Hollandia

Hollandiában a középfokú oktatás 12–18 éves korig tart. Az oktatás ingyenes a középfokú oktatás negyedik évfolyamával bezárólag. A negyedik év elvégzése után a tandíj összegét a szülők jövedelmének, adójának és a családban élő gyermekek számának figyelembevételével határozzák meg. Az oktatás kötelező minden gyermek számára 16 éves korig.

A középiskolai oktatás az egyetemen kívül minden alapfokú iskolán túli oktatást magában foglal. Hollandiában a középiskolai oktatás fő kategóriái a következők:

- egyetemet megelőző oktatás,
- általános középiskolai oktatás,
- szakmai képzés.

A középfokú szakai oktatás három szinten – alap-, középső és magasabb fokon – történik.

A holland oktatási rendszer szerkezete

Az általános oktatás alap- és középfokúra tagolódik. Erre épül az alapszintű középfokú szakképzés, így a mezőgazdasági oktatás is.

A struktúra tovább differenciálódik középszintű, magasabb szintű ágakra. Külön kategóriát képez a tanárképzés és a felsőfokú oktatás.

Hollandiában jelentős hangsúlyt fektettek arra, hogy a középiskolai oktatási lehetőségek összefüggő rendszere alakuljon ki, mely széles választási, illetve változtatási lehetőségeket biztosít a diákok számára. Az első középiskolai év elvégzése után lehetőség van a második évben többféle iskolatípusba való átlépésre. Ezáltal kitolódik a végső iskolaválasztás időpontja. A törvény lehetővé teszi kombinált iskolák alapítását is: egy iskolaépületben és egy igazgatóval több iskola működhet – pl. egy általános középiskola és egy szakiskola vagy egy egyetem előtti iskola.

A minél szélesebb körű mobilitás lehetővé tételével párhuzamosan az is jellemző a holland középfokú szakoktatásra, hogy a szakmai felkészítés mellett egyre nagyobb szerepet kap az általános művelés. Az alapszintű középfokú szakiskolákban például a tantárgyak 70%-a közismereti tárgy és csak 30%-a speciális szaktantárgy.

A mezőgazdasági képzés régiók szerint orientálódott. Ez a helyi adottságokat figyelembevevő oktatás sok kisebb iskolában elfogadott.

Az oktatás a gazdaságokban való munkára készít fel, földművelési, mezőgazdasági, kereskedelmi és mezőgazdasági technológiai ismeretekkel. Az oktatást a Mezőgazdasági és Halászati Minisztérium anyagilag támogatja. Az iskolák több mint kétharmada államilag támogatott magániskola.

A tanulmányok előfeltétele a 6 éves általános iskola elvégzése, tehát a lehetőség mindenki számára adott az alapszintű mezőgazdasági képzéshez.

Alapszintű középfokú szakiskolák

Az elemi iskola után a gyermekek 30%-a az alapszintű középfokú szakiskolákban tanul tovább. Minden kurzus négy éves, amelyből az első kettőt az általános tárgyaknak szentelik, a második kettőt pedig a szakmai oktatásnak és gyakorlatnak.

A mezőgazdasági tagozaton földművelési, kertészeti és erdészeti tárgyakat, illetve mezőgazdasági technológiát oktatnak. Néhány mezőgazdasági iskolában külön könnyített tagozat is működik a speciális figyelmet igénylő gyermekek számára.

A második év végén lehetőség van az iskolatípus, és a szakirány megváltoztatására. A harmadik, negyedik évben gyakorlati tapasztalatot is szereznek a diákok az iskolában.

Ez a képzési szint jövőendő farmerek, mezőgazdasági munkások számára nyújt egyaránt általános és szakmai tudást.

Az első két évben az oktatás heti 5 nap – naponta 6 óra –, míg a második kettőben heti 3-4 nap.

Az itt végzett diákok általában a saját farmra mennek vissza dolgozni, vagy a középszintű iskolákban tanulnak tovább.

A mezőgazdasági tagozat tantárgyai és időbeosztásuk

Tantárgyak	I. 40 hét heti: 5 nap	II. 40 hét 5 nap	III. 30 hét 4 nap	IV. 30 hét 3 nap
Holland	4	3	3	2
Angol	2	2	2	2
Történelem	1	1	—	—
Földrajz	1	1	—	—
Biológia	3	2	—	—
Számтан	4	3	2	1
Geometria	1	1	1	1
Fizika	3	2	1	—
Kémia	—	2	1	1
Szakmai ism.	—	4	6	6
Kézügyesség	5	3	3	—
Szakmai gyak.	—	—	3	3
Könyvelés	—	1	1	1
Rajz	2	1	—	—
Szociológia és vallás	1	1	1	—
Testnevelés	2	2	2	1

Középfokú szakiskolák

A középső szintű szakközépiskolai oktatásban azok a tanulók részesülhetnek, akik a megfelelő alapszintű szakközépiskolai végbizonyítvánnyal rendelkeznek, és akiknek a megkövetelt tantárgyakból középső szintű általános középiskolai vizs-

gájuk van. Az oktatásban és a vizsgákon egyaránt a szóbeli felkészítésre, illetve tudásra helyezik a hangsúlyt. Az oktatás időtartama változik, a leghosszabb négy-éves. Felvételi követelmény emellett még a 16. életév betöltése, valamint 12 hónapos mezőgazdasági szakmai gyakorlat. Az alapszintű szakoktatáshoz hasonlóan ez a szint is a jövőbeni farmerek számára nyújt mezőgazdasági ismereteket, azzal az eltéréssel, hogy az általános tárgyak aránya itt valamivel kisebb, és több időt szánnak a gyakorlati oktatásra. Pl. egy 3 éves kurzus esetén 6 hét + 6 hónap a szakmai gyakorlat. A hozzávetőlegesen 50%-ot képviselő szakmai tantárgyak a következők: a mezőgazdaság története, gazdaságföldrajz, botanika, zoológia, talajtan, földművelés, trágyázás, mezőgazdasági géptan és termelési technológiák, növénytermesztés, állattenyésztés, legelőgazdálkodás, tejtermelés, növénykórtan, állathigiénia, állatok táplálása, könyvelés, farmgazdálkodás és ügyvitel, jogi ismeretek és gazdaságtan. Valamennyi tárgyat adott heti óraszámban tanulják a diákok.

Magasabb szintű középfokú szakoktatás

Ez az oktatási szint már a felsőfokú oktatáshoz közelít; attól főként abban tér el, hogy jóval kisebb hangsúlyt fektet a tudományos jellegű oktatásra és sokkal nagyobbat a gyakorlatira. Sok különböző iskola nyújt teljes- és részidejű tanfolyamokat – nappaliakat és estieket egyaránt –, melyek 3-4 évig tarthatnak és ugyanazt a végbizonyítványt nyújtják. A tanfolyamok a következő főbb témakörökben állnak rendelkezésre:

- földművelés,
- trópusi mezőgazdaság,
- kertészet,
- mezőgazdasági technológia,
- erdészet,
- talajjavítás.

Az ebből a képzési formából kikerülő diákok mezőgazdasági vállalatok ügyvezetőiként dolgozhatnak, elhelyezkedhetnek mezőgazdasági intézeteknél, társaságoknál, továbbtanulhatnak egyetemen, de jelentkezhetnek alapszintű középfokú mezőgazdasági iskolák tanárait képző tanfolyamokra is.

Az előző képzési formákban felsorolt tárgyak mellett említést érdemelnek még a következők: politikatudományok, genetika, meteorológia, geodézia (földmérés), munkaerő-gazdálkodás, műszaki rajz, statisztika, raktározás és feldolgozás, növénynemesítés. A szakmai gyakorlatot az oktatási időszakon belül egyenletesen osztották el.

A korai iskolaelhagyók, tehát azoknak a diákoknak a részére, akik már 16 éves korban kikerülnek az iskolákból, különböző típusú mezőgazdasági szaktanfolyamok állnak rendelkezésre. Ezek heti 1-1 1/2 nap képzésből állnak a már munkában lévők számára, de indítanak esti tanfolyamokat is.

A szakmunkásképzés olyan egyezmények alapján történik, amelyek értelmében a tanuló speciális kiképzést kap egy munkáltatónál, és ezzel egy időben általános és elméleti oktatásban részesül egy erre a célra megfelelő intézményben.

A 16–18 éves kor közötti kötelező részidős oktatás bevezetése óta ennek az oktatási formának a látogatottsága nagymértékben megnövekedett. Itt a munkaadó vállalja a felelősséget a tanuló megfelelő gyakorlati kiképzéséért valamint azért is, hogy a diák rendszeresen részt vegyen a szakmai képzőintézetek részidejű tanfolyamain. A diák köteles naplót vezetni elvégzett munkájáról, melyet azután egyik tanácsadó tanára ellenőriz. 16-17 éves korig heti 1, 17-18 éves korban pedig heti 2 nap a kötelező oktatás.

Nagy-Britannia

A nagy-britanniai középfokú mezőgazdasági szakképzésre nagyfokú decentralizáltság és diverzifikáció jellemző. Míg a felsőbb szintű mezőgazdasági képzésért a Mezőgazdasági Minisztérium felel, addig a középfokú oktatás az Oktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartozik, mely szabad kezett biztosít a különböző kollégiumoknak és egyéb intézményeknek a teljes és részidejű tanfolyamok megszervezésében. A két minisztérium egymással konzultálva közösen dönt a mezőgazdasági oktatáspolitikai főbb irányairól, a tanterveket azonban a helyi oktatási hatóságok alakíthatják ki a helyi igényeknek megfelelően. A tanfolyamokat helyi szinten egy farmerekből, kertészekből és egyéb, a mezőgazdaságban dolgozó, a régió lehetőségeit és szükségleteit jól ismerő szakemberekből álló bizottság javaslatára, illetve segítségével szervezik.

A kötelező oktatás a diákok 5–16 éves koráig terjed. A mezőgazdasági szakképzés néhány ritka kivételtől eltekintve 16 éves korban kezdődik, bár a 14–16 éves korosztály is bevezetést nyer a farmok és általában a mezőgazdaság működésébe a mezőgazdasági alapismeretek című tantárgyon keresztül.

Az iskolákat általában – mintegy 94%-ban – a helyi oktatási hatóságok finanszírozzák a helyi adókból. Ehhez jön még némi központi támogatás, valamint a diákok által befizetett tandíjak. Az utóbbi nem jelentős összeg, mivel 18-19 éves korig ingyenes az oktatás.

A mezőgazdasági kollégiumok, a műszaki kollégiumok mezőgazdasági részei vagy más mezőgazdasági szervezetek által szervezett tanfolyamok három különböző szinten képeznek szakembereket:

1. mezőgazdasági szakembert vagy szakmunkást;
2. technikust;
3. képzett mezőgazdát.

Ezekhez a szintekhez különböző – nemzeti szabvány szerinti – vizsgák tartoznak. Az egyéni felkészülés mellett az iskolák háromféle vizsga-előkészítő tanfolyamot szerveznek:

– teljes idejűt;

- részidejűt (heti 1 napos, vagy az év bizonyos szakaszaiban 5-6 hetes, amely időre a diák felmentést kap a munka alól);
- esti tanfolyamokat.

Emellett léteznek rövid, néhány napos tanfolyamok is. Ezek csak egy szociális témakörben készítik fel az érdeklődőket.

A mezőgazdasági munkások többsége a kötelező oktatás befejezése után sem a teljes idejű tanfolyamokon vesz részt, hanem a Dániában leírtakhoz hasonlóan szerződést köt munkaadójával. Részidejű képzésben elképzelhető a heti 1 napos, illetve a többhetes képzési típusok kombinációja is. Ezek vezetnek azután az első év végén az ún. első és második fokozatú vizsgákhoz.

A vizsgakövetelmények

1. Fokozat: Az éppen aktuális, farmon használatos technológiák, munkamódszerek alapvető ismerete; a növénytermesztés és állattenyésztés körvonalai.
2. Fokozat: A növénytermesztés és állattenyésztés részletesebb ismerete. Itt a vizsgázók maguk választhatják ki azokat a vizsgatárgyakat, amelyekre megítélésük szerint a későbbiekben a leginkább szükségük lesz. Erre a vizsgára épülhet két év (teljes idejű képzés esetén egy év) szakosodott képzés, amely a specializációnak megfelelő vizsga letételére készít fel.

A Mezőgazdasági, Kertészeti Képzési Rendszer szintén a 2. fokozathoz vezető részidejű képzési forma, (bizonyos esetben) 3 évet vesz igénybe.

1983-tól vezették be az Ifjúsági Képzési Rendszert, amely egy évet vesz igénybe és gyakorlattal összekötött elméleti oktatást nyújt. Ez utóbbi minimum 13 hetet jelent és sokban hasonlít az 1. fokozathoz vezető tanfolyamhoz. A diákok ezután vagy a Mezőgazdasági, Kertészeti Képzési Rendszer kereteiben tanulhatnak tovább a 2. fokozat eléréséig – ha már van valamilyen munkahelyük – vagy egyéves teljes idejű tanfolyamon juthatnak el az „Országos Mezőgazdasági Képesítés”hez, amely megfelel a 2. fokozatnak + 1 év szakmai gyakorlatnak. Ez, valamint a 17 éves korhatár ugyanis a vizsga előfeltétele.

Az Ifjúsági Képzési Rendszer bevezetésénél a fő cél a fiatal pályakezdők munkanélküliségének mérséklése volt a plusz egy év garantált oktatáson keresztül minden 16–21 év közötti fiatal számára. Emellett a továbbtanuláshoz, illetve munkához széles körű alapozó képzést igyekszik nyújtani.

Az eddigiekben tárgyaltakról, tehát a mezőgazdasági szakemberképzés alsóbb fokáról nyújt áttekintést e tábla:

1. év	2. év	3. év	Vizsgafok.
részidejű részidejű	részidejű MKKP	részidejű	1. fokozat 2. fokozat
IKR IKR	MKKP teljes idejű		2. fokozat 2. fokozat OMK

IKR = Ifjúsági Képzési Rendszer

MKKP = Mezőgazdasági, Kertészeti Képzési Rendszer

OMK = Országos Mezőgazdasági Képesítés

A 2. fokozat, illetve az Országos Mezőgazdasági Képesítés megszerzése után ismét kétféle út kínálkozik a továbbképzésre. Teljes idejű továbbtanulással lehet eljutni – 1 év után – a Magasabbfokú Mezőgazdasági Képesítéshez, illetve Farm Management Képesítéshez.

Az utóbbi feltétele a minimum 20 éves kor, OMK, valamint legalább 2 év szakmai gyakorlat – ebből 1 az OMK után. A menedzser képzés két főbb csoportra osztható:

1. Munkaerő-gazdálkodás: rövid gyakorlati tanfolyam farmerek, menedzserek és az ellenőrzőszemélyzet számára. Heti 1-2 vagy 4 napos kurzusok lehetnek.
2. Pénzgazdálkodás: általában több rövidebb, egynapos tanfolyam sorozata, melyet a helyi igények szerint szerveznek.
Azok, akik csak részidejű oktatásban tudnak a továbbiakban részt venni, a megfelelő tanfolyamokkal a 3., illetve 4. fokozatig juthatnak el. Ezek általában 2 évig tartó kurzusok.
3. Jövendő farmerek, illetve menedzserek számára tervezést, szervezést, a termelői szervezeti rendszer megválasztását tanítják itt.
4. Kifinomultabb tudást kínál a saját farmon gazdálkodóknak (pénzügyi információk, jogi ismeretek, munkaerőgazdálkodás, piackutatás stb.)

A brit mezőgazdasági szakoktatásban nagy hangsúlyt helyeznek a gyakorlati munkára.

A részidőben tanuló diákok eleve farmon töltik idejük nagy részét. Ezt gyakran a kollégium maga is ellenőrzi. A tanfolyamok is számos gyakorlati feladatot tartalmaznak, melyet azután az oktatók kiértékelnek. Számos kollégium saját földdel rendelkezik a gyakorlat céljaira.

Az egyéves tanfolyamokon közel 50%-ban gyakorlati tevékenységet folytatnak. A diákoktól általában elvárják azt is, hogy tanulmányi idejük alatt részt vegyenek valamilyen gyakorlati természetű kutatómunkában, tanulmánykészítésben.

A hároméves tanfolyamok esetében a tanulmányi időszakok közti szünetre külön szakmai gyakorlatot szerveznek.

Említésre érdemes még az 1983-ban indított Műszaki és Szakmai Képzési Kezdeményezés, mely a 14–18 éves korosztály munkához kapcsolódó képességeit célzott fejleszteni a kötelező teljes idejű oktatáson belül.

Összegzés

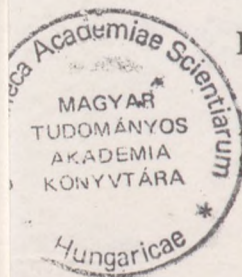
Az általam vizsgált négy ország mezőgazdasági képzési rendszerét szemlélve a legfőbb különbség, amely azonnal szemet szúr, a választási lehetőségek széles köre; a számos szervezeti és időbeli variáció, szemben a nálunk megfigyelhető egységes oktatási rendszerre való törekvéssel. A sokféle opció és gyakran régióként változó képzési rendszer következtében sokkal könnyebb a helyi lehetőségekhez és főleg igényekhez messzemenően alkalmazkodó rendszerek, tantervek kialakítása. Ezt megkönnyíti, ha abban a helyi termeltetők és más mezőgazdasági szervezetek, tehát a jövőbeni munkaadók is részt vesznek.

A vizsgált, sikeres mezőgazdaságot magukénak mondható országokban nem a nagyüzemek számára képzett specializált szakemberekre, hanem a saját farmon vállalkozó, széles alapképzést szerzett farmerekre építenek, illetve építettek elsősorban. Ezek a kisebb birtokok nem annyira egy-egy területre szakosodott, mint inkább széles látókörű, sokoldalúan képzett tulajdonosokat és munkaerőt igényelnek. A mezőgazdasági szakemberképzésben egyre nagyobb szerepet kap a közgazdasági, jogi, szervezési, informatikai, számítástechnikai ismeretek oktatása. A tényszerű információt számonkérő, enciklopédikus tudást díjazó rendszert mindinkább felváltja a spontaneitást, az alkotóképességet, a problémamegoldási képességet fejlesztő oktatás. Ennek megfelelően jelentős szerepet kap a gyakorlati oktatás, a munkára nevelés és a szakma megszerettetésének legfontosabb eszköze, amelyben a tanulók kezdeményező képességüket fejlesztik, elméleti ismereteiket önállóan alkalmazzák.

A vizsgált országokban a mezőgazdasági képzés szerves része a középfokú oktatásnak és nem képez abban enklávé. A késői specializáció miatt több lehetőség is nyílik az általános oktatásba való áttérésre, a szakirány, illetve az iskolatípus megváltoztatására. Sokkal vonzóbb a tanulók számára az a mezőgazdasági iskola, amely számos lehetőséget hagy nyitva a számukra, mint az, amely már a belépés pillanatától kezdve determinálja jövőjüket. Az ilyen, a hierarchiában is lejjebb álló intézménybe általában csak más lehetőség híján, kényszerből lépnek be. Ugyanígy kérdés, van-e értelme a szakmunkásképző és szakközépiskolák éles szétválasztásának, amikor a nyugat-európai trend az általános oktatás és szakoktatás közeledését mutatja már, és a középiskolák első éveiben egyre nagyobb a közös, általános tananyag aránya.

A sorozat eddig megjelent kötetei

- Nagy József: A rendszerezési képesség kialakulása – A gondolkodási műveletek elsajátítása – I. kiadása, 1987., II. javított kiadása 1990. (186 oldal)**
- Kozma Tamás: Iskola és település (160 oldal)**
- Csapó Benő: A kombinatív képesség struktúrája és fejlődése (207 oldal)**
- Vámos Dóra: A képzettség vására – Közgazdasági szempontok az oktatástervezésben – (131 oldal)**
- Szebenyi Péter: Történelemtanítás Angliában (183 oldal)**
- Mátrai Zsuzsa: Az amerikai társadalomtudományi nevelés története – Értékek, eszmék, reformok, tantervek – (199 oldal)**
- Halász Gábor: Iskola, helyi társadalom, iskolatanács (114 oldal)**
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: A cigány etnikum újjászületőben – Tanulmány a családról és az iskoláról – (135 oldal)**
- Dobsi Attila: Egy intézmény kálváriája – A pedagógiai intézetek és a 80-as évek oktatáspolitikája – (100 oldal)**
- Kádárné Fülöp Judit: Hogyan írnak a tizenévesek? – Az IEA fogalmazásvizsgálat Magyarországon – (190 oldal)**
- Vidákovich Tibor: Diagnosztikus pedagógiai értékelés (231 oldal)**
- Kárpáti Andrea: Látni tanulunk – A műelemzés tanítása az általános iskolában – (214 oldal)**
- Andor Mihály – Liskó Ilona: Igazgatócserék (159 oldal)**
- Szociális segítő. Szerk.: Balog Miklósné (164 oldal)**

- Arató Ferenc: Az olvasás pedagógiája (182 oldal)**
- Tanterv és vizsga külföldön Szerk.: Mátrai Zsuzsa (143 oldal)**
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András: Két tanulmány a cigány gyerekekről (160 oldal)**
- Jelzések az elsajátított műveltségről Szerk.: Horánszky Nándor (161 oldal)**
- Történelemtanítás Németországban Szerk.: Pellens, Karl és Szabolcs Ottó (180 oldal)**
- Kozéki Béla: Az iskolaethosz és a személyiségstruktúra kölcsönhatása (195 oldal)**
- Nézzük meg együtt – Műalkotások elemzése Borsodban. Szerk.: Rézművesné Nagy Ildikó – (151 oldal)**
- Kokas Klára: A zene felemeli a kezeimet (206 oldal)**
- Csapó Benő: Kognitív pedagógia (149 oldal)**
- Demográfiai hullám – iskola – ifjúsági munkanélküliség. Szerk.: Halász Gábor (147 oldal)**
- Kárpáti Andrea: A Leonardo Program (228 oldal)**
- Marx György: Szép új világunk – Természettudomány a gimnáziumban (161 oldal)**
- Tessék megnevelni! Szerk.: Várhegyi György. (156 oldal)**

A kötetek ára egységesen 85 Ft

Sokat és sokan beszélnek arról, hogy társadalmunkban a mezőgazdaságnak hagyományosan és ma is kulcsszerepe van. Válsága társadalmi válság, sikeressége hozzátartozik társadalmunk pozitív önképéhez. Kevés azonban minderről a konkrét ismeret. Hogyan készülnek fel iskoláink új feladataikra, hogyan oldják meg a szakképzésből rájuk háruló feladatokat? Kötetünk a két terület találkozási pontját, a mezőgazdasági szakképzést helyezi reflektorfénybe. A mezőgazdaság és az oktatásügy sajátos problémái közt lavfrozó terület működése speciális kérdéseket is felvet, ezért a kihívásokra adott válaszok modellértékűek is. A könyv szerzői az oktatásügy és a mezőgazdaság szakértői. Nézeteik sok esetben ütköznek egymással, noha a szerkesztők nem törekedtek a konfrontálásra. A vélemények sokszínűsége nem véletlen: a mezőgazdasági szakképzés jövője olyan tényezők alakulásától függ, amelyek kimenetelét ma még nehéz megjósolni. A tanulmányok felvillantják a történelmi előzményeket és néhány európai ország mai gyakorlatát. Mindez tanulsággal szolgálhat a magyar szakképzés jövője számára is.

Much has been said about agriculture still having a crucial role in our society. Its critical situation means social crisis, its success is indispensable for a positive self-image of our society. There is, however, a lack of concrete knowledge. How are schools preparing themselves for these new tasks, how do they solve problems relative to their obligations within the sphere of technical education?

Our present work focuses on the meeting point of these areas, which has to deal with problems characteristic of both the sphere of agriculture and education, raises special questions thus solution given to the challenges are of an outstanding importance. The authors of this book are experts of agriculture and education. Their points of view often contrast though the editors did not aim at confronting them, if there is multitude of opinions it is not by chance: the future of agricultural technical education depends on factors the outcome of which it is difficult to predict. The studies highlight the historical antecedents and the current practice of some European countries from which a lesson might be drawn for the sake of the future Hungarian agricultural technical education.